

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ФАКУЛТЕТ ЗА СПЕЦИЈАЛНУ ЕДУКАЦИЈУ
И РЕХАБИЛИТАЦИЈУ

Сања К. Ђурђевић

**Разлике у карактеристикама личности
и вредносним оријентацијама осуђених на
казне затвора и на алтернативне казне**

докторска дисертација

Београд, 2016

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ФАКУЛТЕТ ЗА СПЕЦИЈАЛНУ ЕДУКАЦИЈУ
И РЕХАБИЛИТАЦИЈУ

Сања К. Ђурђевић

**Разлике у карактеристикама личности
и вредносним оријентацијама осуђених на
казне затвора и на алтернативне казне**

докторска дисертација

Београд, 2016

UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF SPECIAL EDUCATION
AND REHABILITATION

Sanja K. Đurđević

**Differences in personal characteristics and
value orientations between sentenced to a
prison penalties and alternative sentences**

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2016

Ментор: др Данка Радуловић, редовни професор Универзитета у Београду - Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију.

Чланови комисије:

др Горан Јованић, доцент Универзитета у Београду - Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију.

др Ивана Симовић - Хибер, редовни професор Универзитета у Београду – Факултет безбедности.

Датум одбране:

Велико ХВАЛА мојој мами и мојој сестри за љубав, пажњу и подршку коју ми дарују.

ХВАЛА мојим драгим пријатељицама за охрабрења, стрпљење и разумевање.

ХВАЛА онима од којих сам учила и који су се својом посебношћу издвојили као ауторитети.

Посебно и највеће ХВАЛА мојој деци јер имају толико љубави и разумевања за све што сам ЈА.

Овај рад посвећујем Александру и Ани да им буде путоказ и подстрек на њиховом животном путу.

Разлике у карактеристикама личности и вредносним оријентацијама осуђених на казне затвора и на алтернативне казне

РЕЗИМЕ:

У етиологији криминалног понашања посебан значај имају интеракције особина личности и вредносних оријентација, јер су и особине личности и вредносне оријентације веома важни феномени, како за чињење кривичних дела тако и за дужину криминалне каријере и тежину дела која се чине. Психолошке теорије и емпиријско искуство говоре да су многе особине личности отпорне на промене током трајања кривичних санкција и да се нагласак мора ставити на вредности и поменуте интеракције са особинама личности. Мењањем вредности које преступници имају могу се постићи промене у тим интеракцијама које могу резултирати сасвим другачијим понашањем и престанком криминалних активности.

Проблем истраживања је одређен као истраживање разлика у особинама личности из патолошког конативног подручја и вредносним оријентацијама које описују животне стилове између узорка осуђених којима је изречена казна затвора и узорка осуђених којима је изречена алтернативна казна, као и између та два узорка, сваког појединачно, и контролног узорка из некриминалног дела популације. Узорак у истраживању чинили су испитаници разврстани у три групе: осуђени на казну затвора (N= 152), осуђени на алтернативне казне (N = 92) и неосуђиване особе из опште популације (N=148). Варијабле које су испитиване из домена особина личности биле су: екстраверзија-интроверзија, анксиозност, хистеричност, агресивност, дисоцијативност и социјална интеграција и из домена вредносних оријентација: хедонистичка, економско-утилитаристичка, алтруистичка и активистичка оријентација. Циљ истраживања је да се добије поуздана слика о а) степену присуства патолошких конативних тенденција у узорцима осуђених на казну затвора и на једну од две незатворске казне - рад у јавном интересу или кућни затвор и б) разликама у

тим тенденцијама између те две групе испитаника, а затим и да се ц) утврди које су вредносне оријентације присутне у тим узорцима, као и какве су разлике између њих. Циљ је такође да се испитају и открију разлике у овим особинама, односно карактеристикама личности и вредносним оријентацијама између тих узорака осуђених, с једне стране, и некриминалне популације с друге. За испитивање особина личности коришћена је батерија тестова КОН 6 (Момировић и сар., 1992). За испитивање вредносних оријентација коришћен је упитник са двоструком тврдњом за сваку вредносну оријентацију.

Резултати добијени када су особине личности и вредносне оријентације посматране изоловано, а не као синдром показују да између група осуђених на казне затвора и алтернативне казне, као и осуђених на казне затвора и испитаника из опште популације постоје разлике у изражености патолошких тенденција личности, док између групе осуђених на алтернативне казне и опште популације те разлике нису нађене. У анализама вредносних оријентација утврђене су разлике између групе осуђених на затворске и на алтернативне казне, као и групе осуђених на алтернативне казне и испитаника из опште популације, а нису нађене између групе осуђених на затворске казне и испитаника из опште популације. Међутим, имајући у виду да је криминално понашање исход интеракције процеса који се дешавају на неколико различитих нивоа закључке овог истраживања заснивамо на налазима који су анализирали особине личности и вредности као синдром. Ови резултати су показали да се групе испитаника осуђених на затворске казне значајно разликују од групе испитаника осуђених на алтернативне санкције по степу испољености патолошких тенденција личности и по преференцији вредносних оријентација. Осуђени који су се налазили на извршењу казне затвора се статистички значајно разликују и по сложају особина и по вредносним оријентацијама од испитаника из опште популације. Патолошке конативне тенденције и вредносне оријентације особа осуђених на алтернативне казне значајно се разликују од тих истих карактеристика и вредносних оријентација испитаника из опште популације. Наши налази показују да вредносне оријентације могу да буду посредујуће варијабле између особина личности и

понашања. Комбинација патолошких тенденција личности, нарочито дисоцијативности, агресивности и лоше социјалне интеграције и вредносних оријентација као што су економско-утилитарна и хедонистичка могу се сматрати предикторима преступничког понашања. Вредносне оријентације се могу у одређеним временима, животним околностима и услед разних фактора мењати. Таква релатива променљивост вредности даје основ за планиране интервенције у циљу корекције одређених „погрешних“ вредности, што је нарочито важно када се ради о особама према којима се због извршених кривичних дела примењују затворске или незатворске санкције. Третман осуђених који су на извршењу казне затвора треба да буде заснован између осталог и на стицању увида ових особа у везу појединих раније усвојених вредносних оријентација и актуелног понашања. Промене животног стила и понашања и јесу циљ процеса ресоцијализације и реинтеграције учиниоца кривичних дела.

Кључне речи: особине личности, вредносне оријентације, алтернативне санкције, затвор, осуђени.

Научна област : Специјална едукација и рехабилитација

Ужа научна област: Теоријски и методски приступи у превенцији и третману поремећаја понашања

УДК

ABSTRACT:

Etiology of criminal behavior gives special significance to the interaction of personality traits and value system orientation, because the personality traits and value system orientation are important phenomena, both for criminal acts and for the length of criminal career and the act severance. Contemporary psychological experience says that many personality traits are resistant to changes during the criminal sanctions duration and that the emphasis must be brought to value system and aforementioned personality traits. By changing value system which offenders have we might achieve changes in these interactions which might result in totally different behavior and elimination of criminal activities.

Problem of the research is determined as examining differences in personality traits from pathological conative area and value orientations which describe life styles between samples of the prison sentenced and sample of the alternative sentenced offenders, as well as between these two samples, each one of them and the control sample consisted of non-criminal population. The sample of the research consisted of respondents divided in three groups: prison sentenced (N=152), alternative sentence offenders (N=92), and non-convicts from general population (N=148). Variables investigated in the domain of personal traits were: extroversion-introversion, anxiety, hysteria, aggressiveness, dissociations, and social integration, and from the domain of value orientation: hedonism, economic-utilitarian, altruistic and activistic orientation. The aim of the research was to do obtain the reliable picture of a) the degree of presence of pathological conative tendencies in the sample of prison sentenced and one or two non-prison sentence— work in public interest of hose hold; b) differences in tendencies between the two groups of offenders, and then c) to determine which value orientations are present in these samples, as well as the differences between them. The aim is also to investigate and reveal the differences in these traits, that is, characteristics of personality and value orientation between these samples of offenders, on one side, and non-criminal population on the other side. For researching personality traits we used KON 6 battery of tests (Momirovic et al, 1992).For examining value orientation we used four claims scala, where claims represent the descriptions of certain life styles.

The results obtained when personality traits and value orientation were examined separately and not as a syndrome showed us that between the prisons sentenced groups and alternative sentenced offenders, as well as prison sentenced offenders and respondents of general population there were differences in the expression of pathological tendencies of personality, while between the sentenced to alternative sentences and general population these differences were not found. In the analysis of value orientation the differences between the group of prison sentenced and alternative sentenced offenders, as well as between the alternative sentenced offenders and general population respondents were determined, and were not found between the groups of sentenced to prison and general population. However, having in mind that criminal behavior is a result of interaction between processes which happen on a several different levels, the conclusions of this research are based on the results of the analysis of personality traits and value as a syndrome. These results showed that groups of respondents that are prison sentenced significantly differ from the group of alternative sentenced respondents by the degree of the obvious pathological tendencies of personality and by preference of value orientation. The offenders that were serving their sentence in prison were statistically significantly different both in personality traits and value orientation from the respondents of general population. Pathological conative tendencies and value orientation of persons convicted to alternative sentences significantly differ from the same characteristics and value orientation of the respondents in general population. Our results show that value orientation might be mean variables between personality traits and behavior. Combination of pathological tendencies of personality, especially disociativity, aggressiveness and poor social integration and value orientation such as economic-utilitarian and hedonistic orientation, can be seen as predictor of offending behavior. Value orientation may change in time, during different life circumstances and under different factors. Such relative variability of values gives a foundation for planned interventions in order to correct certain “wrong” values, which is extremely important when we talk about persons under prison or no-prison sanctions due to the performed criminal actions. Concept of the offender`s treatment of persons who are serving their sentence should be based among other on the insights of these persons into the relation of certain previously adopted value

orientation and actual behavior. Changes of the life style and behavior are the aim of the process of resocialization and reintegration of the offenders.

Keywords: personality traits, value orientation, alternative sanctions, prison, offender

Scientific field: Special education and rehabilitation

Specific scientific field: Theoretical and Methodical approaches in the prevention and the treatment of behavioral disorders

UDK

САДРЖАЈ:

УВОД.....	1
-----------	---

I ДЕО

ЗНАЧАЈ ИЗУЧАВАЊА ОДНОСА ИЗМЕЂУ ОСОБИНА ЛИЧНОСТИ И ВРЕДНОСНИХ ОРИЈЕНТАЦИЈА ПРЕСТУПНИКА

1. Теоријски значај изучавања односа између особина личности и вредносних оријентација преступника.....	5
2. Практични значај изучавања односа између особина личности и вредносних оријентација преступника.....	7

II ДЕО

ПРОБЛЕМ И ПРЕДМЕТ ИСТРАЖИВАЊА

1. Дефиниција проблема истраживања.....	9
2. Дефинисање предмета истраживања.....	11

III ДЕО

ДЕФИНИСАЊЕ ПОЈМОВА И ТЕОРИЈСКИ КОНЦЕПТИ ОД ЗНАЧАЈА ЗА ИСТРАЖИВАЊЕ ВРЕДНОСТИ И ОСОБИНА ЛИЧНОСТИ ОСОБА ОСУЂЕНИХ НА КАЗНУ ЗАТВОРА И АЛТЕРНАТИВНУ КАЗНУ

1. Дефиниције основних појмова	14
2. Теоријски концепти од значаја за истраживање и преглед неких ранијих истраживања	30
2.1.1. Теоријски концепти особина личности.....	30
2.1.2. Теоријске концепције вредности.....	37
2.1.3. Емпиријска истраживања односа структуре личности и криминала	41
2.1.4. Емпиријска истраживања вредности и вредносних оријентација код опште и делинквентне популације.....	51

IV ДЕО

ЦИЉ, ЗАДАЦИ И ХИПОТЕЗЕ ИСТРАЖИВАЊА

1. Циљ истраживања	55
2. Задаци истраживања	57

3. Хипотезе истраживања	58
-------------------------------	----

V ДЕО

МЕТОД

1. Узорак испитаника	59
2. Варијабле	60
3. Мерни инструменти	63
4. Начин прикупљања и обраде података	68

VI ДЕО

РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА И ДИСКУСИЈА

1. Неке демографске и социопсихолошке карактеристике – разлике између група..	70
2. Улога особина личности у дискриминацији испитиваних група	74
2.1. Основни подаци о особинама личности	74
2.2. Особине личности и разлике између група	82
3. Улога вредносних оријентација у дискриминацији група	92
3.1. Основни подаци о вредносним оријентацијама	92
3.2. Вредносне оријентације и разлике између група	101
4. Интеракцијски утицај особина личности и вредносних оријентација на разлике између група	112
4.1. Директни биваријатни односи	113
4.2. Каноничка дискриминативна анализа група у простору особина личности и вредносних оријентација	119

VII ДЕО

ЗАКЉУЧЦИ	133
-----------------------	-----

ЛИТЕРАТУРА	139
-------------------------	-----

ПРИЛОЗИ	148
----------------------	-----

Биографија	159
------------------	-----

УВОД

„У свакодневном животу више нико нема сумњу да иза понашања сваке особе стоје карактеристичне особине и треба само поћи од здраворазумске претпоставке да су особе стварна бића, да свако има своју неуропсихолошку организацију..“

Олпорт (Allport, 1966)

Научна истраживања криминала, у свету и код нас показују да суштину тог понашања чини феномен повратништва, односно поновно чињење кривичних дела након изрицања и извршења кривичних санкција после примарног преступништва. Та истраживања, такође без изузетка, показују да је степен повратништва када се ради о казни затвора, која је иначе најчесталија код кривичних дела са већом друштвеном опасношћу, између 60 и 70%. Без обзира да ли се ради о кривично-правним или пеналним рецидивистима, подаци говоре да преко половине осуђеничке популације чине рецидивисти (Јованић, 2010; 2010а). Ако се има у виду да у структури криминала нехатни, случајни кривци учествују са приближно 20 до 30%, лако се може закључити да степен повратништва реда величине између 60 и 70% указује на ниску ефикасност затворског система извршења санкција и на бројне проблеме који доводе до такве неефикасности у овом систему (Илић и Јованић, 2009; Јованић, 2010). Није предмет овог истраживања да анализира разлоге тако ниске ефикасности, али тешко можемо заобићи чињеницу да у томе удела имају и неадекватан рад на ресоцијализацији осуђених што укључује и примену неадекватних метода третмана и формирање субкултуралног затворског система, чији је основни циљ минимизирање напора државе да било шта у њиховом понашању промени. Пренатрпаност затвора великим бројем нових осуђених лица, такође има значајног доприноса таквој ситуацији.

Последице свега тога, али и бројних других чинилаца, које овде није нужно наводити, је постепено одустајање многих држава од такозваног концепта ресоцијализације и његова замена неким другим концептима од којих су поштовање

људских права и изрицање алтернативних санкција чини се најчешће у пракси (Соковић, 2011). Наш став је, међутим, да то нису супротстављени концепти и да је феномен ресоцијализације неодвојив од поштовања људских права осуђених и од алтернативних санкција за оне категорије преступника чија врста дела и њихова тежина друштвене опасности то допуштају. Сматрамо да такав став има основа у позитивном казненом законодавству Републике Србије. Иако се Кривичним закоником то изричито не каже, одредба у члану 42 овог Законика којим се, између осталог, одређује да је сврха кажњавања „спречавање учиниоца да чини кривично дело и утицање на њега да убудуће не чини кривично дело“¹, јасно подржава концепт ресоцијализације иако се тај термин више не појављује у законском тексту којим се одређује сврха изрицања кривичних санкција. Такав закључак је очигледан из простог разлога што утицање на преступника да убудуће не чини кривична дела у процесу извршења санкција и није могуће на други начин до примене адекватних метода третмана којима би се постигле промене у структури личности осуђених и њиховим вредносним системима као феноменима који треба да буду темељ будућег некриминалног понашања. Тај концепт промена у понашању, звали га ми ресоцијализацијом или некако другачије, није могуће замислити без поштовања људских права. Штавише он је интегрисан у такав систем права, јер га је немогуће замислити ако се та права не поштују. Том интегрисаном систему припадају и алтернативне санкције, јер у суштини почивају на тези да се промене понашања могу постићи и у условима који су мање рестриктивни од казне затвора. Другим речима да ће промене у њиховим карактеристикама личности и вредностима, а тиме и понашању, бити лакше остварене у другачијој средини него што је затворска.

Разуме се, утицање на преступника да убудуће не чини кривична дела применом третмана управљеног на његове карактеристике личности и вредности, почива на тези да су ти феномени важни етиолошки фактори примарног и поновног чињења тих дела (Јованић, 2007; Жунић-Павловић, 2004). Та теза већ има статус законитости, јер је доказана нарочито повезаношћу коју агресивност као црта

¹ Кривични законик Републике Србије

личности и поједине вредносне оријентације попут преференције хедонистичког, или материјалистичког животног стила имају са насилним деликтима и деликтима имовинског карактера који су засићени насиљем (Радовановић, 1992; Радуловић, 2006, 2012). Данас се поред ове правилности сматра доказаном и правилност да су карактеристике личности и вредности веома важни феномени осим за чињење кривичних дела и за дужину криминалне каријере, па и за тежину дела која се чине. Криминолошка наука посебно инсистира на интеракцијама особина личности и вредносних оријентација и њима придаје посебан значај у етиологији криминалног понашања. Ови интеракцијски ефекти нису, међутим, значајни само као етиолошки чиниоци, него и за корективни рад са преступницима током извршења кривичних санкција. У том корективном раду значајна пажња се мора поклонити променама у личности и нарочито вредносним оријентацијама, јер су то темељни услови за напуштање криминалних образаца понашања (Ајдуковић, 1986; Cochrane, 1971; Froggio & Lori, 2010).

Будући да досадашњи интерес истраживача није био нарочито усмерен на проучавање структуре личности особа које су на извршењу алтернативних санкција, наша је претпоставка да ће налази овог истраживања бити корисни науци и струци.

У првом делу рада указано је на теоријски и практичан значај који психолошко проучавање односа особина личности и вредности код преступничке популације има за кривично право, криминологију и извршење кривичних санкција. У другом делу дефинисани су проблем и предмет истраживања. Проблем истраживања је одређен као истраживање разлика у особинама личности из патолошког конативног подручја и вредносним оријентацијама које описују животне стилове између узорка осуђених којима је изречена казна затвора и узорка осуђених којима је изречена алтернативна казна, као и између та два узорка, сваког појединачно и контролног узорка из некриминалног дела популације. Предмет истраживања је дефинисан утврђивањем поменутих разлика, а варијабле које су испитиване из домена особина личности биле су: *екстраверзија-интроверзија, анксиозност, хистеричност, агресивност, дисоцијативност и социјална интеграција* и из домена вредносних оријентација:

хедонистичка, економско-утилитаристичка, алтруистичка и прометејско-активистичка оријентација. Треће поглавље рада бави се дефинисањем кључних појмова и теоријских концепата који се користе у истраживању: особине личности, вредносне оријентације, кривичне санкције, казна затвора, алтернативне кривичне санкције, рад у јавном интересу и кућни затвор. У овом делу рада приказане су теорије личности које су доминантне теоријске парадигме у области психологије криминала и на основу којих су вршена многобројна емпиријска истраживања личности и понашања криминалаца: Ајзенков (Eysenck) модел личности, Петофакторски модел личности и Кибернетички модел личности. Такође, у овом делу су анализирана доступна домаћа и међународна емпиријска истраживања која су се бавила проучавањем повезаности особина личности и криминалног понашања. Поред малобројних истраживања вредности код преступничке популације дата је и анализа студија које су феномен вредности, вредносних оријентација, животних стилова, испитивали на општој популацији. Четврти део рада дефинише циљ, задатке и хипотезе, а у петом делу описан је метод рада. Циљ овог истраживања је био да се утврде разлике у поменутих особинама личности и вредносним оријентацијама између два узорка осуђених, као и између та два узорка с једне стране и некриминалне популације с друге стране, као и да се анализира корелација вредносних оријентација и особина личности. У истраживању су коришћене квантитативне методе. За испитивање особина личности коришћена је Батерија тестова КОН 6 (Момировић и сар., 1992), а за испитивање вредносних оријентација упитник. Обрада података је обављена применом стандардних статистичких метода, у неколико фаза. Резултати су приказани и анализирани у шестом делу рада, док су закључци изведени на основу налаза истраживања представљени у последњем, седмом делу рада.

I ДЕО

ЗНАЧАЈ ИЗУЧАВАЊА ОДНОСА ИЗМЕЂУ ОСОБИНА ЛИЧНОСТИ И ВРЕДНОСНИХ ОРИЈЕНТАЦИЈА ПРЕСТУПНИКА

1. Теоријски значај изучавања односа између особина личности и вредносних оријентација преступника

У етиологији криминалног понашања криминолошка наука придаје посебан значај интеракцијама особина личности и вредносних оријентација, јер се сматра да су особине личности и вредносне оријентације веома важни феномени како за чињење кривичних дела тако и за дужину криминалне каријере и тежину дела која се чине (Радовановић, 1992).

Вредности спадају у један од основних феномена психичког живота појединца. Вредности се усвајају током процеса социјалног учења и под утицајем су различитих фактора социјализације (Јоксимовић и Јањетовић, 2008). Темелје усвајању одређених вредности у најранијем узрасту поставља породица, а затим утицај врше вршњаци, школа, медији. Када говоримо о схватању вредности и вези вредности и личности, морамо се у самом старту дотаћи Ајзенкове дефиниције става. Према њему, ставови су чврсто повезани у хијерархијске структуре које одређују људско понашање. По хијерархији, најнижи су ставови који нису чврсти, на другом нивоу су нешто стабилнији ставови који чине саставни део нечијег мишљења, а на трећем, највишем нивоу, налази се структурисан систем стабилних, доследних ставова који утичу на својствено понашање индивидуе. Овај структурисан систем ставова Ајзенк назива системом вредности (Eysenck, 1954; 1975).

Вредносне оријентације и њихов значај за понашање појединца истраживане су у различитим научним дисциплинама, али су најшире разматране у оквиру социјалне психологије. Разноврсност и мултидисциплинарност феномена вредности указује на његову снагу да утиче на различите аспекте људског функционисања. Увид у начин формирања вредности и интеракцију вредности и особина личности омогућује

закључивање о стабилности или променљивости вредности у различитим животним периодима и животним околностима појединца.

Вредносне оријентације које појединац у току свог живота усваја, развија, и преферира детерминишу његово понашање, односе с другим људима, животни стил, животне циљеве, процењивање успешности постигнутих циљева. Вредности се формирају интегрисањем појединачних социјалних ставова у току процеса васпитања и образовања. Из тог система ставова генеришу се нови ставови (Рот, 2003). Вредности дефинитивно играју одговарајућу улогу у структури личности. С обзиром на то да су вредности присутне у нашим мислима и понашању, оне свакако утичу на то како процењујемо сопствено и туђе понашање, које одлуке доносимо, како бирамо социјално окружење, партнера, да ли усвајамо или одбацујемо моралне и друштвене норми, одређују начин на који решавамо конфликте, као и начин за реализацију циљева.

Уколико у структури вредносних оријентација постоји значајан обим варијансе особина личности, логично је претпоставити да те особине представљају посредујућу варијаблу између вредности и понашања (Радовановић, 1992). Када се ради о делинквентним облицима понашања нас интересују управо питање интеракције особина личности и вредности, односно могућност предикције делинквентног понашања на основу утврђене корелације особина и вредносних оријентација. Зато бисмо теоријски значај истраживања могли да дефинишемо као: *утврђивање односа између особина личности и вредности код специфичних група људи, који се уз то налазе и у специфичним околностима, на извршењу казне у затвору или извршењу алтернативне казне*. Поред утврђивања односа, сматрали смо да је важно стећи увид у вредносне оријентације осуђених особа као и преференцију, односно пожељност одређених вредносних оријентација код ове популације, као и да ли постоје и какве су разлике у односу на вредносни систем опште популације. Научна релевантност проблема односа личности и вредносних оријентација код преступничке популације је у томе што је тај однос недовољно проучен психолошки проблем и што стога овај рад може допринети унапређењу теоријских знања психологији личности, социјалној

психологији, форензичкој психологији, педологији, менталној хигијени али и другим наукама.

Познавање тих односа је релативно ново сазнање, а у литератури налазимо оскудна истраживања која се овим проблемом баве. Посебан теоријски значај је утврђивање у чему су разлике тих односа са односима који постоје у некриминалној популацији. До сада се много истраживања фокусирао на личност преступника и то углавном затвореника. Ово је потенцијално прва студија која се најпре систематски бави прегледом особина личности осуђених на алтернативне казне, а затим свој фокус ставља на однос особина личности и вредносних оријентација код две различите групе осуђеника и онда их пореди са општом популацијом. Практично, циљ нам је био да допринесемо проширењу садашњих знања о вези личности и криминала новим сазнањем о значају доприноса вредносних оријентација, односно животног стила, криминалном понашању. Нарочит допринос научном знању требало би да да испитани однос особина личности и вредности.

2. Практични значај изучавања односа између особина личности и вредносних оријентација преступника

Сазнања из психолошких научних дисциплина говоре да су многе особине личности отпорне на промене током трајања кривичних санкција и да се нагласак мора ставити на вредности и поменуте интеракције са особинама личности. Мењањем вредности које преступници имају, ми заправо постижемо промене у тим интеракцијама. Промене у њима могу резултирати сасвим другачијим понашањем и престанком криминалних активности. Сматрамо нарочито важним да знамо карактеристике личности и вредносне оријентације преступника који се налазе на извршењу казне затвора и преступника којима су изречене алтернативне санкције. Верујемо да ћемо поређењем карактеристика личности и вредносних оријентација између две различите категорије осуђених појединаца, а затим и са карактеристикама личности и вредносним оријентацијама некриминалне популације открити: а) На које карактеристике и вредности треба усмерити корективне методе; б) Које су интеракције

између тих феномена најважније и најлакше за промену; в) Који је интензитет корективног рада потребан да се постигну промене у вредностима или њиховим интеракцијама са особинама личности; г) Да ли појединце којима је изречена казна рада у јавном интересу уопште треба подвргнути корективном третману.

Као што се зна сврха примене кривичних санкција је сузбијање кривичних дела којима се повређују, или угрожавају, човек и друге основне друштвене вредности, а извршењем кривичних санкција остварује се општа и индивидуална сврха њиховог изрицања у циљу успешне реинтеграције осуђених у друштво. Наравно, ова сврха би требало да се постигне третманом који спроводе стручњаци који раде са осуђеним лицима у процесу извршења казне.

Један од начина да се циљ третмана постигне јесте промена релевантних особина личности и вредносних оријентација, као и промена интеракције између особина и вредносних оријентација. Да би се то постигло морамо утврдити какве су личне карактеристике и вредносне оријентације особа које су на извршењу казне затвора, а какве оних на извршењу алтернативне казне.

Посебан практичан значај ово истраживање има за криминологију, извршење кривичних санкција и кривично право. Познавање конативног функционисања личности учиниоца тежих и лакших кривичних дела било је предмет досадашњих студија, али је изостао научни интерес за испитивање вредносног система учиниоца, нарочито његове интеракције са особинама личности, а то сматрамо важном темом како за област планирања друштвене реакције на овај облик криминала, тако и за планирање превентивних мера и за пробациони третман. Све чешћа употреба алтернативних санкција намеће потребу за научно утемељеним и емпиријски подржаним истраживањем карактеристика личности и вредносних оријентација учиниоца лакших кривичних дела. Знање о карактеристикама личности учиниоца лакших кривичних дела неопходна су и у фази преткривичног и кривичног поступка, као и судског поступка, у фази одмеравања казне.

Практични значај истраживања је у томе што знање о тим особинама и вредносним оријентацијама и њиховим односима може да омогући промене у методама третмана, нарочито у подручју вредносних оријентација. Другим речима знање о тим елементима даје нам нове могућности у терапијском раду са осуђеним на казну затвора, као и потребама и могућностима организовања третмана за осуђене на алтернативне казне.

II ДЕО

ПРОБЛЕМ И ПРЕДМЕТ ИСТРАЖИВАЊА

1. Дефиниција проблема истраживања

У претходном одељку нагласили смо важност карактеристика личности и вредносних оријентација за етиологију криминалног понашања и за третмански поступак према осуђеним лицима током извршења кривичних санкција. Наравно, да то нису једине области у којима су ови феномени битни, као и једини разлози за истраживање тих феномена. Науке које се баве њиховом улогом у вези са криминалним понашањем, а пре свега криминологија, педологија, социологија, психологија и педагогија, такође наглашавају важност тих феномена за судски процес било у фази доказивања кривице, одмеравања казне или доношења одлуке о врсти санкције која се изриче, а онда и за процес класификације осуђених и категоризацију самих установа за извршење казне. Како се из овога што је речено може видети, многи су аспекти у којима карактеристике личности и вредносне оријентације имају важну улогу када је криминално понашање у питању. Само се по себи разуме да сви ти аспекти не могу бити обухваћени једним истраживањем и да су се у овом истраживању они свели на захват који је реално могућ и који је за спречавање поврата од посебног интереса. Из наслова ове студије видљиво је да се ради о истраживању разлика у карактеристикама личности и вредносним оријентацијама између преступника којима су изречене казне затвора и преступника којима је изречена алтернативна казна, а онда и разлика у односу на одговарајући узорак из некриминалног узорка популације. Те

разлике треба да нам пруже ваљану и поуздану основу за одговоре на питања које карактеристике и вредносне оријентације, или њихове интеракције треба мењати током пенилошког третмана како би се смањила вероватноћа поновног чињења кривичних дела. Такође се само по себи разуме да нису све особине личности, а ни све вредносне оријентације, а и једних и других има више врста, од подједнаке важности за криминално понашање, па ни за процес мењања током пенилошког третмана. Када су особине личности у питању, најважније су како је утврђено бројним истраживањима такозване патолошке тенденције личности (Момировић и др. 1998; Poland, 1978; Радовановић и сар., 2002; Радуловић и сар., 1997; Радуловић, 2006, 2012). Међу њима приоритет за истраживање имају оне иза којих стоји ваљана теорија личности чије се поставке односе и на објашњење криминалног понашања и за које постоје поуздани докази да творе изразито прокриминалну структуру у највећој мери одговорну за деликте који садрже насилну варијансу. О томе убедљиво сведоче бројна истраживања у иностранству, али и код нас од којих ћемо овде поменути само нека: Радовановић (1992), Хер (Hare, 1998), Милон и сарадници (Millon et al., 2003), Момировић и сарадници (1998), Момировић и Поповић (2002), Радуловић (2006), Радуловић и сарадници (1997), Хошек и Момировић (1997).

Слична ситуација, као са карактеристикама личности, је и са вредносним оријентацијама, у смислу да и њих такође има много. Одабир извесног разумног броја за анализу у истраживању овакве природе прилично је био тежак посао. Основни разлог за то је што у науци не постоји јединствена или општеприхваћена дефиниција вредности, односно вредносних оријентација. Природа и врста тих дефиниција варира паралелно са научном дисциплином којој припада аутор истраживања. Због тога опредељење за неку конкретну дефиницију, што значи за варијабле вредносних оријентација, нужно носи печат тог истраживача. Нама су, због тога што истражујемо релације вредносних оријентација са карактеристикама личности, најближе дефиниције које се срећу у психологији, односно социјалној психологији. С обзиром да у тој науци има велики број ових дефиниција, нужна је нека врста компромиса, чији је исход одлука да се користе оне вредносне оријентације које су биле најчешће

предмет у истраживањима на подручју Србије. Разлог за такво опредељење је и могућност поређења са ранијим истраживањима Рота и Хавелке (1973), Кузмановића (1990), Јоксимовићеве (1992), Јоксимовићеве и Јањетовића (2008), Шрама (Šram, 2003, 2004) и Радовановића (1992).

Имајући све то у виду, проблем овог рада може се одредити као истраживање разлика у: а) карактеристикама личности из патолошког конативног подручја и б) вредносним оријентацијама које описују животне стилове између 1) узорка осуђених којима је изречена казна затвора и узорка осуђених којима је изречена алтернативна, а онда и 2) између та два узорка, сваког појединачно, и контролног узорка из некриминалног дела популације. Иако је ова дефиниција истраживачког проблема сложена, у њој се јасно уочава да се ради о истраживању такозваних патолошких тенденција личности и одређених вредносних оријентација код преступника осуђених на казну затвора и оних којима је изречена алтернативна казна и поређењу тих тенденција и тих вредносних оријентација између ове две групе, а затим поређењу тих тенденција и вредносних оријентација код контролне групе испитаника. Тако дефинисан проблем на довољно конкретан начин поставља границе у којима ће се обављати ово истраживање, али истовремено оставља и довољно слободе истраживачу у избору карактеристика, односно особина личности и вредносних оријентација који ће бити предмет поређења.

2. Дефинисање предмета истраживања

Одређивањем проблема истраживања и дефинисањем основних појмова створени су услови за дефинисање предмета и циља истраживања. Једно од питања овог рада је има ли разлика у личности и вредносним оријентацијама између преступника који су на извршењу казне затвора и оних којима је изречена алтернативна казна рада у јавном интересу или кућни затвор, а затим има ли разлика у тим феноменима између ове две групе и узорка из некриминалног дела популације. Важно питање које одређује предмет овог истраживања је и питање у којим доменама личности и вредносним оријентацијама ће се кретати ово истраживање. У овој студији

личност описујемо патолошким конативним особинама које су садржане у Момировићевом концепту личности (Момировић, 1992), а концепт вредносних оријентација кроз пожељност неких стилова живљења. На овом месту само ћемо навести да ће личност бити описана следећим карактеристикама, односно, особинама: екстраверзија-интроверзија, анксиозност, хистеричност, агресивност, дисоцијативност и социјална интегрисаност². За испитивање тих особина Момировић је конструисано валидне и поуздане тестове и то је један од важних разлога одређења за ове особине³.

Када се испитују вредности, могуће је поћи од различитих приступа и начина мерења, а у зависности од циља истраживања и популације која се испитује. Један од могућих начина јесте приступ по коме се вредносне оријентације налазе у основи одређеног понашања. Тако да се вредносне оријентације у истраживању операционализују као поједини начин (стил) живота, а на основу исказаног односа (преференције, пожељности) према стилу живота. Овај концепт су у својим истраживањима користили Рот и Хавелка (1973), а затим Јоксимовић (1992), Јоксимовић и Јањетовић (2008). Овакав приступ подразумева да се вредности индивидуалног живота, и то оних општијих, заснованих на Шпрангеровој идеално-типској класификацији основних људских вредности операционализују преко описа појединих начина-стилова живота, а на основу исказаног односа према одређеном стилу живота (према: Јоксимовић, 1992:9). Тај приступ смо и ми преузели у нашем истраживању, испитујући однос према одређеном животном стилу, који заправо представља операционализацију за следеће вредносне оријентације: хедонистичка, економско-утилитаристичка, алтруистичка и активистичка вредносна оријентација.

² детаљније о томе у наредним поглављима

³ Мере поузданости и валидности тестова биће дате у одељку о инструментима истраживања

Имајући у виду те конкретне варијабле, предмет истраживања може се дефинисати као:

1) Утврђивање разлика између преступника којима су изречене казне затвора и незатворске казне – рад у јавном интересу или „кућни затвор“, као и разлика између њих и узорка некриминалне популације у степену екстраверзије-интроверзије, анксиозности, хистеричности, агресивности, дисоцијативности и социјалне интегрисаности;

2) Утврђивање међусобних разлика између преступника којима су изречене казне затвора и оних којима су изречене незатворске казне - рад у јавном интересу или „кућни затвор“, као и разлика између те две групе преступника и узорка некриминалне популације у степену пожељности хедонистичке, економско-утилитаристичке, алтруистичке и активистичке вредносне оријентације;

3) Утврђивање односа између наведених карактеристика личности и вредности.

Ова обухватна дефиниција предмета рада пружа прецизан увид у то на шта се тачно односи ово истраживање и које су карактеристике личности и вредносне оријентације основни чиниоци на које се усмерава пажња истраживача. Наше очекивање је да ће овако дефинисан предмет рада пружити реалну слику тих карактеристика и вредносних оријентација код поменуте три групе испитаника, као и разлика између њих. То очекивање темељимо између осталог и на широко коришћеним концептима особина и вредносних оријентација за које смо се определили у истраживачкој пракси.

III ДЕО

ДЕФИНИСАЊЕ ПОЈМОВА И ТЕОРИЈСКИ КОНЦЕПТИ ОД ЗНАЧАЈА ЗА ИСТРАЖИВАЊЕ ВРЕДНОСТИ И ОСОБИНА ЛИЧНОСТИ ОСОБА ОСУЂЕНИХ НА КАЗНУ ЗАТВОРА И АЛТЕРНАТИВНУ КАЗНУ

1. Дефиниције основних појмова

Два су основна појма који доминирају у нашем истраживању. Први је карактеристике, односно особине личности, а други вредносне оријентације. На први поглед изгледа да њих и не треба посебно дефинисати, јер су ти изрази чести и у свакодневној употреби. Нажалост, није тако. Иза сваког од њих стоје читаве теорије и одређење за неку од постојећих дефиниција практично значи прихватање неког од тих теоријских концепата. Разуме се то прихватање захтева образложење не само о разлозима зашто је неки од тих концепата прихваћен, него и зашто други нису. Друга два појма од значаја за истраживање која ће у овом делу бити дефинисана су казна затвора и алтернативне санкције.

Особине личности

Концепт особина личности припада теоријском смеру који се зове психологија индивидуалних разлика. У том приступу личност се најчешће, дакле не и увек, описује Ајзенковим ставом да је личност релативно стабилна и трајна организација карактера, темперамента, интелекта и телесне конституције (Смедеревац и Митровић, 2006. Реч *карактер* у таквој дефиницији личности односи се на релативно стабилан и трајан систем конативног понашања или другачије речено, на особине личности. Особине су, дакле, један од најважнијих елемената структуре личности и описују релативно трајну и стабилну тенденцију да се на доследан начин мисли, осећа и понаша. Чињеница да особине личности постоје код свих људи само у различитом степену, сведочи о томе да су то универзалне димензије и једнако важне за све људе (Смедеревац и Митровић,

2006:20). Како је рекао Олпорт (Allport, 1966) „у свакодневном животу нико више не сумња да иза понашања сваке зреле особе стоје карактеристичне особине и да треба само поћи од здраворазумске претпоставке да су особе стварна бића, да свако има своју неуропсихолошку организацију“.

Ако међу научницима који се баве индивидуалним разликама и постоји сагласност о важности особина личности за мишљење, осећање и понашање, то се не може рећи за њихов број, а још мање за њихову природу. На тим елементима почива значајна диференцијација међу истраживачима личности која има великог утицаја и на постојање различитих и бројних теорија личности. Осим по броју и природи особина, ове теорије се разликују и по основном истраживачком приступу који користе да опишу структуру личности или другачије речено, да идентификују које су све особине важне за наше мисли, осећања и понашања и каква је њихова природа. Већина истраживача је према Кнежевићу сагласна да данас у области психологије индивидуалних разлика постоји између три и седам црта личности које су одговорне за највећи део варијансе индивидуалних разлика у некогнитивној сфери понашања (Eysenck, 1987; Almagor et al., 1995; Cloninger et al., 1993- према Кнежевић, 2003:68).

На опредељење од ког ћемо теоријског концепта личности, односно концепта особина, полазити значајно је утицало неколико момената. Прво, наши субјекти истраживања у експерименталним групама су осуђени преступници. Већ и површна анализа које се особине личности најчешће доводе у везу са тим понашањем, које су дакле важне за то понашање, показује јасну доминацију особина из такозваног патолошког подручја личности, то јест патолошких тенденција у личности. Пажљиви преглед конкретних особина открива да се најчешће ради о особинама из Ајзенковог теоријског модела (Eysenck, 1970), из модела „Великих Пет“ (Costa and McCrae, 1992) и модела Момировића и сарадника (1992).

Ајзенк је један од аутора који заступа тезу о димензионалној основи личности (Eysenck, 1947). По њему људи поседују одређене димензије, односно црте личности које их предиспонирају за различита понашања. Полазећи од Јунгове дихотомне типологије личности Ајзенк дефинише темељне димензије личности и именује их као

екстраверзија-интроверзија и *неуротицизам-емоционална стабилност*. Ове димензије су биполарне, међусобно независне, односно представљају континуум са два пола који описује личност. Развој личности се одвија кроз интеракцију наслеђене, генетски детерминисане структуре и утицаја средине. По Ајзенку генетска предиспозиција је само потенцијал појединца да се развије у одређен тип личности, а социјална средина детерминише утицај на тај потенцијал.

Димензију личности *екстраверзија-интроверзија* дефинишу: социјабилност, самоувереност, висока потреба за узбуђењем, живахност, импулсивност, непоузданост, често агресивност, жеља за доминацијом. Типичне интроверте карактеришу: резервисаност према људима, тенденција развијања симптома анксиозности и депресије, опсесивне тенденције, апатија, склоност сањарењу, доживљај мање вредности, иритабилност. Ајзенкова претпоставка је да се људи разликују дуж континуума екстраверзија-интроверзија услед генетских разлика у извесним механизмима у централном нервном систему и то у централном делу можданог стабла у такозваној ретикуларној формацији, која је задужена за будност кортекса. Разлике између екстраверта и интроверта су узроковане побуђеношћу нервног система, па је тако код интроверних будност коре великог мозга на релативно високом нивоу у односу на екстраверте, које карактерише мање побудљив нервни систем и као такав мање осетљив на надражаје из околине (према: Радуловић, 2006:265). Управо ово је разлог већег утицаја и ефеката условљавања на интроверте него на екстраверте, што је по Ајзенку управо важно за процес социјализације и ресоцијализације појединаца.

Неуротицизам се базично тиче емоционалних реакција. Особине које га дефинишу су: анксиозност, депресивност, напетост, осећање кривице, повишена емоционалност. Неуротичар је особа која поседује лабилан нервни систем, на спољне надражаје реагује прејак, тешко контролише емоције, има тешкоће када је потребан додатни напор, испољава честа незадовољства, сугестибилна је, ригидна и са осећањем мање вредности. Према Ајзенковом схватању црта екстраверзија-интроверзија је повезана са централним нервним системом, а неуротицизам је повезан са аутономним

нервним системом који је подељен на симпатички и парасимпатички. Симпатички нервни систем одговоран је за активацију одбране и утиче на повећање срчаног ритма, респираторног тока, циркулације, знојења. Парасимпатички нервни систем делује у супротном смеру и смањује стање побуђености. Централни механизам у емоционалности и контроли аутомног нервног система има хипоталамус. Ајзенкова претпоставка је да се особе које су високо неуротичне чешће укључују у криминалне активности, јер их њихова појачана емоционалност чини вулнерабилнијим на лоше навике које поседују (Eysenck, 1998). Особе које поред високог неуротицизма имају и високу екстраверзију могу бити појачано осетљиве, немирне, раздражљиве и агресивне (Кнежевић, 2003).

Психотицизам као трећа димензија коју је Ајзенк открио 1952.г. проучавајући психијатријске пацијенте је независна од димензија неуротицизам и екстраверзија (Eysenck, 1987). Ову димензију првенствено чине висока агресивност, егоцентричност, импулсивност, асоцијалност, емоционална хладноћа. Према овој теорији психотицизам је особина која најбоље разликује нормалне од психички болесних особа. Према Ајзенку негде на половини ове димензије, између непсихотичних и психотичних налазе се психопате. Низак психотицизам указује на особе које су социјализоване, алтруистичне и емпатичне. С друге стране висок психотицизам налазимо код особа са високом агресивношћу, одсуством анксиозности, без моралних норми и осећања кривице, високом хостилношћу. Психотицизам је истакнута карактеристика криминалне популације, нарочито оног дела који чини тешка, насилна кривична дела (Eysenck, 1987). Физиолошка основа психотицизма није потврђена, а неки истраживачки подаци говоре да ова димензија у суштини више представља различите облике агресивности него психотичност (Момировић и сар. 1998).

Заслуге за теорију о петофакторском моделу личности припадају ауторима Кости и Макреу (Costa i McCrae, 1992), према којима постоје следеће димензије личности: *екстраверзија, сарадљивост, савесност, емоционална стабилност (или неуротицизам) и отвореност (савесност, интелект)*. У основи овог модела личности је лексичка хипотеза која почива на идеји да језик као супстанцијални део људског

искуства може да послужи разумевању структуре личности. Модел подразумева хијерархијску структуру у организацији личности, а највиши у хијерахији су поменути фактори личности, који репрезентују групе специфичних црта личности. Ове црте личности Коста и Макре (1985) називају аспектима личности, а базичне факторе доменима. Према ауторима овог модела, појединци поседују сваки од фактора, на различитим нивоима.

Први домен личности – *Неуротицизам* разликује прилагођеност, или емоционалну стабилност од неприлагођености и неуротицизма. Особе са високим скором на неуротицизму склоне су ирационалним уверењима, слабо контролишу своје импулсе и вулнерабилне су на стрес. Особе са ниским скором на овом фактору су емоционално стабилне, сталожене и имају капацитет да се суоче са стресом. *Екстраверти* су социјабилни, асертивни, активни, прилагодљиви, причљиви, воле узбуђења и стимулацију. *Интроверти* су резервисани, независнији и умеренији. Фактор *Отвореност* подразумева активну имагинацију, сензитивност, интелектуалну радозналост, независност у мишљењу, склоност експериментисању, јаче доживљавање емоција. Они са ниским скором на овом фактору су конвенционални у понашању, конзервативног изгледа, преферирају познато у односу на ново, емоционалне реакције су пригушеније, имају нижа и мање интензивна интересовања. Фактор *Сарадљивост* је пре свега интерперсонална димензија личности. Особе са нормалним скором на фактору сарадљивост су базично алтруистичне, емпатичне, великодушне. Особе са ниским скоровима на овом фактору испољавају нарцистичке, антисоцијалне и параноидне поремећаје личности. Високи скорови су карактеристични за особе у вези са поремећајима зависности. Што се тиче фактора *Савесност* основа овог домена су индивидуалне разлике у процесима планирања, организације, извршавања задатака, само-контроле. Савесне особе су усмерене ка циљу, снажне воље, скрупулозне и поуздане. Висока савесност је повезана са академским и професионалним успехом. На негативном полу овог домена су особе које су ситничаве, компулзивно уредне, радохоличарског понашања. Особе са ниским

скоровима су углавном аморалне, са израженом хедонистичком оријентацијом (Costa & McRae, 1992).

Кибернетички модел конативног функционисања који чини основ батерије личности КОН 6 (Момировић, Wolf и Џамоња, 1992), коју ћемо користити у нашем истраживању⁴, представља синтезу и реформулацију модела које су предложили Павел и Ројс (Powell & Roysce, 1981), Хорга и сарадници (1982) и Момировић и сарадници (1982). Према овом моделу личност је дефинисана као ефикасност система конативног функционисања која се одвија кроз шест регулативних система: 1) регулатор активитета, као елементарни, најнижи у хијерархији система конативног функционисања. Овај регулатор одговара особини коју је Ајзенк дефинисао као екстраверзија, и ако је, према ауторима модела, ова димензија од ширег значаја него екстраверзија; 2) регулатор органских функција, који у психолошким терминима одговара особини хистеричност; 3) регулатор функције одбране, у психолошким терминима одговарао би особини анксиозност; 4) регулатор реакције напада, идентичан особини агресивност; 5) систем за координацију регулативних функција, који је како му само име говори, надређен осталим мерама конативног функционисања, у основи одговара Ајзенковом фактору *психотицизма*; 6) систем за интеграцију регулативних функција, који би се у психолошким терминима могао назвати *социјална интеграција*. Ову операционализацију особина личности користимо у нашем истраживању.

Овај кратак преглед релевантних теорија личности и њихових дефиниција особина личности требало је да нам пружи довољан увод у тему о којој ће се говорити у једном од наредних делова овог рада, а то је како личност са свим њеним карактеристикама може да буде предиктор криминалног понашања, о чему говоре релевантне теорије и бројна емпиријска искуства⁵. У фокусу нашег интересовања биће

⁴ Више у поглављу о теоријским моделима

⁵ Више у поглављу о истраживањима односа структуре личности и криминала

психолошке теорије криминала, нарочито оне које су проучавале допринос који особине личности дају криминалном понашању.

Вредносне оријентације

Социјални психолози истраживали су који то концепт може поуздано да опише вредносни систем појединца и тако омогући предикцију људског понашања. Један од тих концепата, свакако најпознатији, је Рокичев (Rokeach) модел људских вредности (Rokeach, 1973). Овај аутор сугерише да постоји укупно 36 вредности које су универзално постојане у свим људским културама. Рокич је истицао предности коришћења појма вредност као диспозиције која је централна за личност и која је економична за истраживање, јер детерминише знатан део људског понашања. За овог аутора вредности су „постојано веровање да су извесни специфични начини понашања или стања постојања лично или друштвено пожељнији од супротног или обрнутог начина понашања или постојања“ (Rokeach, 1973, У: Alargić, 2013:16).

Повишен интерес за проблематику вредности у XX веку довео је до великог броја теоријских и методолошких приступа у вези са овим појмом (Павловић, 2009), па начини испитивања вредности зависе од схватања вредности унутар одређене научне дисциплине, као и од приклањања теоријском становишту одређеног аутора. Различити аутори користе различите термине, као на пример вредности, вредносне оријентације, преферирани животни стилови и друге и придају им различит концептуални статус (став, базична димензија социјалног понашања, црта личности, мотив и сл.) (Кузмановић, 1995; Рот и Хавелка, 1973; Хавелка, 1998). И поред свега тога међу истраживачима који се баве дефиницијама вредности постоји једна, такорећи општа сагласност, да су вредности интегрисани социјални ставови, да имају трокомпонентну структуру (когнитивна, афективна и конативна компонента) и да утичу на различите облике понашања.

Анализа релевантне литературе показује да постоји велики број дефиниција вредности и чак осамнаест критеријума са којима су аутори покушавали да одреде овај појам (Пантић, 2005). Најчешће коришћена дефиниција је већ поменута дефиниција

Рокича, али су у употреби и друге дефиниције. Управо због врло широког интердисциплинарног истраживачког интереса за вредности и вредносне оријентације постоји и много дефиниција појма и концепта вредности (Allport 1954; Inglehart, 1971; 1977; 2000; Kluckhohn 1951,1962; Kluckhohn & Strodtbeck, 1961; Bilsky & Schwartz 1994).

Наши аутори вредности дефинишу као релативно стабилне, опште и хијерархијски организоване карактеристике појединца и групе, формиране међусобним деловањем историјских, актуелно социјалних и индивидуалних чинилаца, које због приписане пожељности усмеравају понашање својих носилаца ка одређеним циљевима (Пантић, 1977,1981), или као трајан, изразито позитиван однос особе према одређеним објектима које оцењује као важне и за чије остварење постоји изражено лично ангажовање (Рот и Хавелка, 1973). Вредности су по мишљењу Кузмановића (1995) схватања (уверења) о лично или друштвено пожељним начинима понашања, врстама активности и релативно трајним стањима у природи, друштву и појединцу. У објашњењу карактеристика појма вредности Рот (1983) наводи да су вредности диспозиције које су централне у структури личности човека и снажно га и трајно покрећу на одређене активности. Према овом аутору, вредности су појам који је сличан ставу, односно вредности укључују у себе већи број социјалних ставова, па када се у социо-психолошким истраживањима испитује појам вредности испитују се заправо социјални ставови.

Дакле, различити аутори користе различите термине вредности са сличним значењем, при чему заправо вредностима придају различит концептуални статус (вредности, вредносне оријентације, животни стил, мотиви, базични ставови, базичне димензије социјалног понашања и сл.) (Кузмановић, 1995; Попадић, 1995; Хавелка, 1998). Најизраженија размимоилажења око дефиниције вредности срећу се у мишљењима на који начин вредности усмеравају људско понашање. Тако неке дефиниције вредност дефинишу као релацију између субјекта и објекта, док други вредност везују за потребе, циљеве и диспозиције личности. Према Кузмановићу (1995), на пример, вредности су артикулисанији систем уверења, са јаснијом

концепцијом него вредносне оријентације (Кузмановић, 1995). Хавелка (1998) вредносне оријентације сматра значајним персоналним диспозицијама које утичу на разне облике понашања. Тај статус оне могу имати због повезаности са неким особинама личности. Уколико дакле у структури вредносних оријентација постоји значајан обим варијансе особина личности, онда је логично претпоставити да су те особине посредујуће варијабле између вредности и понашања. У литератури има довољно доказа за то (Хавелка, 1998; Хошек и Момировић, 1997; Јоксимовић и Јањетовић, 2008; Јоксимовић, 2001; Попадић, 1995; Шрам, 2003; Schwartz & Bilsky, 1990).

Аутори који не праве разлику између појмова вредности и вредносне оријентације су Рот и Хавелка (1973), Јоксимовић (1992) и Шрам (2004). Разлике које су мале и које постоје између вредности и вредносних оријентација неки од ових аутора називају разликама теоријске природе и у својим истраживањима та два појма користе као синонине. У нашем раду смо заузели исти приступ.

Према тези Јоксимовић (1992), чији концепт користимо у нашем истраживању, постоје две најопштије вредносне оријентације из којих се логичким поступком могу извести посебне, погодне за испитивања индивидуалних разлика. По овој ауторки две опште вредности су: усмереност ка себи и усмереност ка другима. У оквиру прве спада усмереност на материјална добра (утилитаризам) и усмереност на уживања (хедонизам), а у оквиру друге се налазе спремност на помагање другима (алтруизам) и залагање за опште добро (активизам). Оно што неку од ових оријентација чини пријемчивом за одређеног појединца јесу разлике у степену пожељности ових вредносних оријентација. Између њих не постоји искључивост, што значи да иста особа може испољавати усмереност ка материјалним добрима и истовремено показивати спремност да мења друштво. Дакле, степен пожељности одређене вредносне оријентације је оно што је потребно мерити приликом истраживања вредности (Јоксимовић, 1992).

За разлику од полазних дефиниција код свих истраживача постоји апсолутна подударност о такозваној трокомпонентној структури вредности и природи тих

компоненти. Ради се о когнитивној, афективној и конативној компоненти (Kluckhohn, 1962; Шрам, 2003). Трећа (конативна) компонента се од стране многих аутора (Homer & Kahle, 1988; Schwartz, 1992) назива још и акционом, мотивационом или вољном компонентом. Иако истраживачи не говоре често о томе, у њиховим радовима се највише пажње поклања афективној компоненти, тачније пожељности објекта. Разлог за то је што је „пожељност битна одредница појма вредности“ (Јоксимовић и Јањетовић, 2008: 291).

Дефиниција коју ћемо користити у нашем раду одређује вредносне оријентације као скуп личних циљева који су пожељни и које појединац настоји да оствари. Нагласак у тој дефиницији је такође на степену пожељности, односно афективном односу према неком објекту, појави или идеји.

Казна затвора

Казна затвора је једна од могућих санкција за учињена кривична дела. Кривичне санкције немају за циљ само одмазду према учиниоцу кривичног дела, већ и његово поправљање и оспособљавање за конструктивну реинтеграцију у друштво, а један од принципа кажњавања требало би да је принцип по коме је казна затвора последње средство кривичног санкционисања, односно треба избегавати примену строжих кривичних санкција, ако се сврха санкционисања може постићи благом врстом кривичних санкција (Соковић, 2011).

Затворска казна се може изрећи у врло различитом трајању и извршавати у једној од бројних институција које су законом одређене за ту намену. Сврха кажњавања према Чл. 42 (члан 4 став 2) Кривичног законика Републике Србије⁶ је 1) спречавање учиниоца да чини кривична дела и утицање на њега да убудуће не чини кривична дела, 2) утицање на друге да не чине кривична дела, 3) изражавање друштвене осуде за кривично дело, јачање морала и учвршћивање обавезе поштовања закона. Врсте казни које се могу изрећи учиниоцу кривичног дела, према чл. 43 истог

⁶ Кривични законик, "Службени гласник Републике Србије", бр. 85/2005, 88/2005 - испр., 107/2005 - испр., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013 и 108/2014).

закона су: 1) казна затвора; 2) новчана казна; 3) рад у јавном интересу; 4) одузимање возачке дозволе. Казна затвора се може изрећи само као главна казна, а новчана казна, рад у јавном интересу и одузимање возачке дозволе могу се изрећи и као главна казна и као споредна казна.

Пораст криминалитета и у нашој земљи и у целом свету доводи до све веће пренасељености затвора. Поражавајућа је чињеница све већег раста стопе криминала с једне стране и пренасељеност затвора с друге стране, што можда говори о неуспеху примењених програма рехабилитације и повећава забринутост да су програми подложни различитим административним злоупотребама, што свакако доприноси смањењу поверења у рехабилитацију (Илић и Јованић, 2011).

Савремени кривичноправни систем последњих година карактерише повећана строгост у кажњавању тешких опасних облика криминала док се у исто време према лакшим преступницима све више примењују алтернативне санкције или процеси ресторативне правде.

Алтернативне санкције

У Србији су 2006. године донета нова законска решења која су омогућила ширу примену алтернативних санкција, које се у свету примењују већ деценијама⁷. Наше кривично законодавство предвиђа следеће ванинституционалне санкције: рад у јавном интересу, условна осуда и условна осуда са електронским надзором (нормативни назив је „одашиљач са пратећом опремом“⁸, у жаргону познат као „наногица“⁹). Казну рада у јавном интересу иначе предвиђа и Закон о прекршајима.

Бројни су докази да су се алтернативне санкције показале ефикаснијим од затворских, јер боље реинтегришу преступника у друштво, омогућавају да преступник остане

⁷ Видети више у : Извештај експерата Савета Европе о систему алтернативних санкција и пробације у Србији за 2006.г. <http://ombudsman.npm.rs/attachments/izvestaj.eksperti.SE.pdf>

⁸ Закон о извршењу ванзаводских санкција и мера <http://www.parlament.gov.rs/upload/archive/files/lat/pdf/zakoni/2014/1362-14Lat.pdf>

⁹ Прва такозвана „наногица“ у Србији постављена је 5. јануара 2011.г.

повезан са породицом и социјалним окружењем, да се његове потенцијалне потребе за третманом боље сагледају, избегава се стигматизација и други негативни ефекти које производи затварање.

Као и у већини савремених европских и ваневропских законодавстава једна од алтернативних санкција је *рад у јавном интересу*, која представља бесплатан друштвено користан рад, који не служи стицању добити и чији је циљ да осуђени развије одговорнији однос према друштву и последицама својих поступака¹⁰. Ова казна дефинисана је чланом 52 Кривичног Законика Републике Србије и према њему: (1) Рад у јавном интересу може се изрећи за кривична дела за која је прописан затвор до три године или новчана казна; (2) Рад у јавном интересу је сваки онај друштвено користан рад којим се не вређа људско достојанство и који се не врши у циљу стицања добити; (3) Рад у јавном интересу не може бити краћи од шездесет часова нити дужи од тристашездесет часова. Рад у јавном интересу траје шездесет часова током једног месеца и одређује се да буде обављен за време које не може бити краће од месец дана, нити дуже од шест месеци; (4) Приликом изрицања ове казне суд ће имајући у виду сврху кажњавања, узети у обзир врсту учињеног кривичног дела, личност учиниоца, као и његову спремност да обавља рад у јавном интересу. Рад у јавном интересу се не може изрећи без пристанка учиниоца; (5) Ако осуђени не обави део или све часове изречене казне, суд ће ову казну заменити казном затвора, тако што ће за сваких започетих осам часова рада у јавном интересу одредити један дан затвора; (6) Уколико учинилац испуњава све своје обавезе везане за рад у јавном интересу, суд му може дужину изреченог рада у јавном интересу умањити за четвртину¹¹.

Рад у јавном интересу је рад који осуђено лице извршава у корист неке установе или организације из локалне заједнице, а оно што треба доказати је да ли се применом ове казне смањује степен рецидивизма код ових осуђених лица у односу на степен рецидива код казне затвора, као и да ли „ генерално њени корисни учинци надмашују штетне ефекте (Васиљевић-Продановић, 2011:521).

¹⁰ Правилник о извршењу казне рада у јавном интересу. "Сл. гласник РС", бр. 20/2008 и 24/2014.

¹¹ Кривични Законик Републике Србије

Друга незатворска казна која се може изрећи за кривична дела за које је законом прописана казна до једне године је „кућни затвор“, односно извршење казне затвора без напуштања просторија у којима осуђени станује. Осуђени ову казну извршава у просторијама у којима станује¹². Ова казна дефинисана је у члану 45, став 5 Кривичног законика у ком стоји да учиниоцу кривичног дела коме је изречена казна затвора до једне године, суд може истовремено одредити да се ова казна изврши тако што ће је осуђени извршавати у просторијама у којима станује, уколико се на основу личности учиниоца, његовог претходног начина живота, његовог понашања након извршеног дела, степена кривице и других околности, може очекивати да ће се и на тај начин остварити сврха кажњавања.

Мера кућног затвора се чешће примењује према учиниоцима лакших кривичних дела (без елемената насиља) и за прекршаје, а знатно ређе према учиниоцима тежих кривичних дела. Осуђени коме је одређена казна кућног затвора не сме напуштати просторије у којима станује осим изузетно у следећим, законом предвиђеним случајевима: 1) због пружање нужне медицинске помоћи осуђеном или члану његовог породичног домаћинства, ако је за пружање медицинске помоћи неопходно напуштање просторија; 2) ради редовног одласка на посао, уколико кривично дело због које је осуђен није у вези са радом; 3) ради похађање наставе током редовног школовања; 4) због одласка на полагање испита; 5) због тешке, акутне или хроничне болести, ради одласка на редовне здравствене прегледе; 6) због свог венчања или смрти блиског лица; 7) због обавезе старања према члановима уже породице предвиђене законом, у случају да ту обавезе не може обављати друго лице; 8) због сезонских пољопривредних радова, уколико се осуђену бави пољопривредом као сталном делатношћу; 9) због боравка ван просторије у којима станује у трајњу до четири сата дневно, у складу са програмом извршења казне.

¹² Закон о извршењу ванзаводских санкција и мера, „Сл. Гласник РС“, бр.55/2014

Као синоним за кућни затвор често се користи појам електронски надзор, међутим разлика је у томе што је кућни затвор кривична санкција, а електронски надзор представља средство за контролу извршења кућног затвора.

„Кућни затвор“ или „кућни притвор“ који се може примењивати са или без електронског надзора према Мрвић-Петровић и Ђорђевић (1998) је заправо једна врста пробације која се спроводи у кућама оних према којима се примењује. У време када је претрпаност затвора постала проблем, кућни затвор је очигледно постао један од решења за тај проблем.

С друге стране има и аутора према којима ова кривична санкција не представља озбиљну кривичну санкцију, већ по мало личи како каже Игњатовић (2013) на васпитно кажњавање деце и малолетника од стране родитеља, јер ако је осуђеном на казну кућног затвора дозвољено да одлази на посао или у школу смисао забране се своди само на забрану вечерњих излазака и активности преко викенда.

Васиљевић-Продановић (2010) је анализом доступне литературе о овој кривичној санкцији дошла до закључка да се применом кућног затвора уз електронски надзор могу остварити одређени позитивни ефекти код преступника, а замерке се односе на могуће проблеме стигматизације осуђеног због ношења уређаја, као и забринутост због угрожавања приватности и основних права осуђеног.

Дакле, концепт алтернативне санкције почива на тези да се под окриљем друштвене заједнице и у условима који су значајно мање рестриктивни од казне затвора, може постићи сврха кажњавања дефинисана казним законом¹³. Суд при изрицању ових казни узима у обзир врсту кривичног дела, личност учиниоца и породичне и социјалне прилике у којима се она налази, а код изрицања казне рад у јавном интересу и спремност (пристанак) осуђеног да обавља рад у јавном интересу¹⁴.

¹³ Правилник о начину извршења казне затвора у просторијама у којима осуђени станује. „Сл.гласник РС“ бр 64/2010.

¹⁴ Чл. 52 Кривични законик Републике Србије

Обављањем рада у јавном интересу тежи се развоју одговорнијег односа осуђеног лица према друштву и последицама сопствених поступака .

Увођење алтернативних санкција у систем друштвеног – државног реаговања „осим што мења положај и улогу жртве, даје и веће шансе за ресоцијализацију и реинтеграцију извршилаца као и смањење могућности поврата (Илић, 2010:218). Шира примена алтернативних казни за лакша кривична дела свакако би требало да растерети затворске установе, редукује трошкове затворског система и смањи рецидивизам (Соковић, 2011). Не треба заборавити да је за криминологију као науку од изузетног значаја не само анализа кривичног дела и учиниоца већ и процес реинтеграције жртве, која је као „нужни део ове тријаде занемарена вековима“ (Simović-Hiber, 2009).

За потребе овог истраживања користиће се следећа операционална дефиниција осуђених на алтернативне санкције: особе којима је изречена казна рад у јавном интересу или казна кућног затвора су учиниоци лакших кривична дела, без елемената насиља, за које се претпоставља, а у односу и на њихове личне карактеристике, породичне и социјалне прилике, да ће сврха кажњавања бити постигнута применом ових казни.

На овом месту, када говоримо о алтернативним санкцијама и ретрибутивном кажњавању, важно је осврнути се и на значај ставова јавности према оваквом облику кажњавања и уопште према осуђеним особама. Аутори наглашавају да позитивни ставови према реинтеграцији учинилаца кривичних дела воде ка успешнијој примени алтернативних санкција (Applegate et al., 2002, Cullen et al., 2000; Hirschfield & Piquero, 2010; Vuđanovac i Todorović, 2000) и извесном смањењу страха од криминалитета код јавности (Dowler, 2003). Поједини аутори закључују да се са порастом свести грађана о томе да их држава не може адекватно заштити од разних облика криминала, код грађана често јављају страх и негативни стереотипи према преступницима (Johnson, 2009). Мишљења неких аутора у Србији је да су ставови јавности према алтернативним санкцијама амбивалентни, да је у извесној мери присутна социјална стигматизација, дискриминација и страх од особа на извршењу казне у заједници (Ђорџић-Џељесков и Батричевић, 2014; Simović-Hiber, 2011).

С друге стране најновије истраживање ставова јавности о алтернативним кривичним санкцијама и ресторативној правди у Србији спроведено у оквиру пројекта „Промоција алтернативних кривичних санкција и мера ресторативне правде“¹⁵ показало је да код грађана и стручњака генерално постоји подршка за примену алтернативних санкција.

Одређен број аутора, присталица „контакт хипотезе“, сматра да се редукција предрасуда према маргинализованим групама најефикасније решава контактом. Наиме, претпоставља се да се управо честим контактом са групама које су предмет социјалне дистанце смањују компоненте социјалних предрасуда и социјална дистанца (Chui & Cheng, 2014).

С обзиром на значај теме за рехабилитацију осуђених, поменућемо резултате истраживања структуре ставова према осуђеним особама које је 2015.године спроведено на узорку од 78 грађана опште популације, који су били запослени у фирмама у којима осуђени извршавају казну рада у јавном интересу и који су са овим осуђеним особама имали директни контакт кроз свој свакодневни посао (Ђурђевић и сар., 2016). За испитивање ставова према осуђеницима коришћена је оригинална Скала ставова према осуђеницима и бившим осуђеницима (Begin and Couture, 1980). Истраживање је показало да су испитаници имали генерално позитиван став према осуђеним особама, а један од најважнијих налаза је да је највећу средњу вредност имала тврдња „запослио бих осуђеног“ (АС=3,81), са којом се сложило 34,60% испитаника, што би било у складу са поменутом теоријом да контакт између две групе доводи до смањења социјалне дистанце и евентуалних предрасуда, односно формирања позитивних ставова (Allport, 1954). Налази ове студије имају значајне импликације за практична психо-социолошка питања, као што су припрема друштвене

¹⁵ Овај Пројекат је реализован 2015.године у организацији Фондације „Центар за демократију“ и „Виктимолошког друштва Србије,, , више о томе може се наћи на : <http://www.centaronline.org/userfiles/files/publikacije/fcd-alternativne-sankcije.pdf>

заједнице за прихват осуђених на алтернативн есанкције, као и теоријска питања у вези са познавањем структуре, узрока, генезе, функција и форми ставова према осуђенима.

2. Теоријски концепти од значаја за истраживање и преглед неких ранијих истраживања

2.1. Теоријски концепти особина личности

Аргументовани систем претпоставки о компонентама личности и њиховој међусобној интеракцији и развоју назива се теоријом личности. Класификације теорија личности углавном су у складу са основним парадигмама у психологији. За прецизније и потпуније одређивање и разумевање теоријско методолошког оквира нашег истраживања издвојићемо оне психолошке теорије личности које су најближе предмету нашег рада. За наше истраживање значај имају психофизиолошки приступи личности односно теорије личности у којима се наглашава биолошка (генетичка и неуролошка) основа личности.

Такође, за наше истраживање важна су теоријска схватања о базичној структури личности, односно о базичним цртама личности. Теоријски концепт који је послужио као основа за избор особина личности за тестирање повезаности са вредносним оријентацијама у нашем истраживању је теоријско схватање Момировића и његовог Кибернетичког модела личности (Момировић, 1992).

Момировићев концепт припада такозваном психобиолошком или психонеуролошком концепту истраживања личности и биће детаљно изложен касније у овом поглављу рада.

Поћи ћемо од прве теорије личности која је у оквиру свог концепта имала структурну теорију криминалитета, то је била теорија Ханса Ајзенка (Eysenck, 1970).

Теорија личности Ханса Ј. Ајзенка

Модел личности који је предложио енглески психолог Ханс Ј. Ајзенк давне 1947.године (Eysenck, 1947) је један од најутицајнијих модела личности, познат и као хијерархијски модел личности. Ајзенкова теорија личности заснована је на резултатима експеримената и других емпиријских истраживања, на Павловљевој рефлексологији, бихејвиористичкој теорији, као и на концепцијама о функционисању мозга у оквиру савремене неурологије. Научни приступ личности, према Ајзенку подразумева да је личност генетски одређена наслеђем и утицајем околине, а да се развија интеракцијом четири функционална подручја: когнитивног, конативног, афективног и соматског. Особине се дефинишу као опажена доследност или сличност у понашању у различитим ситуацијама (Eysenck, 1954). Опис Ајзенкових базичних димензија личности смо већ детаљно приказали у поглављу о особинама личности, овде ћемо дати његова кључна теоријска становишта о димензијама личности. Ајзенк је сматрао да су разлике у екстраверзији-интроверзији засноване на степену побуђености нервног система, који је већи код интроверата а мањи код екстрроверата. Он је експериментално потврдио да интроверти показују боље резултате на тестовима пажње, да имају већу толеранцију на сензорну депривацију, мању толеранцију на бол итд. Ову димензију личности доводи у везу са функционисањем ретикуларне активирајуће формације. Његова хипотеза је да интроверте карактерише појачана кортикална екситација која подстиче инхибиторно деловање кортекса на ниже центре, па се код таквих особа јавља инхибирано, умерено понашање. Код екстрроверата је пак супротно - кортикална инхибиција онемогућује инхибицију нижих центара од стране кортекса па се јављају карактеристична импулсивна, спонтана, социјабилна понашања. Неуротицизам, насупрот емоционалној стабилности је последица неравнотеже аутономног вегетативног нервног система, а до ове неравнотеже долази било због генетских предиспозиција, било због стресних услова. Особа која има висок неуротицизам поседује сувише лабилан, реактиван нервни систем, односно код таквих особа се на стимулацију из околине (стрес) активирају

специфични делови симпатичког нервног система, а не симултано све компоненте симпатичког система (према Кнежевић, 2003:78). Када би се укратко описала особа са високим неуротицизмом опис би био - особа која стално претерано брине.

Димензија психотицизма је трећа димензија личности за коју је Ајзенк претпоставио да је такође једна од фундаменталних димензија личности. Теорија психотицизма претпоставља психотицизам као један континуум на чијем се једном крају налази алтруистичко понашање, добра социјализација, емпатија (карактеристике особа са ниским психотицизмом), а на другом крају шизофренија, шизоафективни поремећаји, агресивност, хостилност, импулсивност, асоцијално понашање (карактеристике особа са екстремним психотицизмом). Отприлике на средини ове димензије налази се психопатија.

Ајзенк је своје димензије личности покушавао, како смо већ рекли, да објасни на физиолошком нивоу, путем три физиолошка система: централни нервни систем, аутономни нервни систем и ендокрини систем (Eysenck, 1969, према Кнежевић, 2003:80). Бројни истраживачи су проверавали концепте Ајзенкове теорије базичних димензија личности, а оно што је важно поменути је да постоје студије које су указивале на чињеницу да предмет мерења димензије психотицизам заправо јесу разноврсни модалитети неконтролисане агресивности, а не психотицизам (Момировић и сар. 1998).

Што се тиче односа између димензија личности и криминалног понашања по Ајзенку се криминално понашање развија под утицајем генетских предиспозиција (“склоност ка злочину“) и утицаја срединских услова на те предиспозиције. То значи да ће неповољни средински услови код особе која има генетску предиспозицију ка криминалном понашању (а што временом код такве особе постаје животни стил) довести до појаве криминалног понашања (Eysenck, 1964).

Ајзенк је криминално понашање објашњавао као погрешан процес социјализације. Наиме, по њему ако деца нису у стању да одложе задовољство (а одлагање задовољства се учи кроз процес условљавања, кажњавањем незрелог и

непримереног понашања) може се јавити асоцијално понашање, јер се код такве деце не развија страх од казне (према: Радуловић, 2006).

Особе које врше кривична дела поседују високо изражене све три димензије личности (екстраверзија, неуротицизам, психотицизам)(Eysenck & Eysenck, 1977). Интеракција високе екстраверзије и високог неуротицизма одговорна је за импулсивно понашање особа које испољавају криминално понашање, а висок психотицизам у највећем обиму одговоран за бруталну агресивност, аморалност, недостатак емпатије, психопатске склоности. Ајзенкова хипотеза да се у генетској структури налази основ за разумевање индивидуалних разлика, а да управо комбинација генетских фактора и социјалних фактора и црта личности доводи до појаве различитих типова криминала, тако да се различите врсте преступа могу предвидети на основу ове констелације фактора. Према њему разумевање ове интеракције и комбинације фактора омогућава не само разумевање већ и предвиђање криминалног понашања, што значи и могућности за превенцију криминалног понашања.

Критике на рачун Ајзенкове теорије иду и на рачун методолошког приступа којим се доказује његова теорија, јер аутори наводе да је тешко користити поређења затворених осуђеника и опште популације, обзиром да се и у општој популацији можда налазе они који врше криминал, али нису ухваћени, а и ослањање на упитнике самоизвештавања подложно је пристрасности у давању одговора, нарочито оних који су већ проглашени кривим (они ће покушати да себе представе у бољем светлу и даваће неискрене одговоре)(Cale,2006). Постоје такође бројна оспоравања Ајзенковог фактора „Психотицизам“, јер је нејасно шта он заиста у себи садржи. Приговори који иду на рачун Ајзенкове теорије личности су и да она није применљива за све облике криминала (нпр.за организовани или политички криминал)(према: Радуловић, 2006).

Модел личности „Великих Пет“

Према Петофакторском моделу личности све важне индивидуалне разлике могу се описати са пет широких димензија: Неуротицизам (N - Neuroticism), Екстраверзија (E - Extraversion), Отвореност (O - Openness), Сарадљивост (A - Agreeableness) и Савесност (C – Conscientiousness) (Costa & McCrae, 1992).

У основи овог модела лежи лексичка парадигма, односно црте личности су објашњиве у језику којим људи говоре. За разлику од других модела личности (модела Клонингера (Cloninger)¹⁶ или Ајзенка овај модел не садржи у себи теоријске поставке да су различити неурофизиолошки механизми одговорни за настанак црта личности. Модел је своју водећу улогу у области психологије индивидуалних разлика добио са радовима Пола Косте (Paul Costa) и Роберта Мек Креа (Robert McCrae). Они су за разлику од претходника радикално заговарали биолошку основу црта личности, а средински утицај минимизирали (Costa & McCrae, 1992). Основни фактори, односно домени, подразумевају скуп когнитивних, афективних и бихејвиоралних димензија које се групишу на различите начине. Овај модел полази такође од димензионалног приступа и подразумева да између патолошког и нормалног не постоје квалитативне већ квантитативне разлике. Црте личности, које функционишу у оквиру ширих димензија, су према њима ендегене, базичне тенденције које одређују стабилне обрасце мишљења, осећања и понашања. Најпознатији инвентар личности заснован на овом моделу је НЕО-ПИ-Р (Costa & McCrae, 1985) као последња верзија упитника. У моделу Великих Пет заступљена су два Ајзенкова фактора- Екстраверзија и Неуротицизам. Ајзенков Психотицизам аутори модела Великих Пет називају неадекватним и тврде да он у оквиру њиховог модела заправо одговара домену несарадљивост. Што се тиче домена „отвореност,, он је сличан Ајзенковој Екстраверзији, исто као и домен сарадљивост (Момировић, 1992). Аутори оба модела

¹⁶ У основи овог модела лежи био-социјална теорија, према којој је личност хијерархијска организација која се састоји од четири димензије темперамента и три димензије карактера (Cloninger, Švrakić, Przybeck, 1993)

тврде да су разлике између модела концептуално оправдане и ако између њих постоје сличности. Може се рећи да су Ајзенкова три фактора растављена на пет фактора - психотицизам на сарадљивост и савесност, а отвореност је заправо проширила фактор екстравертност (Момировић,1992). Дигман (Digman) извештава да данас постоје већа неслагања око значења изолованих димензија на НЕО-ПИ-Р-у него око њиховог броја (Digman,1990). Највише је слагања у погледу димензија Екстраверзија - Интроверзија и Неуротицизам, а најмање око димензија „сарадљивост“ и „савесност“ . За димензију савесност Дигман (1990) предлаже назив „воља“, а за димензију “сарадљивост“ термине „интелект“, „склоност интелектуалним активностима“.

Студије које су испитивале повезаност црта личности из петофакторског модела и криминалног понашања, а једну такву мета студију спровели су Милер (Miller) и Лајнам (Lynam), потврдиле су негативну корелацију између сарадљивости и савесности и криминалног понашања (Miller & Lynam, 2001). Ови аутори су сматрали да се и црте из других модела (а испитивали су димензије Ајзенковог Модела као и Клонингеровог модела) могу схватити аспектима ниске сарадљивости и савесности из модела Великих Пет (Miller and Lynam, 2001). Према Кости и Мек Креу и сам Ајзенк је тврдио да сарадљивост и савесност представљају субординиране димензије фактора Психотицизам (Costa & McCrae, 1995- према Међедовић, 2009)

Кибернетички модел личности

Кибернетички модел конативних функција аутора Момировић и сарадника (1992) претпоставља шест базичних димензија личности, као биолошки заснованих маханизам регулације понашања. Специфични ментални поремећаји и поремећаји у понашању одређени су регулатором чија је функција поремећена и ефектима тог поремећаја на субординиране процесе.

Поменути регулатори се могу описати на следећи начин (Момировић и сар.1992):

1) Регулатор активитета (ЕПСИЛОН), најниже лоциран регулациони систем у хијерархији, чија је функција регулација и модулација активирајућег дела ретикуларне

формације. Екстравертна и интровертна понашања (према моделу Ханса Ајзенка понашања у оквиру фактора екстраверзије) зависе делимично од основног функционалног нивоа регулатора активитета, а делом од (претежно кочећих) функција кортикалних процесора;

2) Регулатор органских функција (ХИ) формиран је спрегом субкортикалних центара за регулацију органских функција и њима надређених кортикалних система за регулацију и контролу. Овај регулатор је одговоран за функционисање основних органских система (кардиоваскуларни, респираторни, гастроинтестинални и уропоетски систем);

3) Регулатор реакција одбране (АЛФА), лоциран вероватно у лимбичком систему, модулира тоничко узбуђење. Између овог регулатора и регулатора органских функција постоји двосмерна веза. Дисфункција овог регулатора повезана је са већином неуротских поремећаја. У односу на Ајзенков фактор овај регулатор је одговоран за највећи део варијансе његовог генералног неуротицизма;

4) Регулатор реакције напада (СИГМА), вероватно такође лоциран у лимбичком систему, регулише првенствено тоничко узбуђење, односно агресивне реакције. Функције регулатора напада субординиране су функцијама система за координацију и система за интеграцију регулативних функција, као и функцијама когнитивног процесора. Поремећаји у функционисању овог регулатора одговорни су за различито модулиране агресивне реакције, оралног или аналног типа;

5) Систем за координацију регулативних функција (ДЕЛТА) координира функције субсистема, укључујући и функције когнитивних процесора. Тако да је овај систем надређен регулаторима органских функција, реакције напада и реакције одбране, а у некој мери и регулатору активитета. Поремећаји у функционисању овог регулатора изазивају дезорганизацију и дисоцијацију когнитивних и конативних процеса;

6) Систем за интеграцију регулативних функција (ЕТА) заузима највиши положај у хијерархији конативних регулатора. Његова улога је да све конативне промене интегрише и усклади са психолошким, а пре свега са социјалним пољем. Функција ове

система се углавном формира у току васпитног процеса. Поремећаји овог система доводе до социјалне дезадаптације.

Момировићева теорија о структури конативних фактора је претеча овог његовог модела. Модел субсумира Ајзенкову теорију личности - Ајзенков фактор „Е,, (екстраверзија) идентичан је фактору регулације активитета ЕПСИЛОН, фактор „N“ (неуротицизам) фактору АЛФА, а фактор „P“ (психотицицизам) ближи је фактору СИГМА него фактору ДЕЛТА. По ауторима овог модела он је конструкционо сличан Петофакторском моделу јер је хијерархијска структура модела и положај основних регулацијских система сличан. Наши аутори компарирали су кибернетички модел конативних функција са петофакторским моделом и нашли да је кибернетички модел у потпуности субсумиран у петофакторски, с тим што нема садржај за димензије отвореност и савесност (Momirović i sar.,1982).

2.2. Теоријске концепције вредности

Вредност као концепт првобитно је схватана као филозофска идеја. Прве искорак у промени значења концепта вредности, од филозофског ка практичном значењу, повезаном са свакодневним људским активностима, дали су научници Олпорт (Allport), Вернон (Vernon) и Линдзи (Lindzey) који су свој приступ вредностима засновали на разматрањима немачког филозофа Шпрангера (Allport et al.,1960). Ови научници су сматрали да постоји шест основних категорија вредности: теоријске, економске, друштвене, социјалне, политичке и религиозне и да се људи могу класификовати у једну од њих (Allport, 1969).

Једна од теорија основних људских вредности која је била заснована на антрополошко-социолошком становишту је теорија коју су развили Клузон (Kluckhohn) и Стродбек (Strodtbeck) према којој су вредности дефинисане као људска уверења о томе чему треба тежити, односно као експлицитна или имплицитна концепција пожељности, која утиче на избор доступних начина, средстава и циљева (Kluckhohn & Strodtbeck, 1961).

Према психолошкој теорији вредности, чији је аутор Милтон Рокич (Milton Rokeach), један од најзначајнијих истраживача и теоретичара вредности у подручју социјалне психологије, вредности су детерминанте људског понашања, односно извешан специфичан начин понашања или крајњег стања постојања (Rokeach, 1973). Рокичева књига „Природа људских вредности“ изазвала је низ емпиријских студија вредности у психологији и социологији. Према Рокичу постоје две врсте вредности-инструменталне и терминалне. Инструменталне вредности се односе на преферирани начин понашања, а терминалне су виђене као интра и интер персонално стање постојања. Рокичев „Упитник вредности“ („The Value Survey“) се састојао од два пописа абecedно поређаних речи, односно од пописа инструменталних и терминалних вредности. Овим упитником се од испитаника захтева да унутар пописа 36 посебних вредности („вредносних животних принципа“) рангира понуђене вредности према важности коју оне имају за њега лично (Schwartz, 1994). Овај инструмент је показао добру осетљивост на демографске, културне, политичке, религијске варијабле¹⁷.

Поред Рокичевог инструмента за мерење вредности конструисани су и други бројни инструменти који су настали по узору на њега, али је и данас у широкој примени најчешће управо овај упитник.

Према мишљењу Билскија (Bilsky) и Шварца (Schwartz) Рокичев приступ вредности и поред великог доприноса није довео до стварања кохерентне теорије (Bilsky & Schwartz, 1990). Најпре зато што није постојала једна шира теорија која би објашњавала изабране вредности, друго поузданост појединачних вредности била је ниска, и на крају крајева ставове односно понашања појединца не усмерава појединачна вредност већ однос између различитих вредности. Ови аутори су наглашавали мотивацијски аспект вредности, односно тезу да вредност пре свега одређује тип, циљ, односно интерес ка коме је вредност усмерена.

Шварц (Schwartz) је развио своју теорију о садржају и структури вредности према којој постоји десет основних вредности које могу да обухвате све основне

¹⁷ Студије у преко 65 земаља подржале су посебност ових испитиваних вредносних оријентација.

вредности признате у културама целог света (Schwartz, 1992). Његова студија обухватила је преко 50 земаља и предложила 10 универзалних вредности које се јављају у свим културама. Ових десет мотивацијски различитих типова вредности су: моћ, постигнуће, хедонизам, подстицај, независност, универзализам, добронамерност, традиција, конформизам и сигурност. Ови домени се сматрају концептима универзалне вредности и очекује се да носе културне импликације и варијације (Schwartz, 1994). У оквиру сваке основне вредности постоје специфичне, појединачне вредности. Скала вредности која је настала из овог модела је инструмент који заправо мери 57 ставки вредности. Инструмент је преведен на 39 језика, а мултидимензионалне анализе односа између појединачних ставки у 210 узорак из 67 земаља подржале су дискриминације десет постулираних основних вредности. Конфирматорном анализом података потврђено је да су у 23 земље били слични резултати (Schwartz & Boehnke, 2004).

Од наших аутора вредностима су се бавили Рот и Хавелка (1973), Кузмановић (1990), Јоксимовић (1992), Шрам (2004). Њихове дефиниције вредности, које смо већ помињали, су релативно сличне дефиницији коју ћемо користити у нашем истраживању да су вредности скуп пожељних личних циљева које појединац настоји да оствари.

Ипак што се тиче узорка тих личних циљева који су пожељни они су различити код истраживача. Тако су Рот и Хавелка (1973) у свом истраживању, које су спровели у Србији, на узорку средњошколаца испитивали следећих седам вредносних оријентација: сазнајну, економску, алтруистичку, естетску, оријентацију на моћ и углед, хедонистичку и делатну. Према овим ауторима испитиване вредности су заправо представљале опште начине живљења. Сам Хавелка је касније у испитивању преференције вредносних оријентација код три различите групе адолесцената (1998) користио узорак од дванаест вредности, подељених у групу која је усмерена на индивидуалне циљеве и групу вредности усмерену на социјалне циљеве (испитиване вредности: пријатност, усавршавање, сарадња, сигурност, самосталност, помагање, праведност, зарада, утицајност, спознаја, популарност и религиозност). Шрам (2004)

је факторском анализом 25 манифестних варијабли вредносних оријентација добио четири латентне димензије: просоцијална оријентација, интелектуална отвореност, патриотизам и материјализам (и потреба за моћи). Јоксимовић је у свом првом раду (1992) имала полазну тезу да се о вредностима може са већом сигурношћу закључивати на основу података о преферираности одређеног животног стила. Она је стилове живота дефинисала преко одређених општијих вредности и циљева. Ова ауторка се позива и на Морисове (1956) три опште вредносне оријентације: дионизијска (склоност неспутаном задовољењу жеља), прометејска (активизам) и будистичка (склоност самоконтроли и уздржавању). Комбинацијом ове три вредности Морис је описао тринаест животних стилова. Користећи овакав приступ, у коме се прикупљају подаци о преференцији одређених стилова живота који се потом свде на одређен број општи вредности, Јоксимовић је у свом истраживању вредносних оријентација код 803 ученика београдских основних школа обухватила четири стила живота у чијој су се основи налазиле четири вредносне оријентације: економско-утилитаристичка, хедонистичка, алтруистичка и прометејско-активистичка. Свака од ових вредности била је формулисана преко описа одређеног животног стила, а испитаници су на петостепеној скали исказивали степен слагања, односно прихватања одређеног стила. Ово истраживање је за нас референтно јер смо за наш узорак анализираних вредносних оријентација користили управо те вредносне оријентације операционализоване кроз четири животна стила.

Када говоримо о концептима особина и вредности аутори се слажу да постоји сличност између њих, али ипак описују више разлика. Најосновнија разлика између особина и вредности је у томе што особине описују како појединац осећа и мисли, а вредности су мотивационе природе и описују како ће се појединац понашати (Bilsky & Schwartz, 1994).

Рокас (Roccas) и сарадници такође говоре о мотивационој природи вредности у смислу да се вредности, за разлику од особина огледају у понашању појединца. Ови аутори су испитујући корелације вредности и особина личности из петофакторског

модела, на узорку од 246 ученика закључили да утицај вредности на понашање зависи више од когнитивне контроле него од особина личности (Roccas et al.,2002).

* * *

Што се тиче самих израза „*вредности и вредносне оријентације*“ код истраживача, као што смо већ рекли, постоји скоро потпуна сагласност да су разлике између ових термина више теоријске природе, па се у истраживањима користе као синоними. Ми смо се определили за појам „*вредносне оријентације*“, из разлога што нама референтни истраживачи (Хавелка 1998; Кузмановић,1990; Јоксимовић, 1992; Јоксимовић и Јањетовић, 2008; Шрам, 2004) користе тај израз. Да поновимо, дефиниција коју ћемо користити у нашем раду одређује вредносне оријентације као скуп пожељних личних циљева, а нагласак у тој дефиницији је на степену пожељности, односно афективном односу према неком објекту, појави или идеји.

2.3.Емпиријска истраживања односа структуре личности и криминала

Постоји велики број емпиријских налаза који повезују структуру личности и криминалитет. Велики број њих доказује да се код преступника, и то било код оних који чине тешка или лакша кривична дела, налази стално присуство особина из такозваног патолошког конативног подручја личности. Да су конативни поремећаји један од главних чинилаца криминалитета потврдили су многи аутори (Eysenck, 1964; Eysenck & Gudjonsson, 1989; Момировић и Радовановић, 1992; Momirović i Ношек, 1997;1998, Radovanović, Radulović, Momirović i Hrnjica, 1995). Иначе бројне студије у свету су у испитивање предикције криминала укључивале различите варијабле, користећи различите методологије и инструменте. Тако у литератури налазимо студије о утицају образовања, социо-економског статуса, особина личности, менталних обољења итд. на криминалитет уопште, као и на посебне облике криминала (Мејовшек и сар., 2000; Morse, 2011; Miller, & Lynam, 2001). О узроцима криминалитета и

њиховим појавним облицима може се заиста наћи велики број криминолошких теорија, различитих по приступу узрочности криминалитета¹⁸.

Мноштво емпиријских налаза је потврђивало или оспоравало поставке Ајзенкове теорије криминала, настале применом постулата његове теорије личности на преступничку популацију (Eysenck, S. B., & Eysenck, H. J., 1977), према којој особе са делинквентним понашањем поседују високо изражене све три димензије личности-екстраверзију, неуротицизам и психотицизам.

Одређен број студија је показао да је психотицизам значајан предиктор асоцијалног понашања код млађих преступника, затим да је повезан са чињењем тежих облика кривичних дела и да је у великој мери повезан са рецидивизмом (Eysenck & Gudjonsson, 1989; Кујаџић и сар., 2015; Van Dam et al., 2005; Miller & Lynam, 2001; Međedović i sar., 2012, Радуловић, 2006). Кад је реч о екстраверзији, чији механизми се налазе у централном нервном систему, услед ниске кортикалне побуђености, како претпоставља Ајзенк, екстраверти ће стално тражити додатну стимулацију и узбуђење, па зато чешће улазити у криминална понашања. Мишљења заснована на истраживању ове особине код криминалаца су подељена, неки верују да је допринос екстраверзије за криминално понашање мали, док други сматрају да су управо екстраверзија и неуротицизам одговорни за манипулативна асоцијална понашање (Miller & Lynam, 2001; Romero et al., 2001). Ајзенк и Гуђонсон (Gudjonsson) су поставили хипотезу да је неуротицизам више присутан код одраслих криминалаца, а екстраверзија код млађих делинквената (Eysenck & Gudjonsson, 1989).

Бројна истраживања су потврдила корелацију делинквентног понашања и димензија екстраверзија, неуротицизам и психотицизам. С друге стране, две мета-аналитичке студије (Miller & Lynam, 2001; Romero et al., 2001) оповргавале су Ајзенкову тезу о повезаности Екстраверзије са криминалним понашањем, а што се тиче неуротицизма потврђивале његов предиктивни значај за криминалитет (с тим што

¹⁸ За више информација о теоријама о криминалу упућујемо читаоце на књигу „Криминологија“, аутора Константиновић-Вилић и сарадника, 2009.

су закључци истраживача о степену утицаја различити). И друга истраживања (Blumstein et al., 1988) доказују слично - да преступници показују повишене нивое на психотицизму и неуротицизму, али не и на скали екстраверзија. Један од разлога за ове закључке је претпоставка да Ајзенков „Е“ фактор заправо мери друштвеност и импулсивност, а да је криминално понашање повезано са импулсивношћу, али не и са друштвенношћу (Putwain & Sammons, 2013).

У нашој земљи спроведена су бројна истраживања релација између различитих варијабли и конативних поремећаја као главних чинилаца делинквенције.

Хошек и Момировић (1998) су на узорку популације од 314 одраслих криминалаца открили да су кривична дела са насиљем могла да се предвиде секундарном агресивношћу и поремећајем интегративних функција, имовинска кривична дела поремећајем координације и контроле регулативних функција (уз негативну супресорску улогу агресивности), а на кривична дела у вези са наркоманијом највећи утицај су имали поремећаји интегративне функције и неконтролисана агресивност.

Вероватноћу да криминално понашања зависи од когнитивних, а посебно, конативних поремећаја и да се оба поремећаја највероватније налазе у делу популације са психопатском структуром доказали су Радовановић и сарадници (2002). Они су испитивали везу психопатије и редидивизма на узорку од 314 одраслих криминалаца, подељених на подузорок психопата (166) и непсихопата (148), и истовремено подељених на основу казнене евиденције на групу примарно осуђених и повратника. Резултати су показали да се у узорку психопата налази знатно већи број рецидивиста и да ова група испољава већи број конативних поремећаја (Радовановић и сар., 2002).

Петровић и сарадници (2014) покушали су да разраде концепт аморалности сматрајући да су конструкти као што су аморалност и шизотипија посебно важни за разумевање антисоцијалног и криминалног понашања. У том смислу реализовали су две студије. У једној студији је у узорку од 223 осуђеника аплициран инструмент за процену аморалности и шизотипије, након ког су дефинисани кластери испитаника

који су валидирани у заједничком простору модела личности „Великих Пет”. Друга студија је обухватила 318 мушкараца из опште популације код којих су такође прикупљени подаци о аморалу и шизотипији и базичним цртама дефинисаним Ајзенковим моделом личности. Резултати су доказали постојање субтипова у оквиру аморалних испитаника, те су тако шизотипалне аморалне диспозиције биле присутне код оних који су инclinирали тежим облицима криминала, као и склоностима ка менталним поремећајима (са израженим особинама: неуротицизам, психотицизам, импулсивност), док је субтип интегрисаних аморалних био ближи типу тзв. „успешних психопата“ (са израженим: екстраверзија, савесност, емотивна стабилност) (Петровић и сар., 2014).

Међедовић и сарадници (2012) су у истраживању које се бавило утицајем црта личности на врсту рецидивизма и тежину кривичног дела, открили да су најважнији предиктори рецидива у узорку осуђених лица са нижим интензитетом криминалитета психопатске особине, док су у узорку осуђеника са већим интензитетом и разноврснијим криминалним понашањем, најважнији предиктори антисоцијалност и аморалност. Код осуђеника са највећим бројем затворских санкција (вишеструки рецидивисти) најважнијих предиктор били су аморалност индукована бруталношћу и дезорганизација (Међедовић и сар., 2012).

Сличне закључке сугеришу резултати истраживања Гвозден и сарадника (2014) да осуђеници у односу на неосуђиване особе имају израженије готово све димензије аморалности.

У свом раду „Базична структура личности и криминалитет“ Међедовић (2009) анализира поставке неколико модела базичне структуре личности и нарочито истраживања која говоре о повезаности базичне структуре личности са криминалитетом. По њему сви анализирани модели базичне структуре личности (Ајзенков, Петофакторски модел и ревидирани лексички модел личности назван „HEXACO“ модел) способни су да објасне и предвиде варијансу криминалног

понашања. Он закључује да и поред тога што су фактори личности у овим моделима различито операционализовани, њихови конструкти се преклапају.

Момировић и Хошек у својој студији (1998) закључују да су поремећаји система за координацију регулативних функција (ДЕЛТА), који заузима централни положај у конфигурацији конативних регулатора, у највећој мери одговорни за везе између когнитивних и конативних регулатора, па тако и за везе између когнитивних поремећаја и агресивности. Ови аутори истичу значај агресивности за објашњење криминалног понашања. По њима преступници који се разликују по степену тежине криминалног дела разликују се и по степену поремећаја регулативних функција, аморалности и агресивности (Момировић и Ношек, 1998).

Miller & Lynam (2001) су у свом мета-аналитичком прегледу истражили преко 60 студија спроведених између 1963. и 2000. године, и највећа величина ефекта повезаности са асоцијалним понашањем (већи од .30) нађена је за психотицизам, сарадљивост, и трагање за сензацијама. Занимљиво, забележене су варијације у зависности од врсте узорка. На пример, неуротицизам је био слабо повезан са асоцијалним понашањем у женским узорцима, док је екстраверзија била у јачој вези (.04) са асоцијалним понашањем. Ови аутори су стога закључили да ће особе које имају ниску отвореност ка другима (непријатељски расположени према другима или равнодушни) и ниску савесност (то јест они са лошом контролом импулса и недостатком морала) чешће да се укључе у криминална понашања.

Сличне налазе даје и студија Ван Дама (van Dam), Јансена (Janssen) и Де Брајана (De Bruyn) која показује да је Неуротицизам предиктор стабилног криминалног понашања, а да су Психотицизам, Неуротицизам и висока Екстраверзија одлике повратника (van Dam et al.,2005).

Занимљиво је да се, упркос повећању знања о интеракцији друштвених и биолошких фактора као предикторима антисоцијалног и насилничког понашања, изненађујуће мало студија бавило интеракцијом ова два сета фактора. Једну такву студију спровео је Рејн (Raine) у којој се документује 39 емпиријских примера

биосоцијалне интеракције фактора за асоцијално понашање из области генетике, психофизиологије, неуропсихологије, неурологије, ендокринологије, неуротрансмитера и токсина из околине . Он износи два главна закључка: прво, када се у односу на антисоцијално понашање као променљиве узму биолошки и социјални фактори онда присуство оба фактора ризика (биолошког и социјалног) експоненцијално повећава стопе антисоцијалног и насилничког понашања. Друго, када су променљиве друштвени фактори и антисоцијално понашање, а исход биолошко функционисање, онда друштвена променљива без изузетка модерира однос асоцијално понашање - биолошко функционисање. Из овога аутор закључује да су даља биосоцијална истраживања преступничког понашања од великог значаја за развој успешних превентивних и корективних интервенција (Raine, 2013).

Ниска емпатија такође је темељно истражена као предиктор криминалног понашања. У мета-анализи 35 студија, утврђено је да је ниска емпатија снажно повезана са насилним делима, али релативно слабо са сексуалним кривичним делима (Jolliffe & Farrington, 2004). У једној другој мета аналитичкој студији, која је прегледала 17 студија (Lovett & Sheffield, 2007) нађена је повезаност између недостатка емпатије и агресије код делинквентне деце и адолесцената.

Даруши (2015) је у свом истраживању у ком је испитивала (између осталог) разлике у наркоманској каријери и особинама личности учинилаца лакших и тежих облика разбојништва¹⁹ добила веома значајан резултат предиктивног утицаја варијабле параноидност на чињење тешких кривичних дела. Висока значајност нађена је и на варијаблама хистерије, хипохондрије и хипоманије (код млађих испитаника) (Daruši, 2015).

Бројне студије бавиле су се односом психопатије и криминалног понашања. На основу прегледа истраживања психопатије и криминала аутори закључују да

¹⁹ Истраживање је спроведено прикупљањем и анализом медицинске документације и судских списа за 252 наркоманска зависника, учиниоца кривичних дела разбојништва, испитаних ММПИ тестом личности. Резултати су иначе показали да не постоји измењеност личности по органском типу због удела дроге, већ због базичних димензија личности.

психопате почине више од 50% свих насилних, разбојничких, серијских, сексуалних злочина. И други аутори дају сличне закључке (Радуловић, 2006; Hemphill, Hare & Wong, 1998). Овај налаз је у складу са студијама које сугеришу да заправо релативно мали број починилаца чине велики део злочина (Farrington et al., 1988).

Неке студије нашле су повезаност између абнормалности у амигдали (орбито-фронтални део режња кортекса) и оштећења предњег кортекса и агресивног понашања, смањене инхибиције и немогућности процесуирања емотивног контекста (Yang et al. 2009).

С обзиром на велики број истраживања која доказују повезаност психопатских црта личности и насилног криминалитета навешћемо још неколико студија које су испитивале ову повезаност. Студија Роса (Ross) и сарадника (2008) испитала је, инструментима за процену психопатије и инвентаром личности „Великих Пет“ узорак студената и затвореника откривши да је импулсивна асоцијалност у високој корелацији са скором на скали прихопатије која мери манипулативност, као и нешто мању али значајну корелацију са свим другим мереним психопатским цртама. Такође, висока Екстраверзија и Отвореност и низак Неуротицизам предвиђали су манипулативност као психопатску црту, док су висок Неуротицизам и ниска Савесност биле особине које најбоље предвиђају импулсивну асоцијалност (Ross et.al, 2008).

Аутори Гао (Gao) и Рејн (Raine) су се у својим неуропсихолошким истраживањима такође бавили испитивањем разлика између криминалних и некриминалних психопатских личности и нашли да такозване „успешне психопате“ имају успешно, чак супериорно когнитивно функционисање у односу на психопате криминалце који имају структурална неуробиохемијска оштећења и емотивни дефицит због дисфункција у аутономном нервном систему (Gao & Raine, 2010).

О суштинским разликама психопатских и непсихопатских преступника говори истраживање Радуловићеве (2006). Испитиване варијабле из домена особина личности биле су конативне особине из кибернетичког модела. Резултати су недвосмислено указали да суштину разлика између две групе преступника представља генерални

поремећај свих конативних функција код групе психопатских преступника, са детерминишућим утицајем високе агресивности, високе дисоцијације и високе социјалне неинтегрисаности. У нешто мањем, али ипак значајном обиму, за разлику је била одговорна и висока хистеричност²⁰.

Кујачић и сар. (2015) доказују да констелација особина индивидуа које су склоне чињењу кривичних дела јесу аморалност, дезинтеграција и неуротицизам.

У једном истраживању у нашој земљи, спроведеном у оквиру Института за криминолошка и социолошка истраживања (Радовановић и сар.1995), у групи од 314 мушких делинквената од којих су њих 59 били укључени у организовани криминал, испитиване су карактеристике личности и нађено је да око 70% делинквената укључених у организовани криминал има високу агресивност, много дисоцијативних симптома и висок ниво аморалности.

Једно од објашњења ризичног и криминалног понашања налазимо и у раду Марвина Закермана (Marvin Zuckerman) који у својој књизи „Трагање за сензацијама и ризично понашање“²¹ нуди свеобухватан поглед на улогу потребе за сензацијама за испољавање екстремних, ризичних и антисоцијалних понашања (Zuckerman, 2007). По овом аутору ризично и асоцијално понашање може бити последица појачане потребе за сензацијом, за коју узроке треба тражити у генетици, биологији, вредносном систему индивидуа које се тако понашају. За нас је ова теза интригантна јер се потреба за сензацијама и сталним узбуђењима налази у опису хедонистичког животног стила који испитујемо у нашем раду.

Ромеро (Romero) и сарадници (Romero et al., 2001) су полазећи од психобиолошке теорије криминалитета, у својој лонгитудиналној студији на узорцима 435 мушких и 524 женских адолесцената из опште популације и 95 институционалних делинквената испитали однос антисоцијалног понашања и варијабли из домена темперамента: екстраверзија, неуротицизам, психотицизам, импулсивност,

²⁰ Ови налази ће бити компарирани са резултатима нашег истраживања, у делу Анализа резултата.

²¹ Zuckerman, M. (2007) „Sensation seeking and risky behavior“

сензационализам. Нађено је да су три варијабле : дезинхибиција, психотицизам, и потреба за сензацијама били значајни предиктори асоцијалног понашања. Ово су димензије за које су и други аутори, блиски психобиолошким теоријама, тврдили да су у корелацији са асоцијалним понашањем²².

Истраживања су такође показала да је општа аморалност повезана са различитим аспектима криминалног понашања (Кнежевић, 2003; Miller & Lynam, 2001; Момировић и сарадници, 1998), односно да испитаници из осуђеничке популације имају израженије црте аморалности индуковане фрустрацијом и бруталношћу (Петровић и сар., 2012).

За нас је занимљиво већ поменуто истраживање Гвозден и сарадника (2014) у ком су испитиване особине личности код групе осуђених за крађе и групе осуђених за разбојништва и код неосуђиване популације. Нађено је да су обе групе осуђених имале веће просечне скорове на скалама аморалности од групе неосуђиваних. Такође се показало да разлику између две групе осуђених (осуђених за крађе и за разбојништва) чине димензије садизма и бруталности (код осуђених за крађе) и димензија антрополошког песимизма као и учестали ментални поремећаји у примарној породици (код осуђених за разбојништва). Статистички значајне разлике између осуђених за крађе и групе неосуђиваних нису нађене на скалама макијавелизма, ресентимана и антрополошког песимизма. Међутим, овде је врло занимљив други налаз истраживања - да између осуђених за разбојништва и неосуђиваних није било разлике на скалама импулсивности, ресентимана, антрополошког песимизма и бруталности. Што се тиче разлика између осуђеника (обе групе) и опште популације оне су биле на скали аморалности, проблематичне социјализације и хедонизма. Између две групе осуђених није било разлике на димензији аморалности. Дакле аморалност је карактеристика преступника, што су доказале и друге студије (Miller & Lynam, 2001; Међедовић, 2008; Радуловић, 2006).

²² На пример :Raine et al., 2013

За потребе овог истраживања индикативна је и студија Оташевић и сарадника (2014) који су се бавили утврђивањем разлика у домену агресивности између три групе испитаника: неосуђиване популације (n=201), осуђеника који су извршили насилна кривична дела (n=42) и осуђених за ненасилна кривична дела (n=41). Претпоставка аутора је била да је агресивност предиктор насилног криминалног понашања. Агресивност је испитана преко Упитника агресивности „BODH“²³ (2014) којим се мере димензије Бес, Осветољубивост, Доминација и Хостилност²⁴. Дакле, занимљив је налаз да нису добијене разлике на димензији Бес ни између две групе осуђених, али ни између групе осуђених и неосуђиваних, што аутори објашњавају у контексту претпоставке теорије ситуационе акције (Wikström & Treiber, 2007, према Оташевић и сар., 2014) да је битан аспект агресивног понашања преступника који доприноси разлици између насилних и ненасилних криминалаца, као и разлике у односу на некриминалну популацију, заправо аспект моралности, а не агресивно понашање уопште.

Бурт (Burt) и Донелан (Donnellan) (2008) у својој студији откривају јак утицај генетских фактора на адолесцентну делинквенцију (чак око 60% варијансе засићено генетским утицајима). Ови аутори сугеришу да је за преступника који не испољавају агресивност у вршењу кривичних дела карактеристична бихејвиорална контрола, док је код насилног преступништва кључна афективна дисрегулација односно негативни афективитет. Налази дакле указују да постоје значајне психолошке разлике насилних и ненасилних починитеља кривичних дела.

У доступној литератури постоји студија која се бавила утврђивањем повезаности особина личности и мотивације за криминално понашање са самим криминалним понашањем на узорку осуђеника у пробационом програму (Gudjonsson & Sigurdsson, 2007). Ова студија подржава став да је мотивација за вршење лакших кривичних дела значајније повезана криминалним него што су то особине личности. Односно, корелација четири мотивациона фактора и тестова личности и касније

²³ Аутори Упитника су Динић и сарадници (2014)

²⁴ Наведено према Оташевић и сар.(2014)

вишеструка регресиона анализа показали су да је мотивација за увреде боље предвиђала делинквентно понашање него Ајзенкови фактори (Психотицизам Екстраверзија, Неуротицизам). Овакав резултат указује на лошу самоконтролу преступника који су кривична дела чинили због властитог интереса и испуњења тренутних потреба, што би одговарало једном материјалистичком и хедонистичком животном стилу из нашег истраживања.

2.4. Емпиријска истраживања вредности и вредносних оријентација код опште и делинквентне популације

Феномен који је обухваћен нашим проблемом истраживања, вредносне оријентације, може се срести у истраживањима која су рађена углавном на узорцима некриминалне популације, док су у популацији осуђених на казну затвора по правилу истраживане вредности затворске субкултуре. За нас су међутим важна и она ретка истраживања вредности дефинисаних као вредносне оријентације или нешто другачије, које су рађене и на популацији малолетних или пунолетних преступника пре изрицања кривичне санкције.

Истраживање Радуловићеве (2006) показало је да вредносни склоп испитаника склоних коришћењу психоактивних супстанци чине хедонистичка и материјалистичка вредносна оријентација.

У истраживању Буђановца и сарадника (1990) које се бавило везом црта личности и вредносних оријентација код 406 особа које су се налазиле на извршењу затворске казне испитана је повезаност црта личности из Ајзенковог модела личности (Екстраверзија, Неуротицизам и Психотицизам) и 44 социјалне вредности. Резултати су показали значајну повезаност Неуротицизма и негативних система вредности, док учешће варијабле Екстраверзија није било значајно. Такође пронађена је значајна повезаност Психотицизма и негативног система вредности.

У својој студији о интегрисаности преступника у затворски систем Радовановић (1992) је између осталог испитивао утицај „општих моралних вредности“ на

интегрисаност. Ослањајући се на тврдње теорија о релевантности вредносних оријентација на људско понашање, Радовановић је поставио хипотезу да су високо прихваћене опште моралне вредности осуђених у значајној, негативној корелацији са степеном њихове интегрисаности у затворски систем. Резултати су показали да постоји висок ниво повезаности „општих моралних вредности“ са субкултурним нормама и конформизмом, односно да неприхватање општих вредносних норми фаворизује прихватање субкултурних групних норми. С друге стране статистички значајна повезаност није нађена између вредности и затворског понашања.

У педагогији, психологији и наукама које се баве понашањем се сматра да су вредности, односно вредносне оријентације важан чинилац сваког понашања. Од већег броја радова те природе поменућемо рад Шрама (2004) који наводи истраживање Хомера и Калеа (Homer & Kahle, 1988) у коме је теза о повезаности вредносних оријентација са понашањем експлицитно потврђена²⁵.

За нас су веома важна истраживања која указују на интеракције вредносних оријентација и особина личности. Значајне повезаности вредносних оријентација са овим особинама налазимо у радовима Шрама (2003), али у највећем броју у радовима Јоксимовићеве (1992, 2001, 2008).

Шрам (2004) у свом раду полази од тезе да особине личности, под утицајем социјализације или хередитарности, утичу на интернализацију појединих вредносних оријентација. Он је у својим радовима утврдио повезаност између такозваних ризичних вредносних оријентација и структуре личности, као и неуротску подлогу неких самоактуелизирајућих вредносних оријентација. Такође је тврдио да се може очекивати повезаност између вредносних оријентација, које у својој структури имплицирају неке од особине личности и одређених облика девијантног понашања. У

²⁵ О тој повезаности говори и Рот (2003) тврдећи да су вредности диспозиције и за сасвим одређено и специфично понашање, али и диспозиције за понашање општег карактера које се манифестује у односу на разне објекте и у разним ситуацијама.

свом истраживању на великом узорку младих (N=3122) испитивао је друштвене ставове операционализоване преко следећих латентних варијабли: етноцентризам, антисемитизам, ауторитарност и антиевропска оријентација. Његова претпоставка је била да је испољавање социјално девијантних понашања повезано са одређеним вредносним оријентацијама, односно друштвеним ставовима. Налази тог истраживања су показали да је за младе склоне девијантном понашању (које је овде било операционализовано као склоност физичким обрачунима, ношењу оружја и склоност алкохолизму) карактеристична истовремена присутност материјалистичке и хедонистичке вредносне оријентације (Шрам, 2004).

У другом Шрамовом истраживању (2003) где су вредносне оријентације биле предиктори, а особине личности биле у критериј позицији, нађена је статистички значајна повезаност вредносне оријентације „материјализам и потреба за моћи“ и „хостилне депресије и социопатске агресивности“. Дакле, особе са депресивно хостилном структуром личности, које су притом егоцентричне, безосећајне и асоцијалне имају изражену потребу за моћи и стицањем материјалног. Сугестија овог аутора је да би вредносне оријентације требало увек дефинисати са социјално-психолошког и индивидуално – психолошког аспекта, нарочито онда ако се оне стављају у релацију са различитим облицима понашања и цртама личности (Шрам, 2003).

Локсимовић и Јањетовић (2008) су се у свом раду „Појам о себи и вредносне оријентације младих“ систематски бавили односом вредносних оријентација (преференцијом животних стилова) и самопоштовања, односно локуса контроле. Аутори су пошли од тезе да је појам (свест) о себи лично својство индивидуе које је повезано са вредносним оријентацијама. Ову тезу заснивају на чињеници да свест о себи делује као предиспозиција за обликовање мишљења, осећања и понашања, као и да вредносне оријентације у себи садрже когнитивну, емоционалну и конативну компоненту, те је њихово основно очекивање било да постоји повезаност између појма о себи и вредносних оријентација. Локус контроле, као когнитивна способност појединца у процени себе и сопствене ефикасности може бити унутрашњи, када појединци извор контроле виде у себи, и спољашњи, код појединаца који се лично

осећају беспомоћно јер извор контроле види у снагама изнад себе. Ово евалуативно процењивање себе означава општу вредносну процену о себи. Аутори истичу управо значај те самопроцене, односно појма о себи, код младих као фактор ризика који може да утиче на социјално функционисање и проблеме у понашању адолесцената. Њихови резултати истраживања везе између самопоштовања и вредносних оријентација показали су да спољашњи локус контроле нема удела у прихватању појединих животних циљева и вредности, односно вредносне оријентације нису биле у статистички значајној вези са осећањем личне ефикасности, односно неефикасности. Међутим, за нас је занимљив налаз овог истраживања да је спољашњи локус контроле повезан са преференцијом хедонистичког животног стила ($r=.20$; $p<.0.01$), као и са прометејско-активистичким стилем ($r=.19$; $p<0.01$). Јоксимовић и Јањетовић тумаче ове резултате тиме да је спољашњи локус контроле одраз личне несигурности, а потреба за хедонистичким животом заправо потреба за сигурношћу. Такође, налази овог истраживања су показали да су вредносне оријентације као што су алтруизам, религиозност и тежња ка интелектуалном постигнућу значајни предиктори анксиозне неурозе. Најважнији закључак ове студије је да вредносне оријентације могу појачавати или модификовати везу између појма о себи и прихваћености извесних васпитно-образовних циљева код популације ученика (Јоксимовић и Јањетовић, 2008).

Поред ових рађена су и истраживања у којима је проверавана веза појединих вредносних оријентација са ауторитарношћу и конформизмом (Попадић, 1995; Рот и Хавелка, 1973), са просоцијалним цртама и агресивношћу (Јоксимовић, 2001).

Аутори Фишер (Fischer) и Боер (Boer) (2015) спровели су обимну мета-анализу, којом је обухваћено 60 студија које су се бавиле везом особина личности из петофакторског модела личности и десет вредности из Шварцовог модела вредности на укупно 9.935 испитаника у 14 земаља. Њихови налази су показали да је веза између особина и вредности варирала у односу на контекст, али да су у свим узорцима нађене значајне корелације између особина Отвореност и Савесност и вредносне оријентације „трансцендентност“. Нађено је да су корелације између свих вредности и свих особина личности (осим Екстраверзије) слабији у оним контекстима где су веће финансијске и

социјалне претње, а јаче корелације у контекстима где су јача демократска уређења, попустљивији друштвени контекст и мање финансијске претње. Закључак који сугеришу ови аутори је да је однос вредности и особина личности веома завистан од контекста.

Студија Олвера (Olver) и Мурадиана (Moogadian) (2003) такође је интегрисала два концепта - особине и вредности. Њихови налази указују на то да су личне вредности под умереним утицајем особина отвореност и савесност (особине из модела „Великих Пет“). Ови аутори тврде да су особине више ендogene карактеристике, и као такве трајније, док су вредности под већим утицајем околине.

IV ДЕО

ЦИЉ, ЗАДАЦИ И ХИПОТЕЗЕ ИСТРАЖИВАЊА

1. Циљ истраживања

Циљ овог истраживања је: *а)* да се добије поуздана слика о степену присуства патолошких конативних тенденција у субузorcима осуђених на казну затвора и на алтернативне казне (рад у јавном интересу или кућни затвор и субузорку неосуђиваних испитаника, као и о *б)* разликама у тим тенденцијама између субузорака осуђених испитаника као и између узорака осуђених, с једне стране, и некриминалне популације с друге и да се *ц)* утврди које су вредносне оријентације присутне у тим узорцима, као и какве су разлике између њих.

Као што можемо видети основни циљ овог рада је испитивање разлика у особинама личности и вредносним оријентацијама између лица осуђених на затворске казне и алтернативне санкције, како међусобно, тако и у односу на чланове опште, некриминалне попуације.

Бројна истраживања доказала су повезаност различитих личносних диспозиција и антисоцијалног и криминалног понашања. Димензије личности које се најчешће налазе као предиктори криминалног понашања су агресивност, психотицизам, психопатија, ниска сарадљивост, социјална неинтегрисаност и аморалност. Према Ајзенковој теорији криминалитета, особе склоне криминалу су екстравертне, неурастеничне и психотичне (Eysenck & Eysenck, 1977). Кибернетички модел конативног функционисања, који је био полазни теоријски концепт за наше истраживање, инкорпорира у себи све димензије личности из Ајзенковог модела и према експлоративним истраживањима, заснованим на овом моделу, основни предиктори криминалног понашања саджани су у патолошком функционисању конативних регулатора и то најчешће система за координацију регулативних функција (ДЕЛТА), система за интеграцију регулативних функција (ЕТА) и регулатора реакције напада (СИГМА) (Момировић и сар., 1993; Radulovic i Radovanovic, 1999). Циљ нашег истраживања је да се стекне детаљнији увид у конативно функционисање лица осуђених на затворске казне, како у односу на чланове опште популације, тако и у односу на лица осуђена на алтернативне санкције.

Вредносне оријентације су често у истраживањима корелиране са особинама личности, са циљем да се добију одговори на различита истраживачка питања. Нас је занимало које су вредносне оријентације садржане у животном стилу особа које чине кривична дела и у каквој су оне корелацији са особинама личности, односно да ли ове две испитиване категорије у психолошком простору личности чине посебну констелацију одговорну за кршење законских и друштвених норми. Феномен вредносних оријентација свакако због своје универзалности и релевантности за људска понашања заслужује да буде испитан, нарочито ако желимо да утврдимо да ли поједине вредносне оријентације, испољене кроз одређен животни стил, у комбинацији са појединим патолошким тенденцијама личности доводе до деструктивног, асоцијалног, аморалног, криминалног понашања.

У нашој средини постоји мали број студија које су испитивала конструкте вредности код осуђеничке популације, а још мање истраживања која су се бавила везом црта личности и вредносних оријентација међу овом популацијом. Утолико је

већи значај студије да покуша да да одговор на питање колико четири вредносне оријентације које смо испитивали, свака за себе појединачно, доприносе разликама између група осуђеника, као и разликама између преступничке и непреступничке популације, у каквој су релацији вредносне оријентације и особине личности и који њихов сложај доприноси разликама између група, која је то најдопадљивија вредносна оријентација у различитим групама испитаника, а која је најмање допадљива вредносна оријентација.

2. Задаци истраживања

Из општих циљева се могу издвојити четири специфична истраживачка задатка:

1) Испитати разлике између затворника и алтернативно санкционисаних у домену базичних димензија личности.

2) Испитати разлике између затворника и алтернативно санкционисаних у домену базичних вредносних оријентација.

3) Испитати разлике између осуђених лица и опште популације у домену базичних димензија личности.

4) Испитати разлике између осуђених лица и опште популације у домену базичних вредносних оријентација.

3. Истраживачке хипотезе

У односу на четири задатка могуће је извести и *истраживачке хипотезе*:

1. Између особа осуђених на казну затвора и алтернативну казну постоје значајне разлике у погледу степена изражености патолошких тенденција личности, и то у корист осуђених који се налазе на извршењу казне затвора.

2. Између особа осуђених на казну затвора и алтернативну казну постоје значајне разлике у погледу вредносних оријентација.

3. Између осуђеника и опште популације постоје значајне разлике у погледу степена изражености патолошких тенденција личности у корист осуђеника.

4. Између осуђеника и опште популације постоје значајне разлике у погледу вредносних оријентација.

V ДЕО

МЕТОД

1. Узорак испитаника

Испитивање карактеристика личности и вредносних оријентација обављено је током фебруара и марта 2015. године. Истраживањем је обухваћен укупан узорак од 391 испитаника мушког пола. Сви испитаници су обавештени о томе да је учешће у испитивању добровољно и анонимно и да ће подаци који се прикупљају бити коришћени само у научне сврхе.

Испитаници су разврстани у три групе: субузорак особа осуђених на казну затвора (N = 152), субузорак особа осуђених на алтернативне казне (N = 92) и субузорак неосуђиваних особа из опште популације (N = 148).

Испитаници из првог субузорка су се налазили на извршењу казне затвора у затвореном одељењу Казнено-поправног завода Пожаревац - Забела (осуђени правоснажном судском пресудом за неко од тежих кривичних дела предвиђених кривичним Закоником Републике Србије). У овом затвору казну извршавају само особе мушког пола. Дозволом за истраживање издатом од стране Управе за извршење кривичних санкција дефинисано је да се могу испитати осуђена лица која су се у тренутку испитивања налазила у четири затворена павиљона. Осуђеним лицима су иначе забрањене комуникације и кретања између павиљона. Унутар сваког павиљона осуђени бораве у заједничким собама, у сваком павиљону налазе се четири такве собе, а укупан број осуђених лица у соби се креће око 50. Одлучили смо се да у узорак укључимо осуђене из једне собе, из сваког павиљона. Сам избор соба по павиљонима извршен је коришћењем методе случајног избора. На овај начин испитано је укупно 185 осуђених, али је од овог броја у току прикупљања података отпало 11 осуђених,

који су у току испитивања одустали. У току обраде података отпало је још 22 испитаника, због некомплетно попуњених упитника. У коначној анализи су коришћени подаци за 152 испитаника из ове групе.

Испитаници из другог субузорка биле су особе мушког пола осуђене правоснажном судском одлуком на извршење једне од алтернативних казни. У питању су биле казне рада у јавном интересу и кућног затвора. У ову групу испитаника уврштене су особе које су се налазиле на извршењу казне рад у јавном интересу у пет градова у Србији (укључујући и Београд). Осуђени су позивани од стране повереника за алтернативне санкције и испитивање је обављено у канцеларијама за алтернативне санкције. Укупан број осуђених на казну рада у јавном интересу био је 69, од чега је седам отпало због некомплетно попуњеног упитника. Други део испитаника из ове групе чинили су осуђени који су се у тренутку истраживања налазили на извршењу казне кућног затвора (њих 30) и ова група осуђеника је обухватила само оне који су се налазили у Београду. И они су позивани од стране повереника за алтернативне санкције, а само испитивање је обављено у канцеларији за алтернативне санкције у Београду.

Трећи субузорок чинили су испитаници из некриминалне популације, мушког пола, из три београдска комунална предузећа од чијих руководиоца смо добили сагласност за обављање истраживања. У оквиру сваког предузећа методом случајног избора извршен је избор радних погона, а у узорак су ушли сви радници, мушког пола, који су се у тренутку истраживања налазили на послу. Укупан број испитаника у овој групи је након одбачених 8 непотпуних упитника, био 142.

2. Варијабле

2.1. Зависне варијабле

Зависне варијабле у овом истраживању су врсте санкција: затворске казне и алтернативне санкције (рад у јавном интересу и кућни затвор).

2.2. Независне варијабле

У складу са важећим и познатим теоријским концепцијама личности и вредносних оријентација и претходним емпиријским налазима изабран је узорак варијабли из групе особина личности (из Кибернетичког модела личности Момировића и сарадника (1992) и из групе вредносних оријентација (по узору на истраживање Јоксимовић, 1992):

Варијабле из групе особина личности

1. *Екстраверзија-интроверзија* је димензија која је у Кибернетичком моделу конативног функционисања дефинисана као регулатор активитета, који је један од основних и најниже лоцираних регулационих система у хијерархији. Аутори претпостављају да се генератори ове димензије налазе у ретикуларној формацији. Ова димензија личности одговорна је за степен активитета и енергетски ниво на коме функционишу остали системи, укључујући и когнитивне и моторичке процесоре. Поремећаји овог регулатора могу да доведу до депресивних, хипоманичних и абуличних реакција.

2. *Хистеричност* је дефинисана у Кибернетичком моделу као регулатор органских функција, који је задужен за уравнотежен рад неколико органских система и њихове функције. Поремећаји у функционисању овог регулатора доводе до функционалних поремећаја у првом реду кардиоваскуланог, респираторног и гастроинтестиналног система. Ови поремећаји воде ка формирању хипохондријских реакција.

3. *Анксиозност* је регулатор реакције одбране, који је задужен за активирање анксиозних, а пре свега неуротских симптома, али и фобичних, опсесивних и хиперсензитивних реакција. Овај регулатор модулира тоничко узбуђење делимично генетички одређено, а делом условљено контекстуалним факторима онтогенетског

развоја. Када је дисфункција овог регулатора праћена дисфункцијом регулатора активитета (екстраверзија) јављају се депресивни облици понашања и психастеничне реакције. Уколико је поремећај удружен са поремећајем система за координацију регулативних функција (дисоцијативност) могу да се јаве тежи облици депресивних, опсесивних и компулсивних реакција.

4. *Агресивност* је регулатор реакције напада, који има функцију да активира деструктивне реакције које се јављају или директно или провоциране од стране анксиозности. Особе са дисфункцијама на овој димензији личности испољавају одређен степен немогућности да контролишу непосредне импулсе. Претпоставља се да је овај регулатор значајно повезан са регулатором активитета (екстраверзија) из разлога што је за реализацију агресије неопходан енергетски потенцијал.

5. *Дисоцијативност* је дефинисана у Кибернетичком моделу као систем за координацију регулативних функција који координира рад свих подсистема. Поремећаји у функционисању овог система доводе до одређеног степена дезорганизације и дисоцијације когнитивних и конативних процеса, са учесталим симптомима параноидног, опсесивног и деструктивног карактера.

6. *Социјална интегрисаност* је систем за интеграцију регулативних функција, одговоран за ниво интегрисаности испитаника у социјално и психолошко поље и ниво усклађености конативних промена са структуром социјалног и психолошког поља. Непосредна последица поремећаја у функционисању овог система је социјална маладаптивност. Од функционисања овог система непосредно зависи степен социјализације.

Варијабле из групе вредносних оријентација

Како се у истраживању вредносних оријентација користе различити приступи и начини мерења, одлучили смо се за приступ који подразумева да се вредносне оријентације операционализују преко описа животног стила.

У узорак варијабли из ове групе ушле су следеће вредносне оријентације:

1. *Хедонистичка* оријентација изражава основну вредност по којој се треба препустити садашњости и уживати у непосредним задовољствима, а новац трошити на постизање што више задовољстава у животу.
2. *Економско-утилитарна* вредносна оријентација је одређена паролом „радити, штедети, новац трошити само на корисне ствари“.
3. *Алтруистичка* вредносна оријентација подразумева високу приврженост помагању другим људима, посвећивање другима. Високе скорове на овој димензији имају особе за које је важно бити добар, великодушан и жртвовујући.
4. *Активистичка* оријентација одлика је оних који настоје да буду активни у мењању стања и односа у околини и друштву. Ове особе ће се борити за далеке циљеве и идеје, чак и онда када у томе немају успеха и када наилазе на отпоре околине.

Описне варијабле у овом истраживању биле су: узраст, ниво образовања, брачни статус и место пребивалишта. Старост испитаника је изражена у годинама старости које је испитаник навршио у тренутку испитивања. Место пребивалишта је подељено у четири категорије – село, град, приградско насеље и Београд. Брачни статус је у категоријама: неожењен, ожењен, разведен и удовац.

3. Мерни инструменти

3.1. Батерија тестова личности – КОН 6

За испитивање особина личности коришћена је батерија тестова КОН 6 (Момировић и сар., 1992), психодијагностички упитник који се користи за одређивање структуре личности нормалних и испитаника са психичким аберацијама. Састоји се из тестова конструисаних на основу кибернетичког модела функционисања најважнијих конативних регулатора.

Батерија садржи шест субтестова: ЕПСИЛОН, ХИ, АЛФА, СИГМА, ДЕЛТА, ЕТА, који омогућавају процену шест основних регулативних система, односно особина личности. Посебним начином обрачунавања могу се из ставки ових тестова конструисати скале по угледу на ММПИ, које нису факторски чисте, али које одговарају различитим клиничким сликама. Тако прва од тих скала диференцира испитанике са поремећајем регулативних функција од нормалних испитаника. Друга екстравертне од интровертних (слична тесту ЕПСИЛОН). Трећа омогућава диференцирање неуротичних од нормалних испитаника, а четврта испитанике са психопатском структуром личности од нормалних испитаника. Пета диференцира испитанике са психотичним поремећајима од нормалних испитаника, а шеста може да послужи за детекцију испитаника са високим степеном норепинефринске агресивности.

Сваки субтест се састоји од 30 ставки (Батерија тако садржи укупно 180 ставки) датих у форми исказа, а задатак испитаника је да путем петостепене скале Ликертовог типа изразе свој степен слагања са тврдњама. Треба имати у виду и да су скорови са субскала КОН 6 независни од социоекономског статуса испитаника²⁶, покушаја симулирања и дисимулирања, неодговорног односа према тестирању и тенденције потискивања²⁷. Коначно, ни мере интелектуалних способности немају значајне везе са мерама личности добијеним применом описане КОН 6 батерије.

Следи опис субтестова.

²⁶ Методом каноничке и квазиканоничке анализе показано је (Хошек, Боснар и Заревски, 1984, према Момировић и сар. 1992) да социјални статус има слаб утицај на резултате у свим тестовима. Ово има практичне импликације у смислу да при евалуацији резултата тестова није потребно узимати у обзир степен њихове екосензитивности, тако да није потребно кориговати резултате на могући утицај социјалних фактора (Момировић, 1992).

²⁷ Скале L, F, K које су биле аналогне истоименим скалама из ММПИ биле су у веома ниским корелацијама са свим тестовима из батерије КОН 6. С обзиром да је утврђено да је неискреност посебна особина личности (Момировић и Хорга, 1991, према Момировић, 1992) и да је карактеристична за екстравертне испитанике и делимично испитанике са повишеном агресивношћу, ова особина нема везе са тестовима батерије КОН 6.

3.1.1. *Субтест ЕПСИЛОН* процењује ефикасност система за регулацију активитета и даје податке о ектроверзији, неустрашивости, безбрижности, веселости, хипоманичности.

3.1.2. *Субтест ХИ* процењује ефикасност система за регулацију и контролу органских функција и даје податке о хипохондричности и гастроинтестиналним, кардиоваскуларним, сензорним и моторним конверзијама.

3.1.3. *Субтест АЛФА* процењује ефикасност система за регулацију и контролу реакције и даје податак о анксиозности, опсесивности, хиперсензитивности, фобичности и осећању кривице.

3.1.4. *Субтест СИГМА* процењује ефикасност система за регулацију и контролу реакције напада и даје податке о импулсивности, агресивности, доминацији и неповерењу у људе.

3.1.5. *Субтест ДЕЛТА* процењује ефикасност система за регулацију и контролу регулативних функција које указују на психотицизам (шизоидност, параноидност, депресивност, хипоманичну дисоцијацију, инхибиторну конверзију, аналну агресивност).

3.1.6. *Субтест ЕТА* процењује ефикасност система за интеграцију регулативних функција и указује на психастеничне и регресивне дисоцијације, некооперативност, егоснагу и напетост (тензију).

Израчунавање скорова на сваком субтесту КОН 6 врши се сабирањем података са Ликертових скала на припадајућим ставкама. Све тврдње у тестовима су семантички усмерене у једном правцу, тако да се одговори испитаника бодују на идентичан начин²⁸. У том смислу, ови скорови имају теоријски распон од 30 до 150 поена. Због поређења резултата из тестова батерије КОН 6 са резултатима у другим батеријама тестова личности скор се може изразити у: (1) у стандардизованим скоровима (z – вредности); (2) t – вредностима (у складу са прихваћеном праксом, сваки резултат

²⁸ Одговор „ потпуно тачно“– 5 поена. Одговор „углавном тачно“– 4 поена. Одговор „ нисам сигуран“– 3 поена. Одговор „углавном нетачно“– 2 поена. Одговор „потпуно нетачно“– 1 поен.

који је једнак или већи од $T=70$ сматра се патолошким); (3) перцентилима; (4) класификацијским групама – када су норме изражене у класификацијским групама, *група 1* означава супериорно функционисање оног конативног система на који се тест односи, *група 2* означава надпросечно функционисање, *група 3* просечно функционисање, *група 4* исподпросечно функционисање, а *група 5* патолошке абериације у функционисању тог система.

Стандардизација овог упитника, извршена на узорку од 772 испитаника (Момировић и сар., 1992), указује на супериорне метријске карактеристике субскала, о чему сведоче и подаци приказани у Табели 1.

Табела 1. Метријске карактеристике тестова на стандардизационом узорку²⁹

Субтест	Предмет мерења	rho	msa	h	v
ЕПСИЛОН	регулација активитета	.96	.94	.69	.96
ХИ	регулација органских функција	.97	.94	.62	.95
АЛФА	регулација реакције одбране	.96	.92	.68	.95
СИГМА	регулација реакције напада	.95	.90	.50	.95
ДЕЛТА	координација регулативних функција	.98	.97	.65	.95
ЕТА	интеграција регулативних функција	.97	.95	.68	.97

Напомене: rho – Guttman-Nicewander мера поузданости; msa - Kaiser-Rice мера репрезентативности; h – Момировићев коефицијент хомогености; v - коефицијент ваљаност

3.2. Упитник за испитивање вредносних оријентација

За испитивање вредносних оријентација коришћен је упитник са посебним двоструким тврдњама за сваку вредносну оријентацију. Упитник је преузет из истраживања Јоксимовићеве (1992), а сличан је коришћен и у истраживању Рота и Хавелке (1972). Да бисмо установили које су доминантне одлике вредносних

²⁹ Извор података: Momirović, Wolf, Džamonja(1992)

оријентација испитаника из нашег узорка, а у односу на то да ли су усмерени на себе и сопствену добит или на добробит других, испитали смо следеће вредносне оријентације:

- 1) *Хедонистичка вредносна оријентација;*
- 2) *Економско-утилитарна вредносна оријентација;*
- 3) *Алтруистичка вредносна оријентација;*
- 4) *Активистичка вредносна оријентација.*

Наведене вредносне оријентације операционализоване су као животни стилови³⁰. У њиховом фокусу није интеракција са другима, већ су у питању индивидуалне вредности окренуте сопственој добити. Наиме, кроз преференцију животног стила појединац изражава замисао о себи као особи, о особинама које има или жели да поседује, кроз преференцију понашања.

Питања у упитнику су била формулисана на следећи начин:

- 1) Препустити се садашњости, уживати у непосредним задовољствима. Зарађени новац трошити на остварење што више непосредног задовољства у животу (хедонистичка оријентација).³¹
- 2) Радити, штедети и новац трошити на корисне ствари, стицати материјална добра и тежити материјалној сигурности (економско-утилитарна вредносна оријентација).
- 3) Помагати друге људе, посветити живот другима. Бити добар и великодушан према другим људима, жртвовати се за друге(алтруистичка вредносна оријентација).

³⁰ Оваква операционална дефиниција вредносних оријентација преузета је из истраживања Јоксимовић (1992), која је описе стилова живота извршила према пређашњим истраживањима која су користила овакве операционализације вредности (нпр. Васовић, 1988; Попадић, 1995, Јоксимовић, 1992 – према Јоксимовић и Максић, 2006).

³¹ Упитник није садржао називе вредносних оријентација које су дате у загради.

4) Бити непосредно активан у мењању стања и односа у околини и ширем друштву. Борити се за далеке циљеве и идеје чак и онда када у томе немамо успеха и када наилазимо на отпоре у околини (активистичка вредносна оријентација).

Наравно, наведена операционализација вредносних оријентација је само хипотетичка јер иако испитаници исказују своја интимна уверења и осећања питање је како ће бити схваћена вредносна оријентација и колико ће у одговорима бити присутан феномен социјалне пожељности.

Сваки животни стил који је био формулисан у виду горе наведених тврдњи завршава се проценом степена значајности пожељности коју испитаник приписује том стилу. Од испитаника је тражено да на петостепеној скали исказу у којој мери им се наведени животни стил допада, при чему је вредност 1 означавала одговор „најмање допада“, а вредност 5 одговор „највише допада“.

Поред тога, од испитаника је тражено да у посебној колони напишу који им се животни стил од понуђених највише допада, а који им се најмање допада.

4. Начин прикупљања података и обраде података

Прикупљање података је изведено групно, на терену. Поступак је спроведен у складу са методолошким захтевима тестирања. Примену теста личности реализовао је лиценциран психолог, а упитник вредносних оријентација аутор истраживања. Комплетно истраживање је обављено у складу са стандардима Хелсиншке декларације, а одобрење за истраживање добијено је од етичке комисије Министарства правде Републике Србије и етичке комисије предузећа у којима је испитиван узорак опште популације. Сви испитаници су били упознати са сврхом испитивања и добровољно су пристали да у њему учествују.

Статистичка обрада података је спроведена у неколико фаза. У првој фази су нумерички описане основне карактеристике дистрибуција свих варијабли у истраживању. Категорички подаци су описани путем мера пребројавања (фреквенце и

процента), док су приликом описа нумеричких варијабли коришћене аритметичка средина и стандардна девијација. У другој фази су изведене основне корелационе анализе са циљем утврђивања односа међу варијаблама. Потом смо се занимали за разлике између субузорака, те су у трећој фази утврђене разлике између субузорака на социопсихолошким и демографским варијаблама применом биваријнтних хи-квадрат тестова и израчунавањем коефицијента контигенције. Међу варијаблама особине личности разлике између три групе испитаника су испитиване применом мултиваријантне анализе варијансе. Разлике на вредносним оријентацијама су тестиране применом хи-квадрат теста (када су изражаване као категоријалне преференције) и анализе варијансе (када су изражаване путем нумеричке скале процене). Коначно, каноничка дискриминативна анализа коришћена је како би се испитао капацитет за разликовање између три групе које имају особине личности и вредносне оријентације, како одвојено, тако и здружено.

За статистичку обраду података коришћен је статистички програм SPSS 21.0.

VI ДЕО

РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА И ДИСКУСИЈА

Резултати ће бити приказани у четири секције:

1) Прва секција се односи на дескрипцију неких демографских и социопсихолошких карактеристика испитаника у истраживању и испитивање да ли су између субузорака опажене статистички значајне разлике, и то путем анализе варијансе и хи-квадрат теста.

2) Друга секција се односи на резултате произашле из улоге коју особине личности имају на разлике између субузорака. Овде ћемо најпре размотрити метријске одлике Момировићевог КОН-6 инструмента, а потом испитати и дистрибуцију скорова на субскалама ове батерије. Након тога, истражићемо интеркорелације на субскалама у сва три субузорка. Затим следи приказ резултата мултиваријатне анализе варијансе МАНОВА. Коначно, каноничком дискриминативном анализом ћемо испитати могућност разликовања три групе испитаника помоћу базичних димензија личности.

3) Трећа секција се односи на резултате произашле из улоге коју вредносне оријентације имају на разлике између група. Најпре је дат опис расподеле скорова на скалираним самопроценама вредносних оријентација, а потом су применом четири једноструке анализе варијансе испитане њихове разлике у три субузорка испитаника. Након тога, размотрени су резултати категоричких избора испитаника у погледу најдопадљивије и најмање допадљиве вредносне оријентације, а потенцијалне разлике су испитане помоћу хи-квадрат теста. Након приказаних интеркорелација вредносних оријентација следе резултати каноничке дискриминационе анализе за три субузорка испитаника.

4) Коначно, четврта секција испитује интеракцијски утицај особина личности и вредносних оријентације на разлике између три субузорка. Најпре су приказане релације ова два скупа варијабли, за сваки субузорок појединачно. Након тога су

приказани резултати каноничких дискриминативних анализа у којима су оба сета варијабли служили као предиктори групне припадности.

1. Неке демографске и социо-психолошке карактеристике испитаника – разлике између група

Као што је већ речено, прикупљени су и подаци о узрасту, пребивалишту, брачном статусу и нивоу образовања, као и дужини казне за групе осуђених. Ове карактеристике представљају скуп основних демографских и социо-психолошких обележја испитаника у нашем истраживању и неће бити посебно елабориране, с обзиром да у овом истраживању оне нису разматране као предикторске варијабле, нити су интеркорелиране са варијаблама особине личности и вредносне оријентације. Ипак, на овом месту биће приказани дескриптори расподеле ових карактеристика по субузorcима као и евентуалне разлике између група испитаника.

У Табели 2 су приказани дескриптори расподеле узраста испитаника по групама. Као што се може видети најстарији су испитаници из опште популације, и то статистички значајније старији у односу на обе групе осуђеника ($F(2,388) = 10.315; p < .001$).

Табела 2. Узраст испитаника у субузorcима

Субузорак	М	SD	Распон
Затворски кажњени	34,93	7,96	22-63
Алтернативно санкционисани	35,53	10,35	21-65
Општа популација	39,91	11,73	20-65

Што се тиче расподеле испитаника по месту пребивалишта, већина испитаника имала је пребивалиште у градовима, од чега у другим градовима 183 (46,8%) а у Београду 107 (27,4%), у приградском насељу 65 (16,6%), а најмање у селу 36 (9,2%). Регистрована је и статистички значајна веза између групе припадности и места пребивалишта ($\chi^2 = 35.36, df = 6, p < .001, r_c = .29$).

Табела 3. Пребивалиште испитаника по субузorcима

Субузорак	Град		Село		Пригр.насеље		Београд	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Затворски кажњени	85	55,9	12	7,9	14	9,2	41	27
Алтернативно санк.	34	37,3	3	3,3	15	16,5	39	42,9
Општа популација	64	43,2	21	14,2	36	24,4	27	18,2
Укупно	183	46,8	36	9,2	65	16,6	107	27,4

Анализом података у Табели 3 примећујемо да је међу лицима осуђеним на извршење затворске казне било највише оних који имају пребивалиште у граду (55,9%), као и да ова лица показују расподелу сличну општој популацији у погледу места пребивалишта. Са друге стране, лица осуђена на алтернативне санкције најчешће као место пребивалишта наводе Београд (42,9%), док само 3,3% има пребивалиште на селу.

У погледу нивоа образовања, у укупном узорку је најмањи број испитаника био са високим образовањем 22 (5,6%), више од половине испитаника имало је завршену средњу школу 262 (67%), са вишом школом било их је 28 (7,2%), а са основном школом 79 (20,2%). Групе су се, међутим, статистички значајно разликовале по степену образовања ($\chi^2 = 28.01$, $df = 6$, $p < .001$, $r_c = .26$), о чему сведоче и подаци приказани у Табели 4. Прво, у односу на општу популацију, међу затвореницима и лицима осуђеним на алтернативне санкције било је више оних који имају само основно образовање. Друго, алтернативно санкционисани имају компаративно највећи удео високо образованих у односу на преостале две групе.

Табела 4. Степен образовања испитаника по групама

Група	Основно		Средње		Више		Високо	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Затворски кажњени	47	30,9	88	57,9	12	7,9	5	3,3
Алтернативно санк.	19	20,9	58	63,7	5	5,5	9	9,9
Општа популација	13	8,8	116	78,4	11	7,4	8	5,4
Укупно	79	20,2	262	67,0	28	7,2	22	5,6

У погледу брачног статуса, највећи број испитаника није био у браку 175 (44,8%), нешто мањи број је био ожењен 160 (40,9%), разведених је било 51 (13%), а било је и пет удоваца (1,3%). Групе су се разликовале и према брачном статусу ($\chi^2 = 37.97$, $df = 6$, $p < .001$, $r_c = .30$). Приметно је да међу затворски кажњеним постоји значајно мањи проценат оних који су ожењени (23,7%), што може имати везе и са тим што су ови испитаници били статистички значајно млађи у односу на преостале две групе. Међутим, резултати показују и да је у овој групи већи проценат оних који су разведени (19,7%) у односу на преостале две групе. (Табела 5)

Табела 5. Брачни статус испитаника по субузорцима

Субузорак	Ожењен		Неожењен		Разведен		Удовац	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Затворски кажњени	36	23,7	83	54,6	30	19,7	3	2,0
Алтернативно санк.	42	46,2	43	47,3	6	6,6	0	0
Општа популација	42	55,4	49	33,1	15	10,1	2	1,4
Тотал	160	40,9	175	44,8	51	13,0	5	1,3

Осуђени на казне затвора и осуђени на затворске казне по природи ствари разликовали су се значајно по дужини казне коју су извршавали ($t = 12.60$, $df = 241$, $p < .001$). Као што смо рекли, у узорак затвореника ушли су они који се налазили на извршењу казне затвора у трајању дужем од једне године, а у узорак осуђених на алтернативне казне они који су извршавали казну рада у јавном интересу³² и они који су се налазили у кућном затвору³³. У групи осуђених на затворске казне просечна дужина казне износила је 5,74 године. У групи осуђених на алтернативне казне просечна дужина казне била је 0,73 године.

³² за ову казну је законски предвиђено трајање од минимално шездесет до максимално тристашездесет часова и одређено је да рад у јавном интересу може да буде обављен за време које не може бити краће од месец дана, нити дуже од шест месеци.

³³ ова казна према закону може да буде изречена у трајању до једне године.

2. Улога особина личности у дискриминацији група

2.1. Основни подаци о особинама личности

Дистрибуције мера на мера на шест субскала Батерије КОН 6 у нашем истраживању, на целом узорку, као и индикатори њихове дискриминативности, репрезентативности и поузданости приказани су у Табели 6. Ови резултати сведоче о супериорним метријским карактеристикама инструмента који су развили Момировић и сарадници (1992). Изузетно високи коефицијенти поузданости у терминима интерне конзистентности, као и коефицијенти репрезентативности говоре о прецизном и обухватном мерењу описаних конструката, и реплицирају налазе стандардизационе студије (Момировић и сар., 1993).

Табела 6. Расподела скорова на скалама КОН 6 и показатељи метријских карактеристика субтестова

Особине личности	М	SD	α	ψ	r
Екстраверзија	107.99	18.17	.92	.97	.25
Хистеричност	61.14	27.57	.99	.96	.43
Анксиозност	76.48	26.46	.99	.95	.39
Агресивност	94.88	21.55	.98	.92	.29
Дисоцијативност	60.47	25.89	.99	.96	.44
Социјална интегрисаност	60.24	24.45	.99	.96	.40

Напомена: α – Кронбахов коефицијент интерне конзистенције; ψ – Kaiser-Mayer-Olkin мера репрезентативности ставки; r – просечна корелација између ставки

Приказ резултата добијених на батерији теста личности КОН 6 настављамо описом дистрибуције резултата на шест субскала овог теста за сваки субузорак. Резултати су приказани у Табели 7. у облику аритметичких средина сирових резултата и података о распршењу појединачних мера или стандардних девијација ($M \pm SD$) и у облику класификационих група (сирови скорови прерачунати у Т вредности, а затим у класификационе групе).

Табела 7. Дистрибуција резултата добијених на батерији теста личности КОН 6 за субузорак осуђених на казну затвора (N=152)

Особине личности	М	SD	Клас.гр.
Екстраверзија	109.31	19.06	3
Хистеричност	66.55	30.13	4
Анксиозност	86.76	25.73	3
Агресивност	104.16	22.63	4
Дисоцијативност	68.18	27.49	4
Социјална интегрисаност	68.48	17.17	4

Напомене: Клас.гр – класификацијска група

Анализа резултата дистрибуције скорова на скалама упитника личности КОН 6 јасно показује да су у групи осуђених на затворске казне на мереним особинама: Хистеричност, Агресивност, Дисоцијативност и Социјална интегрисаност дистрибуције нагнуте ка патолошким вредностима (класификацијска група 4)³⁴ што значи да постоји дисфункционално (исподпросечно) функционисање следећих конативних регулатора: регулатора органских функција (у психолошким терминима – хистеричност), регулатора реакције напада (у психолошким терминима – агресивност), система за контролу регулативних функција (у психолошким терминима дисоцијативност) и система за интеграцију регулативних функција (у психолошким терминима социјална интегрисаност).

Такође, примећујемо да је дистрибуција скорова на скалама које мере екстравертност (ЕПСИЛОН) и анксиозност (АЛФА) у границама просечних вредности (класификациона група 4). Дакле конативни регулатор активитета и регулатор реакције одбране су на нивоу нормалног функционисања. И на први поглед ови резултати указују на поремећаје управо оних конативних регулатора, односно

³⁴ Одлучили смо се да израчунати скор на тестовима, претворен у бруто резултат, изразимо кроз класификацијске (стандардизоване) групе, ради лакшег праћења резултата. Класификацијска група 3 означава просечно функционисање, класификацијска група 4 означава исподпросечно функционисање.

димензија личности који се у литератури називају патолошким тенденцијама личности и који су према многим истраживањима добри предиктори криминалног понашања. То нарочито важи за дисоцијативност и агресивност (Eysenck, 1977; Hare, 1993; Radulović, 2006; Radovanović i Radulović, 1995; Momirović i Hošek, 1997; Burt & Donnellan, 2008; Jakobwitz & Egan, 2006), али и слабу интегрисаност у социјалну средину (Радуловић, 2006; Momirović, 1996; Knežević, 2003).

Дакле, за побројане особине личности постоји поуздана емпиријска евиденција да су у значајној мери повезане са криминалним понашањем. Нека истраживања показала су и везу анксиозности и преступничког понашања (Cattel, 1957; Eysenck, 1977; Levine & Jackson, 2004; Cale, 2006), што није подударно нашим налазима. Такође, наши резултати супротни су налазима Ајзенка о екстраверзији као предиктору криминалног понашања (Eysenck & Eysenck, 1977). Занимљиво је и истраживање Ван Дама и сарадника (2005) које екстравертност доводи у везу са рецидивизмом, што наши налази не могу ни потврдити ни оповргнути јер за потребе овог истраживања није узет у обзир рецидивизам као критеријумска варијабла.

Табела 8. Дистрибуција резултата добијених на батерији теста личности КОН 6 за субузорак осуђених на алтернативне санкције (N=91)

Особине личности	М	SD	Клас.гр.
Екстраверзија	68.48	18.14	3
Хистеричност	48.62	22.16	3
Анксиозност	69.19	23.06	3
Агресивност	87.48	20.74	3
Дисоцијативност	51.45	16.78	3
Социјална интегрисаност	54.08	16.34	3

Напомене: Клас.гр – класификацијска група

Анализа резултата дистрибуције скорова на скалама упитника личности КОН 6 показује да су у групи осуђених на алтернативне санкције на свим субскалама упитника дистрибуције у рангу просечних вредности, дакле нормалног функционисања свих конативних регулатора (Табела 8). Дакле, дескриптивна статистика нам као анализа даје податак да је функционисање конативних регулатора особа из групе осуђених који су због учињених лакших кривичних дела осуђени на незаторску казну (рад у јавном интересу или кућни затвор) у границама просечног функционисања. Овај податак је сам по себи значајан јер може послужити као основ за ширу примену алтернативних санкција према учиниоцима лакших кривичних дела. Међутим наш крајњи циљ је да откријемо које то особине, када се посматрају као самосталан скуп диспозиција личности или, за нас још важније, заједно са вредносним оријентацијама, могу да дискриминишу ову групу осуђених особа од оних који су у затвору, а очекујемо да ће нам то открити каноничка анализа.

Анализа резултата дистрибуције скорова на скалама упитника личности КОН 6 показује да су у контролној групи неосуђиваних особа из опште популације на свим субскалама упитника дистрибуције у рангу просечних вредности, дакле постоји нормално функционисање свих конативних регулатора (Табела 9).

Табела 9. Дистрибуција резултата добијених на батерији теста личности КОН 6 за субузорок из опште популације (N=148)

Особине личности	М	SD	Клас.гр.
Екстраверзија	108.69	17.07	3
Хистеричност	55.49	24.56	3
Анксиозност	70.41	25.93	3
Агресивност	89.91	17.16	3
Дисоцијативност	53.57	24.80	3
Социјална интегрисаност	55.57	22.51	3

Напомене: Клас.гр – класификацијска група

2.1.1. Интеркорелације особина личности

Наш циљ у овом истраживању је био да испитамо разлике у склопу особина личности између групе преступника који се налазе на извршењу затворских казни и оних који су на извршењу алтернативних казни, као и између обе ове групе испитаника и испитаника из опште популације, који нису никад извршили неко кривично дело. Корак пре каноничке дискриминативне анализе анализираћемо матрице интеркорелације испитиваних особина личности на нивоу сваког субузорка.

Анализа матрице интеркорелација (Табела 10) показује да су повезаности већине димензија личности осуђених који се налазе у затвору позитивне и високе што је и очекивано обзиром да све припадају једном заједничком психолошком простору. Све повезаности су у истом смеру (изузев у случају екстраверзије и социјалне интегрисаности, али је ова корелација занемарљиво ниска).

Екстраверзија у овом узорку испитаника има врло мало заједничке варијансе са другим димензијама личности (корелације се крећу од .008 до .147) што је посматрано из угла Кибернетичког модела личности последица природе ове димензије. Хистеричност је у овом узорку испитаника статистички значајно (на нивоу $p < .01$) повезана са анксиозношћу (.771), дисоцијацијом (.734), социјалном дезадаптацијом (.735) и агресивношћу (.441). Анксиозност је праћена високом дисоцијацијом (.744) и социјалном интегрисаношћу (.717) и у нешто мањој али значајној је корелацији са агресивношћу (.453). С обзиром да је циљ нашег истраживања да утврдимо да ли постоје и које су то разлике у димензијама личности између две групе преступника и између преступника и непреступничке популације, важно је да знамо какав је, код сваке од испитиваних група, склоп особина личности као и њихов међусобни однос, а поред тога нарочито нас занима однос димензија личности и одређених вредносних оријентација.

Табела 10. Интеркорелација особина личности на субузorkу осуђених на казне затвора

Особине личности	1	2	3	4	5
1. Екстраверзија	/				
2. Хистеричност	.071	/			
3. Анксиозност	.059	.771**	/		
4. Агресивност	.147	.441**	.453**	/	
5. Дисоцијативност	.008	.734**	.744**	.594**	/
6. Социјална интегрисаност	-.074	.735**	.717**	.476**	.837**

Напомена. ** $p < .01$

Анализа матрице интеркорелација димензија личности у субузorkу осуђених на алтернативне казне (Табела 11) показује да осим екстраверзије, која се држи по страни, све остале димензије имају позитивну и високу међусобну повезаност (корелације значајне на нивоу .01). Хистеричност у овом узorkу испитаника има највише заједничке варијансе са социјалном интегрисаношћу (.684), дисоцијативношћу (.646), затим са анксиозношћу (.658) и агресивношћу (.482). Високо анксиозни преступници из овог узorkа веома су лоше социјално интегрисани (ниво корелације .827), а велики утицај на анксиозност има и дисоцијативност (.678) и хистеричност (.658), а нешто мање, али значајно и агресивност (.487). Да ли и колико овакав склоп димензија личности, у садејству са вредносним оријентацијама, утиче на разлике између ове групе преступника осуђене за лакша кривична дела и преступника који врше тежа кривична дела, и да ли их разликује од припадника опште популације испитаћемо у даљој анализи.

Табела 11. Интеркорелација особина личности на субузorkу осуђених на алтернативне санкције

Особине личности	1	2	3	4	5
1. Екстраверзија	/				
2. Хистеричност	-.073	/			
3. Анксиозност	-.126	.658**	/		
4. Агресивност	.166	.482**	.487**	/	
5. Дисоцијативност	-.112	.646**	.678**	.645**	/
6. Социјална интегрисаност	-.025	.684**	.827**	.602**	.815**

Напомена: ** $p < .01$

Када се анализира матрица интеркорелација димензија личности у субузorkу испитаника опште популације (Табела 12) уочава се једна разлика у односу на претходно описане матрице корелација код група преступника. Наиме, у овом узorkу екстраверзија је, поред повезаности са хистеричношћу и анксиозношћу, у статистички значајној (на нивоу $p < .05$) корелацији и са агресивношћу (.209), што није случај у групи преступника.

Табела 12. Интеркорелација особина личности на субузorkу из опште популације

Особине личности	1	2	3	4	5
1. Екстраверзија	/				
2. Хистеричност	.006	/			
3. Анксиозност	-.092	.776**	/		
4. Агресивност	.209*	.577**	.534**	/	
5. Дисоцијативност	-.048	.771**	.722**	.567**	/
6. Социјална интегрисаност	-.015	.806**	.775**	.598**	.803**

Напомена: * $p < .05$, ** $p < .01$

Анализом осталих повезаности можемо рећи да се у овом узорку налазе неке високо анксиозне особе које су социјално лоше интегрисане (.775), као и да лоше социјално интегрисани испољавају високу хистеричност (корелација ове две димензије је .806), агресивност (корелација од .598) и висок степен дисоцијације (.803).

2.1.2. Мултиваријантна анализа варијансе (MANOVA)

Анализа која претходи каноничкој дискриминативној анализи јесте мултиваријатна анализа варијансе (MANOVA) којом смо испитали да ли постоје статистички значајне разлике између три групе испитаника на скалама КОН 6.

Табела 13. Резултати мултиваријатне анализе варијансе

Особине личности	Затвореници	Алтерн. сан.	Општа поп.	Тест разлике		
	M (SD)	M (SD)	M (SD)	F	p	η^2
1. Екстраверзија	109.31 (19.06)	104.66 (18.14)	108.69 (17.07)	2.05	.130	0.01
2. Хистеричност	71.38 (30.13)*	53.23 (22.16)	55.49 (24.56)	18.91	< .001	0.09
3. Анксиозност	86.76 (25.73)	69.19 (23.06)	70.40 (25.93)	20.72	< .001	0.10
4. Агресивност	104.16 (22.63)*	87.48 (20.74)	87.11 (17.16)	26.44	< .001	0.12
5. Дисоцијатив.	72.59 (27.49)*	51.45 (16.78)	53.57 (24.08)	31.72	< .001	0.14
6. Социјална инт.	68.48 (27.17)*	50.26 (18.34)	55.57 (22.51)	15.22	< .001	0.07

Мултиваријатна анализа варијансе (MANOVA) показују нам да постоје међугрупне разлике по свим особинама личности, изузев екстравертности где нема значајне разлике.

Величина утицаја групе на зависне варијабле креће се од .07 до .14 у терминима парцијалних ета-квадрат коефицијената, што представља умерен до велики утицај. Утврђена је и статистички значајна разлика између група и у погледу комбинације зависних променљивих ($F = 6.64$; $p < .05$). Величина утицаја групе на комбинацију зависних променљивих је умерена.

Резултати приказани у Табели 13 показују да се лица осуђена на алтернативне санкције не разликују у великој мери од људи из опште популације у погледу базичних црта личности. Са друге стране, лица осуђена на затворске казне имају статистички

значајно више скорове на особинама хистеричност, анксиозност, агресивност, дисоцијативност и социјална интегрисаност у односу на преостале две групе.

С обзиром на то да су особине личности међусобно повезане у сва три подузорка и да деле значајан део варијансе, у наредном кораку смо желели да испитамо која то комбинација црта личности најбоље дискриминише три групе испитаника, односно које црте највише доприносе овом разликовању. За те потребе коришћена је каноничка дискриминациона анализа.

2.2. Особине личности и разлике између субузорака

Каноничка дискриминативна анализа коју смо применили имала је за циљ да објасни које то особине личности доприносе разлици међу субузorcима. С обзиром на то да су у истраживању постојале три субузорка испитаника, спроведене су три дискриминационе анализе са циљем да се испитају разлике између (1) осуђених на затворску и незатворску (алтернативну) казну, (2) преступничке (опште) популације и преступника на затворским казнама и (3) преступника на алтернативним казнама и преступничке (опште) популације.

2.2.1. Каноничка дискриминативна анализа осуђених на затворске и алтернативне казне путем особина личности

Најпре смо испитали да ли особине личности могу да дискриминишу две групе испитаника који су осуђени, али који се разликују с обзиром на врсту казне. Резултати приказани у Табели 14 указују на значајност каноничке функције ($\chi^2 = 50.36$, $df = 6$, $p < .001$). Иако није висока, каноничка корелација (.44) показује да између каноничке дискриминативне функције, одговорне за постојеће разлике у степену изражености особина личности и варијабле припадности групи осуђених на затворске или групи осуђених на алтернативне казне постоји повезаност, што нам у исто време указује на интензитет разлика између ове две групе испитаника.

Табела 14. Карактеристике каноничке функције дискриминације група осуђених на затворске казне и осуђених на алтернативне санкције

λ	Каноничка корелација	Вилсова ламбда	χ^2	df	p
.236	.437	.809	50.36	6	< .001

Када се израчуна квадрат каноничке корелације ($Rc^2 = .19$) долази се до тога да се 19% разлика између осуђених на затворске и осуђених на алтернативне казне може објаснити овом каноничком варијаблом, односно дискриминативном функцијом. Вилсова ламбда је приближно комплементаран податак и показује да се око 80% разлика између две испитиване групе испитаника не може објаснити дискриминативном функцијом. Дакле, можемо закључити да је коефицијент каноничке корелације значајан, односно да је разлика између група умереног интензитета. Резултати такође показују да се испитаници могу са 70.8% успеха, на основу дискриминативне функције, алоцирати у матичне групе, односно исправно класификовати.

Табела 15. Структурална матрица корелација између особина личности и стандардизоване каноничке функције дискриминације група осуђених на затворске казне и осуђених на алтернативне санкције

Особине личности	c	r
Екстравертност	.187	.249
Хистеричност	.032	.675
Анксиозност	.324	.741
Агресивност	.518	.829
Дисоцијативност	.745	.860
Социјална интегрисаност	-.545	.605

Напомена: c - стандардизовани дискриминативни коефицијент; r - линеарна корелација особине личности са каноничком функцијом. Болдираним бројевима су означене вредности изнад 0.30.

Дискриминативну функцију одговорну за разлике не одређују међутим на исти начин и у истом степену све променљиве, односно све особине личности. Које то особине личности највише доприносе разликама и које су у коликој корелацији са функцијом најбоље се може видети из структуралне матрице корелације између особина личности и стандардизоване каноничке дискриминативне функције за групе осуђени на затворске и осуђени на алтернативне санкције.

Канонички коефицијент (c) нам говори о појединачној снази особина личности у прогнозирању разлика између групе осуђених на затворске казне и групе осуђених на алтернативне казне, и то у условима кад се све остале променљиве држе под контролом. Према величинама каноничких коефицијената приказаним у Табели 14, закључујемо да суштински највећи допринос разликама између две групе осуђеника имају три особине личности: *дисоцијативност* ($c = .74, r = .86$), *социјална интегрисаност*, која носи негативан предзнак ($c = -.55, r = .61$) и *агресивност* ($c = .52, r = .83$), док особина анксиозност има нешто мањи допринос ($c = .32, r = 0.74$). Друге две особине (екстравертност и хистеричност) дају занемарљив допринос разликама.

Након што смо утврдили које особине личности највише доприносе разлици између посматраних група, важна је и информација коју даје просечна вредност група тзв. центроиди група. Центроиди³⁵ нису стандардизоване вредности, али довољно јасно указују на раздвојеност група. Анализа центроида (положај група у дискриминативном простору) на дискриминативној функцији група показује да осуђени на затворску казну имају позитиван скор од 0.374, док осуђени на алтернативне санкције имају негативан скор од -0.625. С обзиром на то да групе које имају позитиван предзнак центроида постижу више скорове на варијаблама које позитивно корелирају са дискриминативном функцијом, а ниже скорове на варијаблама који са функцијом корелирају негативно, док групе чији центроиди имају негативан предзнак постижу више скорове на варијаблама које негативно корелирају са дискриминативном функцијом а ниже скорове на варијаблама које позитивно корелирају са функцијом, можемо рећи да осуђени на алтернативне казне постижу

³⁵ Под центроидом групе подразумева се просечна вредност дискриминационих Z вредности свих испитаника у оквиру конкретна групе

више скорове на интегрисаности (јер та варијабла негативно корелира са функцијом) док су осуђени на казне затвора по својој прилици лошије социјално интегрисани.

Наши резултати су у значајном делу слични резултатима истраживања Момировић и Хошек (1998) о разликама у поремећајима регулативних функција, аморалности и агресивности у односу на интензитет криминалног понашања. Они су нашли да су знатно агресивнији, аморалнији и са високом дезорганизацијом регулативних функција, као и са поремећеном везом између појединих конативних регулатора, вишеструки рецидивисти, у односу на оне који су кривично дело починили једном. Према ауторима слабији поремећаји конативних система изазивају не сувише интензивно криминално понашање, али се и код таквих преступника проналази просечан ниво агресивности. Међутим, када имамо теже форме криминалног понашања наилазимо на тешке поремећаје конативног функционисања, односно поремећаја система за евалуацију конативних реакција (*социјална интегрисаност*), поремећаја система за регулацију и контролу напада (*агресивност*) и поремећајима система за етичку евалуацију понашања (Момировић и Хошек, 1997).

Према налазима студије Момировића и сарадника (1998) склоп фактора који је утицао на учесталост класичног криминалног понашања (кривична дела против имовине и кривична дела насиља) су чинили поремећаји евалуативних функција (социјална неинтегрисаност), поремећаји регулатора активитета (екстраверзија) и припадање криминалним групама. Особине - дисоцијативност, агресивност и анксиозност понашале су се као супресори због чега су аутори претпоставили да је овакав склоп личности под већим утицајем егзогених фактора. Међутим, код тежих облика криминала (силовање) нађен је склоп фактора који је претежно био дефинисан поремећајем система за координацију и контролу регулативних функција (дисоцијативност), високом агресивношћу и поремећајима когнитивних функција. Код ових особа фактор социјална интегрисаност се понашао супресорски па су аутори закључили да је овакав склоп фактора под утицајем ендогених фактора. Код кривичних дела повезаних са наркоманијом у највећој мери јављали су се поремећаји евалуативних функција (социјална неинтегрисаност).

Друга студија, Гвозден и сарадника (2014), која је испитивала разлике у погледу аморалности између две групе осуђеника који су се разликовали по тежини кривичног дела, односно по степену агресије испољене при чињењу кривичног дела (51 осуђен за кривично дело крађе и 49 осуђених за разбојништво), као и између осуђених и неосуђиваних, има донекле различите резултате у односу на наше. У том истраживању мерена је димензија аморалности која обухвата 15 личносних диспозиција: импулсивност, контрола импулса, слаба социјализација, хедонизам, лењост, пројекција аморалних импулса, тврдоглавост, макијавелизам, ресентиман, антополошки песимизам, садизам, рационализација бруталности, брутални хедонизам, брутална модулација ресентимана и пасивна аморалност. Од ових испитаних димензија неке су адекватне по психолошком садржају особинама личности које смо ми испитали. Пре свега мислимо на слабу социјализацију, хедонизам и брутални хедонизам. Резултати ових аутора показали су веома необичан резултат да се две групе осуђеника разликују у степену аморалности тако што осуђени за крађу (дакле, учиниоци лакших кривичних дела) имају више скорове на димензијама садизам и брутални ресентиман, док осуђене за тежа кривична дела (дела разбојништва) карактеришу повишен песимизам и чешћи ментални проблеми родитеља. Дакле, за разлику од наших резултата разлике између две групе осуђених нису нађене на димензији социјализација или хедонизам.

Што се тиче особине агресивност она је најчешће у истраживањима доказивана у контексту предикције рецидивизма и насилних кривичних дела, а мерена Ајзенковом скалом у оквиру психотицизма . Тако је мета-студија Ромера и сарадника (2001) доказала високу корелацију између психотицизма (дакле и агресивности) и модалитета антисоцијалног понашања као што су вандализам и крађе код тежих преступника (Romero et al.,2001), што би донекле било адекватно нашим налазима да су повишена агресивност и дисоцијативност одлике преступника који врше тежа кривична дела.

Још једна димензија која даје допринос разликама између две групе преступника је социјална неинтегрисаност и наш налаз је сагласан резултатима које

даје Кал (Cale, 2006), да је социјална маладаптивност предиктор тежих криминалних чинова.

Наш резултат о занемарљивом утицају екстраверзије подударан је налазима претходних истраживањима о непостојању повезаности између екстраверзије и криминалног понашања (Miller & Lynam, 2001; van Dam et al., 2005). С друге стране, постоје другачији докази да је екстраверзија предиктор повратништва, што се тумачи теоријом да су екстраверти због њихове генетске предиспозиције, склонији криминалу од интровертних (Eysenck & Eysenck, 1987).

Наши резултати делимично се поклапају са резултатима аутора једног од ретких истраживања које се бавило особинама личности оних којима је изречена алтернативна казна уместо казне затвора и који тврде да главни предиктори лакших кривичних дела нису превасходно особине личности (Gudjonsson & Sigurdsson, 2007). Ово истраживање је испитивало однос између мотивације за вршење кривичних дела и особина личности (из Ајзенковог модела) код 128 младића који су након признања кривице добили условну казну. Резултати су показали да су мотивациони фактори имали везе са особинама личности али да су се главни разлози за вршење кривичних дела налазили у личним, најчешће финансијским интересима и љутњи.

Такође, слажемо се са ставом аутора да је важно правилно и на време идентификовати склоп личности преступника на пробационом програму који можда имају и неке одређене поремећаје личности (Giancola & Zeichner, 1994).

Наш налаз да анксиозност даје низак допринос разликама, је супротан налазима истраживача који говоре о значају анксиозности (или неуротицизма, када је испитивана према моделу Великих Пет) за предвиђање криминалног понашања (Cale, 2006; Levine & Jackson, 2004; Boduszek et al., 2013; Van Dam Janssens & De Bruyn, 2005; Jones, Miller & Lynam, 2011).

Свакако да у поређењу наших резултата са резултатима других студија које су се бавиле разликама у особинама личности између лакших и тежих преступника не можемо изводити довољно прецизне закључке с обзиром да су преступници са лакшим преступима у нашем истраживању били на алтернативним казнама, а не у затвору, као

у осталим истраживањима. Ипак можемо слободно рећи да наши налази о структурној разлици између две врсте преступника несумњиво потврђују да се преступници који чине тежа и лакша кривична дела разликују по степену патолошких тенденција личности, односно да су особе које врше кривична дела конативно поремећене личности док преступници који врше лака, ненасилна дела, са ниским степеном опасности и за која им се прописује алтернативна казна, овакве дисфункције немају. Овакви налази су свакако у складу са Ајзенковом теоријом криминалитета, осим ако је реч о екстраверзији као предиктору криминалног понашања (Eysenk, 1976; Eysenk i Gudjonsson, 1989) и у приличном су складу са, осим већ поменутих, и другим истраживањима у нашој земљи које су спровели Радуловић (2006), Momirović, Hošek, Radovanović i Radulović (1998), Radovanović, Radulović, Momirović i Hrnjica (1995).

2.2.2. Каноничка дискриминативна анализа осуђених на затворске казне и субузорка из опште популације путем особина личности

У наредној анализи нас је занимао дискриминативни потенцијал основних димензија личности у разликовању субузорка затворских осуђеника и субузорка из опште популације. У Табели 16 су приказани резултати који сведоче о томе да је могуће направити такав линеарни композит који статистички значајно дискриминише две поменуте групе ($\chi^2 = 49.75$, $df = 6$, $p < .001$). Коефицијент каноничке корелације (.39) указује на то да се 15.5% варијансе разлика између две групе испитаника може објаснити цртама личности. Комплементарни проценат необјашњене варијансе (84.5%) одређен је Вилксовом ламбдом (*Wilks's lambda*). Коначно, треба имати у виду да проценат успешности класификације испитаника у групе на основу података о скоровима на мерама црта личности и информацијама о структури каноничке функције износи 67.3%.

Табела 16. Карактеристике каноничке функције дискриминације група осуђени на затворске казне и субузорка из опште популације

Λ	Каноничка корелација	Вилкова ламбда	χ^2	df	p
.184	.394	.845	49.75	6	.000

У табели 17 су приказани стандардизовани дискриминативни коефицијенти и структура дискриминативне функције, а зависна варијабла је припадност групи непреступници – групи осуђени на затворске казне. На основу величина каноничких коефицијената закључујемо да суштински допринос разликама између група дају три особине личности, од којих убедљиво највећи допринос има дисоцијативност са изузетно високим каноничким коефицијентом од чак $c = .94$ ($r = .88$), затим социјална интегрисаност, која опет носи негативан предзнак ($c = -.58$, $r = .59$), док је агресивност мањег, али и даље значајног доприноса ($c = .30$, $r = .76$). Особина анксиозност има нешто мањи допринос ($c = .27$, $r = .71$). Преостале две особине (екстравертност и хистеричност) дају занемарљив допринос разликама.

Табела 17. Структурална матрица корелација између особина личности и стандардизоване каноничке функције дискриминације група осуђених на затворске казне и субузорка из опште популације

Особине личности	c	r
Екстравертност	-.061	.040
Хистеричност	.066	.662
Анксиозност	.277	.710
Агресивност	.306	.761
Дисоцијативност	.941	.880
Социјална интегрисаност	-.585	.594

Напомена: c - стандардизовани дискриминативни коефицијент; r - линеарна корелација особине личности са каноничком функцијом. Болдираним бројевима су означене вредности изнад 0.30.

Центроиди на дискриминативној функцији показују да неосуђивани из опште популације имају негативан скор од -0.433, а осуђени на затворске казне позитиван скор од 0.422.

Приметно је да је структура каноничке функције иста у претходне две анализе, односно затвореници се на мање више исти начин разликују у односу на општу популацију и у односу на преступнике на незатворским казнама. Дакле, исте особине-дисоцијативност, висока агресивност и социјална маладаптивност разликују осуђене на казну затвора и непреступничку популацију као и осуђене на затворске и незатворске казне.

Из интерпретације досадашњих резултата јасно је да патолошке тенденције личности, у које спадају дисоцијативност, претерана агресивност, висока анксиозност и лоша социјална интегрисаност могу да диференцирају особе које чине тежа кривична дела од припадника опште популације, за шта постоје бројни докази и у другим истраживањима (Radulovic и Radovanovic,1999; Levine & Jackson,2004; Burt & Donnellan ,2008; Jakobwitz & Egan, 2006).

2.2.3. Каноничка дискриминативна анализа алтернативно кажњених и субузорка из опште популације путем особина личности

Трећа каноничка дискриминациона анализа настојала је да испита разлике између припадника опште популације и лица која су осуђена на извршење алтернативних санкција у погледу особина личности. У Табели 18 су приказани резултати који указују на низак дискриминативни капацитет црта личности. Каноничка дискриминативна функција није статистички значајна ($\chi^2 = 3.83$, $df = 6$, $p = .70$), и објашњава тек 1.6% варијансе разлика између ове две групе испитаника. Другим речима, ови налази показују да у испитиваном узорку нема суштинске разлике у структури личности лица осуђених на алтернативне санкције и групе испитаника из опште популације.

Табела 18. Карактеристике каноничке функције дискриминације групе осуђених на алтернативне санкције и субузорка из опште популације

λ	Каноничка корелација	Вилксова ламбда	χ^2	df	p
.017	.128	.984	3.837	6	.699

Пошто није изолована дискриминативна функција која би била одговорна за разликовање осуђених на алтернативне санкције од неосуђиваних особа из опште популације нећемо анализирати корелације између особина личности и функције за ове две групе.

Јасно је да је криминално понашање исход интеракције између процеса који се дешавају на неколико различитих нивоа и да зависи од бројних психолошких и социјалних фактора. Када смо изоловано од других карактеристика посматрали само особине личности учиниоца лакших кривичних дела као што се види утврдили смо да оне немају снагу да направе разлику између преступника и субузорка из опште популације. Осврнућемо се на једно од истраживања, рађено на нашим просторима, које се бавило разликама између насилних и ненасилних преступника и припадника опште, некриминалне популације у испољавању агресивности (Оташевић и сар., 2014). Њихови резултати говоре да се група ненасилних преступника и група опште популације нису разликовале на мереним димензијама агресивности, бес, осветољубивост, доминација и хостилност. Ови аутори закључују да су код ненасилних преступника у основи криминалног понашања поремећаји моралног расуђивања, а не агресивност као црта личности. Позивајући се и на друге ауторитете ови аутори закључују да је демаркациона линија између насилних и ненасилних преступника доста нејасна и стога захтева даљу пажњу истраживача ове области, са чиме бисмо се и ми сложили.

Према истраживању које смо већ помињали, а које је испитивало корелацију особина личности и мотивације за вршење кривичних дела код особа које су осуђене

на условне казне (дакле у питању су учиниоци лакших кривичних дела) особине личности се нису показале као главни предиктор криминалног понашања, већ су то били различити мотиви: провокација, узбуђење, финансијски мотиви и испуњавање сопствених потреба (Gudjonsson & Sigurdsson, 2007).

С друге стране постоје и другачији налази, тако нпр. новија студија о психобиолошким аспектима преступника открила је да је скоро половина испитаника који су били на пробационом програму имала поремећај личности и високе ризике за проблеме са дрогом (Rolisona & Gummerum, 2013).

3. Улога вредносних оријентација у дискриминацији група

3.1. Основни подаци о вредносним оријентацијама

Као што је приказано у методолошком опису истраживања, на сваком питању самопроцене испитаникових вредносних оријентација, скорови се теоријски крећу у распону од 1 до 5. Емпиријске дистрибуције ових мера самопроцене, приказане у Табели 19, указују на то да је економско-утилитаристичка вредносна оријентација у укупном узорку најизраженија, док најмању нумеричку израженост показује хедонистичка оријентација.

Табела 19. Опис расподеле мера самопроцене вредносних оријентација (N = 391)

Вредносна оријентација	М	SD
Хедонистичка	3.06	1.33
Економско-утилитаристичка	3.78	1.18
Алтруистичка	3.42	1.13
Активистичка	3.55	1.23

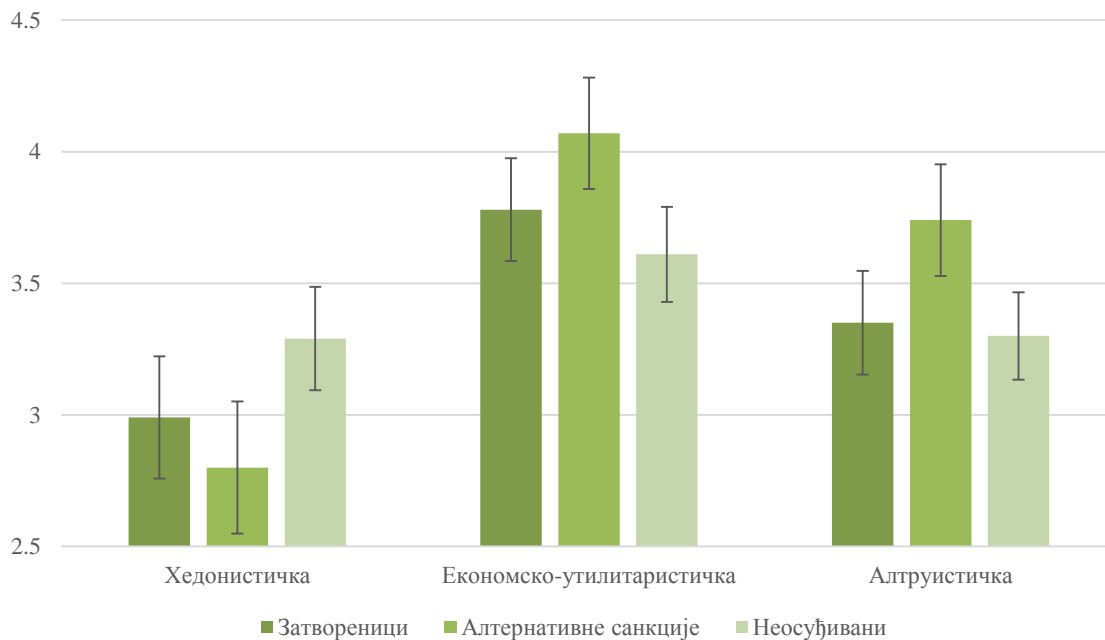
Један од задатака овог истраживања био је и да се испита да ли се вредносне оријентације три групе испитаника разликују, као и да ли су ове разлике статистички значајне. У табели 20 се налазе дескриптори расподеле поменутих мера у групи лица осуђених на затворске казне (N = 152), лица осуђених на алтернативне санкције (N =

91) и лица из опште популације која нису осуђивана ($N = 148$), као и резултати једнофакторских анализа варијансе, за сваку од вредносних оријентација понаособ.

Табела 20. Декриптори расподеле мера самопроцене вредносних оријентација три групе испитаника и резултати тестова значајности разлика

	Осуђ.на затвор.казне		Осуђ.на алтерн.казне		Неосуђивани		Анализа варијансе ($df_1=2$, $df_2 =388$)
	М	SD	М	SD	М	SD	
	Хедонистичка	2.99	1.46	2.80	1.22	3.29	
Екон.-утилитар.	3.78	1.23	4.07	1.03	3.61	1.12	$F = 4.28, p = .014$
Алтруистичка	3.35	1.24	3.74	1.03	3.30	1.03	$F = 4.86, p = .008$
Активистичка	3.62	1.36	3.64	1.12	3.42	1.16	$F = 1.30, p = .27$

Резултати једнофакторских анализа варијансе показују да се три групе испитаника не разликују статистички значајно једино на активистичкој вредносној оријентацији. Са друге стране, на три преостале вредносне оријентације постоје значајне разлике између три групе. Како бисмо утврдили између којих група су ове разлике значајне, спровели смо Шефеве пост-хок тестове. Поред тога, резултати су и графички приказани на Графикону 1.

Графикон 1. Просеци и њихови интервали поверења од 95% за три групе испитаника на три мере самопроцене вредносних оријентацијама на којима су детектоване значајне омнибус разлике

Хедонистичка вредносна оријентација је значајно израженија код неосуђиваних лица, али само у односу на лица на алтернативним санкцијама ($p = .022$). Са друге стране нема значајне разлике између осуђених на затворске и осуђених на алтернативне казне, као ни између осуђених на затворске казне и испитаника из опште популације на хедонистичкој вредносној оријентацији. Ово се може разумети и као израз ауторепресије над хедонистичким поривима код особа које казну извршавају у условима који су повољнији у односу на услове затворског извршења казне. Са друге стране, сами затвореници нису у прилици да реализују хедонистичку оријентацију, што опет утиче на њихову оријентацију, али не у оном степену у ком је то случај код лица на алтернативним санкцијама.

Супротан однос регистрован је у случају економско-утилитаристичке оријентације која је значајно снажније регистрована код лица на извршењу алтернативних казни у односу на људе из опште популације ($p = .014$). Као и на скали хедонизма ни на економско-утилитаристичкој оријентацији нема статистички значајне

разлике између осуђених на затворске и осуђених на алтернативне казне, ни између осуђених на затворске казне и испитаника из опште популације. Овај налаз може бити израз односа макијавелистичких тежња између ових група.

Коначно, сличне разлике детектујемо и у случају алтруистичне вредносне оријентације која је, донекле изненађујуће, најизраженија у самопроценама лица на извршењу алтернативне казне, и то значајно више у односу на општу популацију ($p = .014$) што поново можемо разумети као ефекат социјалне мимикрије ове групе испитаника. С друге стране између осуђених на затворске и на алтернативне казне нема разлике у преференцији алтруизма, као ни између затвореничке и опште популације.

3.1.1. Категорички избори: најдопадљивија и најмање допадљива оријентација

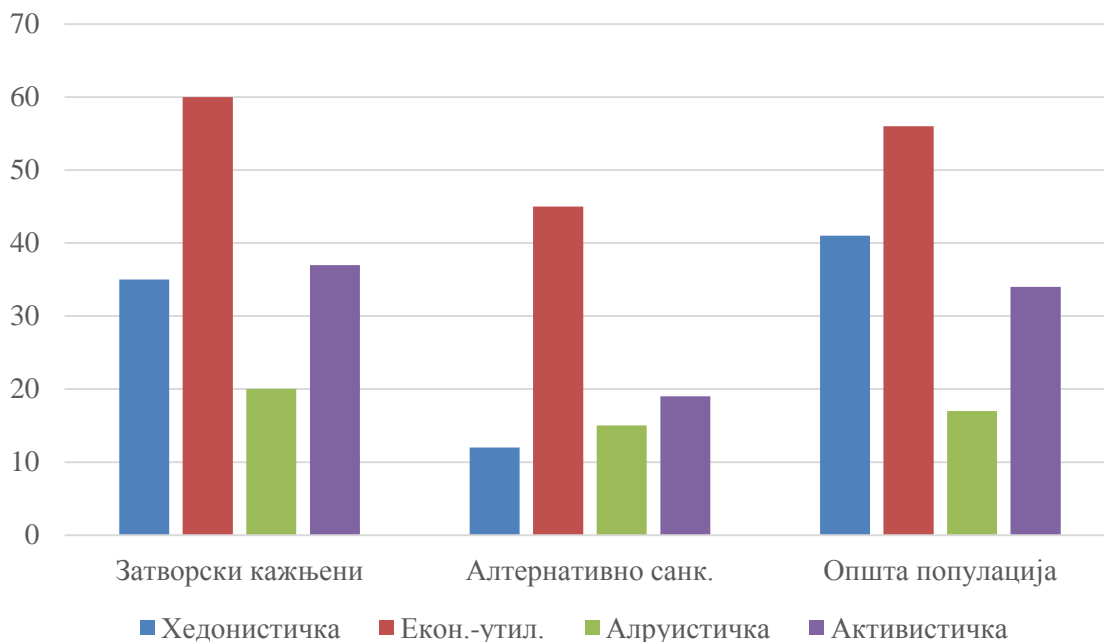
Поред скалирања сваке вредносне оријентације, од испитаника смо тражили и да означе која им је од четири понуђене вредносне оријентације најдопадљивији облик животног стила, а која најмање допадљив.

Табела 21. Најдопадљивија вредносна оријентација

Група	Хедонистичка		Екон.-утил.		Алтруистич.		Активистичка	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Осуђ.на затвор.казне	35	23,0	60	39,5	20	13,2	37	24,3
Осуђ.на алтерн.казне	12	13,.	45	49,5	15	16,5	19	20,9
Неосуђивани	41	27,7	56	37,8	17	11,5	34	23,0
Тотал	88	22,5	161	41,2	52	13,3	90	23,0

Као што се из табеле 20 и графикана 2 јасно види, економско-утилитаристичка вредносна оријентација је најпожељнија оријентација у сваком од субузорака. На нивоу целог узорка друго место по пожељности заузима активистички оријентација, затим хедонистичка а алтруизам као вредност је најмање пожељан. Резултати хи-

квадрат теста показују да између наша три субузорка не постоје разлике у избору најпожељније вредносне оријентације ($\chi^2 = 8.68$, $df = 6$, $r_C = .15$, $p = .19$).

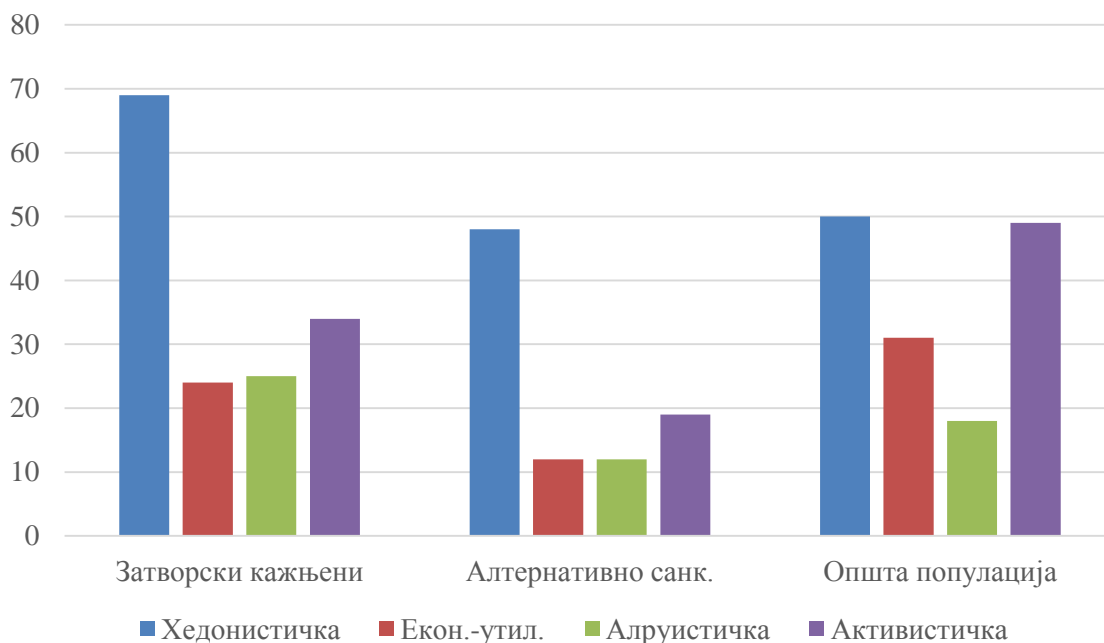
Графикон 2. Фреквенце избора најпожељније вредносне оријентације у три групе испитаника

Са друге стране, резултати приказани у Табели 22 и на графикону 3 указују на то да је хедонистичка вредносна оријентација најмање пожељна у све три испитане групе, али да је и стопа избора ове оријентације као најмање допадљиве далеко већа у групи осуђеника оба типа у односу на општу популацију.

Табела 22. Најмање допадљива вредносна оријентација

Група	Хедонистичка		Екон.-утил.		Алтруистич.		Активистичка	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Осуђ.на затв.казне	69	45.4	24	15.8	25	16.4	34	22.4
Осуђ.на алтерн.казне	48	52.7	12	13.2	12	13.2	19	20.9
Неосуђивани	50	33.8	31	20.9	18	12.2	49	33.1
Тотал	167	42.7	67	17.1	55	14.1	102	26.1

Приметно је да је скоро половина броја осуђених на затворску казну оценила хедонизам као најмање пожељан стил живота.

Графикон 3. Фреквенце избора најмање пожељне вредносне оријентације у три групе испитаника

Ово је један врло интригантан резултат, који је у најмању руку контрадикторан ставовима истраживача који налазе да је хедонизам, односно усмереност на сопствену добит и личне интересе, карактеристика криминалне популације, или да је хедонизам у негативној корелацији са просоцијалним понашањем (Јоксимовић, 2008), то јест да је упражњавање хедонистичког стила живота повезано са асоцијалним понашањем (Шрам, 2004). У сваком случају поставља се питање који чиниоци доприносе оваквој опредељености испитаника који се налазе у затвору. У својој студији о интегрисаности у затворски систем Радовановић (1992) је између осталог испитивао и однос између „општих моралних вредности“ и интегрисаности. У групи „општих моралних вредности“ налазила се и вредност „узбудљив и удобан живот“, која би у својој суштини била адекватна хедонистичкој вредносној оријентацији. Резултати су показали да затвореници који имају високо изражене опште моралне вредности имају нижу преференцију хедонизма, али како су према овој студији опште моралне

вредности вредности у високој вези са нормативном интегрисаношћу и усвајањем субкултуралних норми и конформирањем, може се закључити да је хедонизам супримиран управо конформирањем и усвајањем субкултуралних норми. Такође, треба знати да код испитивања вредности постоји феномен социјалне пожељности одговора, тако да су некада степени прихваћености (односно неприхваћености) неке вредносне оријентације виши или нижи него што они то реално јесу. С друге стране, како то и Радовановић у свом раду о вредностима истиче, постоји познати феномен да људи под вредносним оријентацијама подразумевају различите појмове, па тако различити појмови за различите појединце имају сасвим другачија значења (Радовановић, 2005). Овај проблем личног референтног оквира је доказан у многим емпиријским истраживањима ставова и вредности.

Резултати хи-квадрат теста показују да између три групе постоје значајне разлике у избору најмање пожељне вредносне оријентације ($\chi^2 = 13.00$, $df = 6$, $r_c = .18$, $p = .04$).

3.1.2. Интеркорелације вредносних оријентација

Да бисмо могли систематски да испитамо однос вредносних оријентација и особина личности потребно је да најпре анализирамо матрицу интеркорелације испитиваних вредносних оријентација на нивоу сваког субузорка.

Као што се може видети у Табели 23 вредносне оријентације које су у статистички значајној позитивној међусобној корелацији у подузорку осуђених на казне затвора су алтруистичка, активистичка и економско-утилитаристичка вредносна оријентација. Особе из овог узорка које имају изражен алтруизам биће истовремено активније (.21) и залагаће се за стварање материјалног богатства и економску независност (.20). И ако на први поглед изгледа контрадикторно да су алтруистичне и активне особе у исто време заинтересоване за материјална богатства, ове вредносне оријентације не искључују једна другу. У неким ранијим истраживањима доказана је повезаност

спољашњег локуса контроле и алтруизма (Јоксимовић,2008), па можемо претпоставити да се у овој групи испитаника ради управо о особама које карактерише спољни локус контроле, што ће рећи то су углавном особе које су неодговорне, несигурне у себе, ниског самопоштовања, које разлоге за своје неуспехе траже споља. Вредности које подразумевају алтруизам и активно мењање света и друштва на боље заправо су елементи њиховог „идеалног ја“, од чијег остварења зависи како ће себе видети.

Табела 23. Интеркорелације вредносних оријентација на субузorkу осуђених на казне затвора

Вредносна оријентација	1	2	3
1. Хедонистичка	/		
2. Економско-утилитаристичка	-.050	/	
3. Алтруистичка	-.035	.197*	/
4. Активистичка	-.025	.000	.205*

Напомена: * $p < .05$

Табела интеркорелација вредносних оријентација испитаника који се налазе на извршењу алтернативних санкција показује нам да су у статистички значајној, позитивној корелацији активистичка и алтруистичка оријентација (.35), док су у негативном смеру повезане економско-утилитаристичка и хедонистичка вредносна оријентација (-.24). Оваква повезаност у неком смислу може бити објашњена налазима који се односе на везу спољног локуса контроле и алтруизма и активизма у истраживањима Јоксимовић (2008) и Шрама (2003). Ови налази сугеришу да се такве вредности јављају као последица спољашњег локуса контроле, анксиозности, несигурности у себе. Код таквих особа се потреба за помагањем другима јавља као потреба за сигурношћу, прихватањем од стране других (Јоксимовић, 2008), а претпостављамо да исти значај има и економско-утилитарна оријентација. Управо повезаност ове материјалистичке оријентације, код обе групе преступника, са алтруизмом и активизмом, даје основ за тумачење да су ове вредности у узорку преступника показатељи њиховог ниског самопоштовања и анксиозности, а у прилог

овом тумачењу говоре резултати истраживања вредности код младих (Јоксимовић и Максић, 2006) да су алтруизам и активно усмерење ка другима повезани са ауторитарношћу и конформизмом управо код младих са спољашњим локусом контроле.

Табела 24. Интеркорелације вредносних оријентација на субузорку осуђених на алтернативне санкције

Вредносна оријентација	1	2	3
1. Хедонистичка	/		
2. Економско-утилитаристичка	-.237*	/	
3. Алтруистичка	-.033	-.025	/
4. Активистичка	-.134	.002	.349**

Напомена: * $p < .05$, ** $p < .01$

Коначно, интеркорелације вредносних оријентација испитаника у општој популацији (Табела 25) показује нам да су у статистички значајној, позитивној, међусобној корелацији само активистичка и алтруистичка вредносна оријентација (.33), док остале вредносне оријентације нису значајније повезане. Као што можемо видети код припадника опште популације, за разлику од група преступника, не налазимо повезаност материјалистичког стила и алтруизма и активизма. Да ли је у овој групи више оних који активизам и помагање другима бирају услед личног незадовољства и ниског самопоштовања па самим тим и потребе да буду награђени, да их људи поштују, или су ове оријентације управо повезане са просоцијалним стилем живота и дубоком веровању да треба бити хуман и пожртвован, не можемо са сигурношћу да знамо. Али знамо да ове особе не чине кривична дела, а њихов алтруизам и активизам немају везе са стицањем личног материјалног богатства.

Табела 25. Интеркорелације вредносних оријентација на субзорку из опште популације

Вредносна оријентација	1	2	3
1. Хедонистичка	/		
2. Економско-утилитаристичка	-.021	/	
3. Алтруистичка	.028	.043	/
4. Активистичка	-.039	.117	.330**

Напомена: ** $p < .01$

3.2. Вредносне оријентације и разлике између група

Као што смо у претходним анализама видели, постоје одређене разлике у врсти и степену преференце вредносних оријентација између особа осуђених на затворске и осуђених на алтернативне казне, као и припадника опште популације. Каноничком дискриминативном анализом испитано је да ли постоји статистички значајна разлика у вредносним оријентацијама између три групе испитаника и која од испитиваних варијабли (вредносна оријентација) даје највећи допринос утврђеној разлици.

3.2.1. Каноничка дискриминативна анализа осуђених на затворске и незатворске казне путем вредносних оријентација

Као што се из Табеле 26 може видети, каноничка корелација иако ниска (0.19), потврђује да између каноничке дискриминативне функције и варијабле група осуђених на затворске казне – група осуђених на алтернативне санкције постоји статистички значајна повезаност. Иако се мали проценат разлика између две групе преступника може објаснити дискриминативном функцијом добијеном у простору четири вредносне оријентације, маргинална статистичка значајност ($\chi^2 = 9.18$, $df = 4$, $p = .057$) нам даје разлог да наставимо анализу и утврдимо које вредносне оријентације из овог скупа четири вредности највише доприносе тој разлици. Резултати такође показују да

се испитаници могу са 63% успеха, на основу дискриминативне функције, алоцирати у матичне групе, односно исправно класификовати.

Табела 26. Карактеристике каноничке функције дискриминације група осуђених на затворске казне и осуђених на алтернативне санкције (вредносне оријентације)

λ	Каноничка корелација	Вилксова ламбда	χ^2	df	p
.039	.194	.962	9.180	4	.057

Које вредносне оријентације имају парцијалан дискриминативни потенцијал за разликовање две испитиване групе показују стандардизовани дискриминативни коефицијенти у наредној табели.

Табела 27. Структурална матрица корелација између вредносних оријентација и стандардизоване каноничке функције дискриминације група осуђених на затворске казне и осуђених на алтернативне санкције

Вредносне оријентације	c	r
Хедонистичка	-.277	-.341
Економско-утилитаристичка	.456	.590
Алтруистичка	.788	.816
Активистичка	-.174	.037

Напомене. c - стандардизовани дискриминативни коефицијент; r- линеарна корелација особине личности са каноничком функцијом. Болдираним бројевима су означене вредности изнад 0.30.

Вредности центроида на дискриминативној функцији показују да осуђени на затворске казне имају негативан скор од -0.153, док осуђени на алтернативне санкције имају позитиван скор од 0.255.

Суштински допринос разликама између група дају три вредносне оријентације, од којих апсолутно највећи допринос има алтруистичка вредносна оријентација са изузетно високим каноничким коефицијентом од чак $c = .78$. Поред парцијалног доприноса који ова вредносна оријентација има у раздвајању група, и њена корелација

са дискриминативном функцијом је такође висока ($r = .88$), што говори о томе да је ова вредносна оријентација у значајној вези са функцијом и када делује у садејству са осталим вредностима. Податак да већу склоност ка алтруизму имају особе које се због извршених лакших кривичних дела налазе на незатворским казнама, у односу на особе које су извршиле тежа кривична дела и налазе се у затвору, психолошки је врло занимљива. Алтруизам као вредност почива на спремности да се брине о другим људима, да им се помаже, подразумева жртвовање за друге. Ова вредносна оријентација, иначе, није у значајној вези ни са једном испитиваном особиним личности³⁶. Наравно и вредносне оријентације, као и особине личности само су једне од могућих фактора који у садејству са другим значајним чиниоцима одређују људско понашање. Пошто анализа дакле није доказала везу између особина и алтруизма нас интригира шта је у основи ове вредносне оријентације, када говоримо о људима који се понашају на друштвено непожељан начин, крше законске норме, наносе штету другима, насилне су, без осећања кривице, са испољеним цртама дисоцијативности, агресивности, хистеричности и анксиозности. Постоје теоријске и методолошке дебате о суштини алтруизма, у смислу да ли ова оријентација заиста представља несебично давање себе другима и помагање без икаквог другог мотива или је она само егоистична потреба да нас други воле, цене или хвале. Разлике у теоријским приступима алтруизму су како наводи Вилсон (Wilson) узроковане питањем који су мотиви у основи алтруизма (Wilson, 2005). Такође, по овом аутору, да би се просоцијално понашање сматрало алтруистичним треба сагледати и његове последице, а не само мотиве. Даниел Бетсон (Daniel Batson), аутор тезе о "емпатијској забринутости" насупрот "алтруистичке мотивације", на почетку књиге „Питање алтруизма“³⁷ пита која је улога алтруизма у људском животу. По њему је за одговор на ово питање, неопходно одредити ли је све што људи раде у корист другог алтруизам или се ради о томе да то што изгледа као несебично давање заправо рад у сопствену корист. Познато је да је емоционална нестабилност карактеристика која је повезана са криминалним понашањем (Singer i Mikšaj-Todorović, 1989). Тако да се помагање другима може

³⁶ видети касније анализе

³⁷ Batson, 2014. „*The altruism question: Toward a social-psychological answer.*“

посматрати и из угла повезаности алтруизма и ниског самопоштовања, јер се управо за особе које су склоне кривичним делима може рећи да су особе са спољашњим локусом контроле и ниским самопоштовањем. Ако алтруизам посматрамо у контексту субкултурних теорија можемо га разумети и као потребу за повезивањем са оним особама које деле сличне (прокриминалне) ставове. Нарочито се код младих особа са одређеним психолошким проблемима јавља потреба да се на основу истих гледишта и вредности повезују у криминалне групе (Milutinović, 1990). На основу свега изнетог и даље не можемо рећи да ли је већа приврженост алтруизму код учиниоца тзв. латих престапа израз нормативног алтруизма, како га дефинише Розенан (Rosenhan, 1974), који значи само да је алтруистично понашање засновано на страху од санкција за понашање које није сагласно социјалним нормама, или је у питању интернализован тип алтруизма који није мотивисан спољном наградом. Свеједно овај податак је од значаја, јер ако преступници који први пут чине нека лакша кривична дела прихватају алтруизам као вредност, па био он инструменталне или нормативне природе, то свакако има утицаја на њихово укупно понашање, а оставља и простор за социјалне акције усмерене у правцу подршке оваквом начину размишљања.

Друга, по величини дискриминативног коефицијента, је економско-утилитаристичка вредносна оријентација ($c = .45$). У оба наша субузорка осуђених налази се претпостављамо и не мали број оних који су свој интерес за личну корист и за стицање материјалних добара остварили на криминалан начин (нпр. крађе, проневере). С друге стране скоро сва новија истраживања вредности (која су обухватила и материјалистичку вредносна оријентацију) рађена на општој популацији доносе нам резултате да је економско-утилитаристичка вредност прва у рангу преферираних вредности и у узорцима опште популације. Тако у истраживању вредносних оријентација Јоксимовић налази да су млади првенствено заинтересовани за стицање материјалних добара и материјалну сигурност (Јоксимовић, 1992). У нашем истраживању ова вредносна оријентација је такође највише оцењена вредност и то од стране све три групе испитаника. Када се ради о разликама између осуђених на затворске и алтернативне санкције видимо да ова вредносна оријентација одређује ову разлику више од других. На основу центроида јасно је да она има већи значај за

осуђене који су у затвору у односу на оне који су на алтернативним санкцијама. што не представља неко велико изненађење, односно може се наћи психолошко објашњење за овакву значајност. Треба поменути и да ова вредносна оријентација у групи осуђених на затворске казне није имала међусобне корелације са другим вредносним оријентацијама, док је у групи осуђених на алтернативне казне имала значајну корелацију са хедонизмом (.237), што значи да са порастом хедонизма расте и потреба за стицањем материјалног богатства. Могуће објашњење за овакву везу лежи у томе да је потреба да се ужива у животу повезана са потрошачком оријентацијом, односно хедонизам захтева одређени луксуз, па је потребно стећи богатство како би се ова потреба испунила. С обзиром да говоримо о преступницима, може се претпоставити да је оваква оријентација подстицала и прокриминалне начине достизања богатства. Према Мертоновој (Merton) теорији аномије овакав облик понашања појединца се зове Иновација и представља коришћење недозвољених, криминалних средстава за постизање сопствених циљева (према: Константиновић-Вилић и сар., 2009).

Хедонистички начин живота је трећа варијабла која носи негативан предзнак и која у нешто мањој мери ($c = -.28$) доприноси разлици између осуђених у затвору и на алтернативним казнама, и то у смеру да осуђени на алтернативне казне више преферирају ову вредносну оријентацију од осуђених на казне затвора. Лагодан живот, уживање по принципу „сад и овде“, непостојање озбиљног животног плана, брзо и лако богаћење, неспремност на одрицања и одлагања задовољства, су вредности које карактеришу модерну потрошачку културу (Кузмановић, 1995), и представљају вредности које су према налазима бројних истраживања најпопуларније међу припадницима опште популације. Очигледно су ово вредности које негују и осуђени на затворске казне чак и онда када због специфичних услова (боравак у затвору) не могу да их реализују. За анализу ове вредносне оријентације важна су нам два податка, један нам даје анализа матрице корелације између особина личности и вредносних оријентација на узорцима осуђених, а други нам пружа каноничка анализа која показује да две групе преступника разликује степен прихваћености хедонистичког начина живота. Код обе групе преступника налазимо да постоји ниска али статистички значајна позитивна повезаност између хедонизма и агресивности. Иако је ова

корелација ниска (код затвореничке популације она износи .18, а код осуђених на незатворске казне .21) она даје основа за претпоставку да код особа из оба субузорка осуђеничке популације реализацију хедонистичког животног стила прати једна повишена агресивност. С друге стране, подаци из матрице интеркорелације вредносних оријентација нам показују да код осуђених затвореника хедонистичка вредносна оријентација није у значајној повезаности са осталим вредносним оријентацијама, што значи да она сама за себе чини стил понашања у животу, док код осуђених на алтернативне казне налазимо, како смо већ споменули у пређашњој анализи, позитивну повезаност између хедонизма и економско-утилитаристичке оријентације, што указује да ова два стила живота можемо посматрати и као део једне шире вредности или животног принципа да материјална богатства треба стицати по било коју цену како би могло да се ужива у животу и троши на свакодневна уживања. Наши резултати су, у погледу налаза хедонизма као вредносне оријентације која је израженија у групи учиниоца тежих кривичних дела слични резултатима истраживања аутора Којониус и сарадника (Kajonius et al., 2015), спроведеном на узорку од 385 Швеђана и Американаца, са циљем утврђивања повезаности „мрачне тријаде“ особина: Макијавелизам, Нарцизам и Психопатија и 10 универзалних друштвених вредности. Наиме, њихови резултати говоре да постоји позитивна повезаност између хедонизма и психопатије, док су макијавелизам и нарцизам позитивно у вези са вредностима успех и моћ.

Радуловић (2006) такође налази да безобзирни хедонизам, операционализован као низак ниво аспирација, немогућност одлагања задовољства и екстремна безобзирност у постизању задовољства успешно диференцира психопатске и непсихопатске криминалаце. Из наших резултата дакле произилази да је хедонистички стил живота карактеристика особа које врше тежа кривична дела у односу на оне који чине лакша кривична дела.

Активистичка оријентација, која има негативан предзнак, носи најмању, готово безначајну, снагу у раздвајању две групе преступника ($c = -0,174$). Као што се зна ова оријентација подразумева један помагајући и подржавајући став према људима и

обично је повезана са алтруизмом. У обе групе осуђених ова оријентација је у корелацији једино са алтруистичком вредносном оријентацијом. У свом истраживању Јоксимовић (1992) показује да код испитаних младих особа из опште популације постоји позитивна повезаност између алтруизма и просоцијалног понашања, односно већу склоност ка активитичком и алтруистичком понашању имали су ученици који су чешће испољавали просоцијалне облике понашања. У нашем истраживању ова вредносна оријентација се не може повезати са просоцијалним понашањем, с обзиром на чињеницу да се учесници ове студије управо због супротног – антисоцијалног односно криминалног понашања налазе на извршењу затворских или незатворских казни затвора. Како активистички стил подразумева усмереност на добробит других и спремност да се помаже другима, када такву оријентацију разматрамо као префериран стил особа које чине кривична дела основано је закључити или да ова вредносна оријентација није у вези са њиховим прокриминалним стилем живота или да се ради о социјално пожељним одговорима. У групи затворских преступника не изненађује ни негативна повезаност коју активистичка вредносна оријентација има са психотицизмом (што ћемо видети у анализи корелације вредносних оријентација и особина).

Што се тиче интеркорелације активизма и алтруизма, код оба субузорка у нашем истраживању, можемо рећи да је такав налаз у складу са резултатима поменутог истраживања Јоксимовић (1992) које такође показује повезаности ове две оријентације код припадника опште популације (ученичке популације).

3.2.2. Каноничка дискриминативна анализа осуђених на алтернативне казне и субузорка из опште популације путем вредносних оријентација

Као што се из Табеле 28 може видети, каноничка корелација је супстантивна (.32), а експланаторна моћ вредносних оријентација у дискриминацији ових група релативно задовољавајућа (10.3%), што потврђује и резултат да између каноничке

дискриминативне функције и варијабле група осуђених на алтернативне казне – група припадника опште популације постоји статистички значајна повезаност ($\chi^2 = 25.60$, $df = 4$, $p < .001$). Ова значајност даје разлог да наставимо анализу и утврдимо које вредносне оријентације из овог скупа четири вредности највише доприносе тој разлици. Треба рећи и да је успешност класификације овог модела 68.2%.

Табела 28. Карактеристике каноничке функције дискриминације група осуђени на алтернативне казне и субузорок из опште популације (вредносне оријентације)

λ	Каноничка корелација	Вилксова ламбда	χ^2	df	P
.115	.321	.897	25.601	4	< .001

У Табели 29 су приказани стандардизовани дискриминативни коефицијенти и структура дискриминативне функције. Треба имати у виду да је позиција алтернативно санкционисаних на центроиду 0.43, док код опште популације вредност центроида износи -0.26. Према величинама стандардизованих дискриминативних коефицијената које видимо у Табели 29 можемо закључити да латентну димензију која раздваја припаднике групе осуђених на алтернативне санкције и припаднике опште популације чине исте три вредносне оријентације које су разликовале осуђене на казну затвора и алтернативне санкције. Највећи допринос разликама даје алтруистичка вредносна оријентација са каноничким коефицијентом од $c = .61$, потом економско утилитаристичка ($c = .54$) и хедонистичка вредносна оријентација ($c = -.54$). Са стране, без доприноса разликама остаје активистичка вредносна оријентација.

Табела 29. Структурална матрица корелација између вредносних оријентација и стандардизоване каноничке функције дискриминације група осуђени на алтернативне казне и субузорок из опште популације

Вредносне оријентације	с	г
Хедонистичка	-.524	-.574
Економско-утилитаристичка	.543	.604
Алтруистичка	.610	.614
Активистичка	-.011	.275

Напомене. с - стандардизовани дискриминативни коефицијент; г - линеарна корелација особине личности са каноничком функцијом. Болдираним бројевима су означене вредности изнад 0.30.

Алтернативне санкције се изричу за лакша, ненасилна кривична дела, особама које нису до тада показала криминално понашање (дакле којима је то прво кривично дело) и за које је према њиховим психо-социјалним карактеристикама суд проценио да ће сврха казне бити постигнута и незатворском мером. Знамо и да се у таквој групи преступника налази довољно велики број оних који су оценили алтруизам као високо преферирану вредност, у тој мери да се управо по тој вредносној оријентацији разликују од припадника опште популације.

Постоје теоријска схватања која говоре о две врсте алтруизма, једног који настаје на основу унутрашње потребе особе да помогне другима, без икаквог интереса за себе и другог који се нама чини сврсисходнији за објашњење наших резултата је да се у основи алтруизма налази потреба да се приликом пружања помоћи другоме оствари добит за себе. Овакав облик алтруизма се налази у основи конформистичког алтруизма, када је појединац потпуно свестан користи коју има од свог понашања. Такође, могуће је да се овај облик алтруизма остварује и на несвесном плану, што је и вероватније када особа испољава алтруизам из субмисивности или из страха од неког ауторитета или због избегавања могућег негативног поткрепљења. Наша теза је да је код особа из наше групе осуђених на алтернативне казне управо ова друга врста алтруизма у питању, односно да њихов алтруизам настаје из психолошке потребе, свесне или несвесне, да се оствари нека лична добит. Важно је поменути и да код ових

особа алтруизам има позитивну повезаност са агресивношћу (.21), што нас наводи на још једну претпоставку, а то је да ће агресивност у садејству са алтруизмом потпомагати да ове особе испољавају алтруизам као одбрану од сопствене агресивности.

Друга вредносна оријентација која раздваја припаднике групе осуђених на алтернативне санкције и субузорка из опште популације је економско-утилитаристичка оријентација. Код особа осуђених на алтернативне санкције са овом вредносном оријентацијом, како се показало, ни једна особина личности не остварује значајну повезаност. Дакле, у коликој је мери ова латентна димензија која одваја ове две групе испитаника генератор преступничког понашања не може се рећи, али је могуће претпоставити да висока прихваћеност материјалистичке вредности у садејству са димензијама личности и свакако неким другим факторима социјалне средине, које ми нисмо обухватили овим истраживањем, у великој мери утиче на понашање.

Када је реч о хедонизму, као трећој вредносној оријентацији која дефинише разлике између преступника који су осуђени на алтернативне санкције и непреступничке популације, видели смо да њен предзнак упућује на то да је ова вредносна оријентација у значајнијом мери присутна код припадника опште популације. Са овом оријентацијом је код особа из опште популације из нашег узорка статистички значајно повезана екстравертност (.24), и у супротном смеру дисоцијативност (.18). Природа ових повезаности нам говори да ће особе из опште популације, за разлику од особа из групе преступника, остваривати своје хедонистичке циљеве кроз брже прилагођавање средине, остваривањем већег броја контаката, практичнијим решавањем проблема. Поменућемо опет да су истраживања вредносних оријентација на некриминалној популацији у нашој средини показала да је хедонистички животни стил један од два најпожељнија стила живота младих из опште популације (Јоксимовић, 1992), али и да је значајно повезан са асоцијалним понашањем младих из опште популације (Шрам, 2003), као и да се налази у вредносном склопу особа склоних коришћењу психоактивних супстанци (Радуловић, 2006).

3.2.3. *Каноничка дискриминативна анализа осуђених на затворске казне и субузорка из опште популације путем вредносних оријентација*

Као што се у Табели 30 може видети на основу вредности које даје хи-квадрат тест, али и на основу висине каноничке корелације (.15), капацитети каноничке дискриминативне функције у простору вредносних оријентација у ове две групе нису статистички значајни. Другим речима, осуђени на затворске казне се према својим вредносним оријентацијама не разликују значајно од испитаника из опште популације.

Табела 30. Карактеристике каноничке функције дискриминације група осуђени на затворске казне и субузорак из опште популације (вредносне оријентације)

λ	Каноничка корелација	Вилксова ламбда	χ^2	df	P
.022	.146	.979	6.388	4	.172

Овај налаз је веома интригантан. Као што смо у претходној анализи интеркорелације вредности могли да видимо између субузорка осуђених на казне затвора и субузорка из опште популације разлике постоје само у томе што је код некриминалне популације економско-утилитарна оријентација без повезаности са алтруизмом и активизмом, за разлику од преступничке популације. Тумачење овог налаза, да се осуђеничка и општа популација не разликују по вредносним оријентацијама, када се вредносне оријентације парцијално, без других варијабли, посматрају као предиктори разлика, лежи у претпоставци да су оцене пожељности вредносних оријентација код затворских преступника одраз услова у којима се налазе. Иако су вредности релативно стабилне, оне се могу мењати у различитим фазама и условима живота. Реално је претпоставити да су бројне вредносне оријентације супримиране затворским условима, да код ових особа постоји висока депривација материјалних добара (Јованић, 2007), да су алтруизам и активизам одраз

конформирања и осећања одбачености затвореника. Затворски услови би се могли разумети и као криза, која може да подстиче алтруистичке, економско-утилитаристичке и активистичке вредности затвореника. О кризи као могућности да се развију алтруистичке или егоистичне вредности, у зависности од тога да ли се решење тешкоћа налази у солидарности или личној сналажљивости, у свом раду говорила је Јоксимовић (2001).

4. Интеракцијски утицај особина личности и вредносних оријентација на разлике између група

Није нам познато да у постојећој научној литератури има референтних истраживања корелације особина личности и вредности код осуђеничке популације, а нарочито не код осуђених на алтернативне санкције. Једно од ретких истраживања на ову тему бавило се испитивањем релације „општих моралних вредности“ и варијабли особине личности у склопу истраживања интегрисаности на затворски систем (Радовановић, 1992). У овој студији су корелиране вредносне оријентације из Рокичевог модела (Rokeach, 1973), али како није било рационално испитивати свих 44 вредности из изворне скале, као мера вредности коришћена је прва главна компонента изолована из матрице повезаности 44 вредносна појма. Та прва главна компонента била је дефинисана пре свега моралним вредностима. Један од задатака у овој студији је заправо био провера улоге општих моралних вредности на степен интегрисаности осуђеника у затворски систем. Између бројних променљивих са којима је корелирана варијабла опште моралне вредности биле су и особине личности. Најзанимљивије су биле корелације вредности са оним особинама личности које имају карактер патолошких тенденција, а то су анксиозност, депресивност, агресивност, параноидност и неуротичност (Радовановић, 1992).

Друга истраживања која су се бавила повезаношћу вредносних оријентација, особина личности и делинквентног понашања рађена су на незатворској популацији, али су такође значајна за компарацију са нашим налазима јер су им у фокусу биле особине личности као посредујуће варијабле између вредносних оријентација и делинквентног понашања. Тако је истраживање Шрама (2004) показало да у вредносном

систему испитаника склоних употреби психоактивних супстанци налази психопатска структура. Вредносни склоп испитаника у узорку тог истраживања чиниле су хедонистичка и материјалистичка вредносна оријентација а у психолошком склопу личности агресивност и хостилност.

О сличној структури личности код особа са израженим аморалним системом вредности извештавају и истраживања Радуловићеве (2006) и Кнежевића (2003).

Јоксимовић и Јањетовић (2008) су се бавиле везом појма о себи и вредности код младих, закључивши да, с једне стране, низак ниво самопоштовања и спољни локус контроле, као елементи самопоимања и с друге стране вредносне оријентације које су усмерене на стицање материјалног и претерано уживање у животу (хедонистичка и материјалистичка вредносна оријентација) могу бити фактор ризика који утиче на социјално функционисање и на проблеме у понашању у адолесценцији као и да доприноси појави различитих облика девијантног понашања.

4.1. Директни биваријатни односи

У оквиру циља нашег испитивања да испитамо разлике у особинама личности и вредносним оријентацијама између припадника две различите групе осуђеника као и између тих група и групе испитаника из опште популације важно је и да испитамо какав је однос вредносних оријентација и димензија личности из модела КОН6. У наредним табелама дате су корелације између особина личности и вредносних оријентација за сваки субузорак појединачно.

Табела 31. Биваријатне корелације између особина личности и вредносних оријентација за субузорак осуђених на затворске казне

	Хедонистичка	Екон-утил.	Алтруистичка	Активистичка
Екстраверзија	.147	.018	.106	.047
Хистеричност	.074	-.016	-.053	-.088
Анксиозност	.049	.112	.060	-.081
Агресивност	.183*	-.077	-.126	.051
Дисоцијативн.	.115	-.004	-.061	-.168*
Соц.интегрисан.	-.012	.013	-.060	-.094

Напомена: * $p < .05$

Као што се у Табели 31 примећује, на подзорку затвореника су поједине особине личности у нултим или врло ниским корелацијама са свим вредносним оријентацијама. Такве су особине хистеричност, анксиозност, и социјална интегрисаност, које имају нулте корелације са свим вредносним оријентацијама, осим што анксиозност има, али готово безначајну, корелацију са економско-утилитаристичком оријентацијом (.112). Ниску корелацију са хедонистичком и алтруистичком вредносном оријентацијом има екстравертност, та корелација је .147 са хедонизмом и .106 са алтруизмом. Статистички значајна повезаност из претходне табеле која не треба да изненађује је корелација коју у негативном смеру има дисоцијативност са активистичком оријентацијом (- .168). Ако знамо да су особе са израженим психотицизмом хостилне према другим људима, недруштвене, ригидне у односима, безосећајне и са недостаком емпатије не чуди што такве особе немају потребу да се укључе у друштво са циљем да га мењају на боље, да помажу другима, да имају далекосежне циљеве и паланове.

Пронађена је ниска, али статистички значајна корелација између агресивности и хедонизма (.183). Правац повезаности нам говори да паралелно са порастом агресивности расте и потреба за непосредним и неодложним задовољавањем потреба,

за уживањима у тренутним задовољствима, за испуњавањем сопствених жеља на уштрб других људи, за лагодним животом без рада и напора. С обзиром на то да говоримо о корелацији особина и вредности код особа које су извршиле кривична дела, онда резултат да обим заједничке варијансе агресивности и хедонизма износи 3% није безначајан јер нам даје основ за претпоставку да је вршење кривичних дела, особинама личности и вредносним оријентацијама, резултат утицаја ове повезаности. Наши пређашњи налази дистрибуције одговора на димензији регулатор реакције напада (агресивност) показали су да код особа које се због чињења тежих кривичних дела налазе у затвору, постоји поремећај у функционисању регулатора реакције напада, односно повишена агресивност. Емпиријска истраживања су показала да се орална агресивност јавља услед фрустрације циљева (било реалних или симболичких осујећења), док анална агресивност (или агресивност деструктивног типа) може услед конативних поремећаја да прерасте у анални садизам, а управо анална агресивност узима највеће учешће у разликовању криминалне од некриминалне популације, као и у разграничењу различитих форми криминалног понашања (Радуловић и сар., 1995; Радовановић и сар., 1995, Момировић и Гојковић, 1996). Налази Кнежевића (2003) су потврдили да је агресивност снажан фацилитатор аморалности, а да аморално понашање удружено са поремећајима конативног функционисања добија екстремне форме.

И други истраживачи говорили су о различитим модалитетима агресивности. Агресивност се најчешће испољава кроз насиље, али постоје и друге форме агресивности, без испољеног насиља. Доказано је да је са криминалним понашањем најчешће повезана инструментална агresiја, као агresiја која је мотивисана циљевима као што су стицање великог новца, моћи, доминације над другима (McEllistrem, 2004). Инструменталну агresiју као појам најбоље описује теорија социјалног учења (Bandura, 1973). За нас су, у овом делу анализе резултата, важна она истраживања која повезују агресивност са хедонистичким животним стилем. Хедонизам се може посматрати као раскалашни, необуздани стил живота, управо какав опис и налазимо у тестовима који мере ову димезију личности, као што је Хареова скала за самопроцену психопатије (Hare, Harrup & Hemphill, 1989). Необуздани животни стил, као аспект

психопатије, испитиван је у бројним истраживањима криминалне популације. Тако је Радуловић (2006) у свом истраживању као једну од варијабли којом је испитивала разлике између психопатских и непсихопатских преступника користила управо безобзирни хедонизам, мерен скалом из теста „Великих Пет“ која описује особе са високим хедонизмом у понашању. Показало се да хедонистички животни стил, дефинисан као низак ниво аспирација, низак ниво планирања, немогућност одлагања задовољства и екстремна безобзирност у постизању задовољства успешно диференцира психопатске од непсихопатских преступника (допринос ове варијабле дискриминативној функцији био је .356). Такође, хедонизам садржан у аморалности, како су показале бројне студије, лежи у основи криминалног понашања (Кнежевић, 2003, Међедовић, 2011, Међедовић и Стојиљковић, 2008, Међедовић, Кујачић и Кнежевић, 2012). Дакле, супстанцијална корелација варијабле агресивност и варијабле хедонизам у групи осуђених на казну затвора је налаз који је релевантан за наше истраживање разлика између ове групе преступника и преступника који су на алтернативним казнама, као и преступничке и опште популације.

Табела 32. Биваријатне корелације између особина личности и вредносних оријентација за субузорак осуђених на алтернативне казне

	Хедонистичка	Екон-утил.	Алтруистичка	Активистичка
Екстраверзија	.135	-.024	-.010	.029
Хистеричност	.043	-.132	-.100	-.032
Анксиозност	.086	-.005	-.083	-.054
Агресивност	.209*	-.052	-.196	-.067
Дисоцијативн.	.082	.063	-.212*	.004
Соц.интегрисан.	.087	-.012	-.132	.006

Напомена: * $p < .05$

Као што се из табеле корелација особина личности и вредносних оријентација на субузорку осуђених на алтернативне санкције може видети (Табела 32), постоје само две статистички значајне корелације и то су веза агресивности и хедонистичке оријентације (.209) и у негативном смеру веза дисоцијативности и алтруизма (-.212). Овакве корелације повећавају могућност да ће особе са високом агресивношћу у понашању бити изразито хедонистички настројене, као што смо то описали у делу интерпретације исте повезаности код осуђених на казну затвора.

Наравно, ни једна од ових повезаности не представља сама по себи одлику личности која се бави криминалом већ је јасно да ми управо и трагамо за вероватноћом да одређени степен испољавања особина личности и одређен степен личне преференце вредносних оријентација чини такав сложај ових карактеристика који може да диференцира две групе преступника или преступнике од непреступника. Зато је повезаност агресивности и хедонизма коју видимо у матрици корелацијс недовољна за било какво закључивање ако не размотримо колики су нивои агресивности код ових особа и у ком степену је изражена преференца ове вредносне оријентације. Као што смо већ на почетку наше анализе утврдили у групи осуђених на алтернативне казне дистрибуција резултата на скали која мери функционисање регулатора реакције одбране, односно агресивност, кретала се у висини просечних налаза. Што се тиче хедонизма, око 35% осуђених на казну затвора ову вредносну оријентацију оценило је највишим оценама. Дакле, може се рећи да је извесно да се у овој групи налази одређен број особа са високом агресивношћу које можемо рећи живе по принципу „у животу треба што више уживати, приуштити себи што више задовољстава“. Овакве особе ће се свакако лако упуштати и у криминална понашања, не ретко и зарад испуњавања хедонистичких циљева. Што се тиче друге нађене значајне корелације прилично је јасно да особе које испољавају дисоцијативност немају развијен алтруизам.

Табела 33. Биваријатне корелације између особина личности и вредносних оријентација за субзорак из опште популације

	Хедонистичка	Екон-утил.	Алтруистичка	Активистичка
Екстраверзија	.236**	.043	.180*	.122
Хистеричност	-.140	-.139	-.078	-.139
Анксиозност	-.103	-.109	-.061	-.093
Агресивност	-.066	-.179*	-.102	-.117
Дисоцијативн.	-.178*	-.203*	-.176*	-.226**
Соц.интегрисан.	-.142	-.122	-.133	-.177*

Напомена: * $p < .05$, ** $p < .01$

У општој популацији, дисоцијативност као димензија личности је ниско, али ипак статистички значајно повезана са свим вредносним оријентацијама и то у негативном смеру (висине корелација се крећу од - .176 до - .203). Овај налаз нам показује да су код испитаника са испољеном високом дисоцијативношћу истовремено ниски алтруизам (- .176) и активизам (- .226), као и недостатак жеље за различитим врстама уживања (- .178) и материјалном благостању (- .178). Овај налаз не чуди ако знамо да је особа са високом дисоцијацијом усамљеник, коме није стало до људи, која се тешко прилагођава другима, без емпатије и чак често агресивна према другима. Сви ови симптоми психотицизма свакако су у супротности са било каквим испољавањем алтруизма, активизма и хедонизма, што корелација управо и показује. С друге стране, иако ниска, корелација екстравертности и хедонизма (.236) указује на могућност да је за одређен број особа које су изражено екстравертне хедонизам једна високо вреднована оријентација. Ово не чуди, јер у самој сржи екстравертности као особине лежи тежња за уживањем, потреба за интензивним дружењем, забавама, експонирањем себе, импулсивност у понашању, потреба за безбрижним и лаким животом, непоузданост, слаба контрола емоција. Све ово јесу одлике и хедонистичког стила живота. Такође, корелација екстравертности и алтруизма (.180) је доказ да ће екстраверти чешће испољавати емпатију за друге људе и радије се жртвовати за друге

и помагати им. Објашњење за ову везу би могло бити више у потреби екстравертних људи да се допадну другима и помажу им из сасвим себичних, а не хуманих разлога. Што се тиче корелације социјалне интегрисаности и активистичке оријентације, видимо пре свега да је ова корелација значајна на нивоу $p < .05$ и да има негативан предзнак (-.177) што практично значи да социјално неадекватно интегрисани појединци из групе непреступничке популације нису способни да буду активни у друштву и да се бори за далеке циљеве, што је сасвим логично само по себи. У контексту нашег истраживања важно је истаћи да, према Момировићу (1992) овакве особе (са поремећајима у систему за интеграцију регулативних функција, односно несоцијализоване) не ретко имају склоност ка кршењу законских норми. Иако се овакви појединци налазе у групи непреступничке популације сматрамо важним да на овом месту скренемо пажњу да корени асоцијалног понашања леже између осталог у поремећајима социјализацијских процеса и социјалној дезаптацији (Момировић и Радовановић, 1992).

4.2. Каноничка дискриминативна анализа група у простору особина личности и вредносних оријентација

У досадашњој анализи испитивали смо какву позицију у односу са дискриминативном функцијом имају особине личности, а какву вредносне оријентације. Наш циљ у овој студији је да откријемо може ли се преступничко понашање, нарочито његови тежи облици, предвидети на основу скупа варијабли особине личности и вредносне оријентације. У овом поглављу приказаћемо резултате дискриминативне каноничке анализе када су укључене заједно и варијабле особине личности и вредносне оријентације. Наша је претпоставка да ће сада у таквој анализи у којој се варијабле особине личности и вредносне оријентације посматрају заједно, као синдром, показати нешто другачију способност да предвиде разлике између група.

4.2.1. *Каноничка дискриминативна анализа осуђених на затворске и незатворске казне у простору особина личности и вредносних оријентација*

Прво смо испитали да ли особине личности и вредносне оријентације могу да дискриминишу две групе испитаника који су осуђени, али који се разликују с обзиром на тежину прекшаја. Резултати приказани у Табели 34 указују на значајност каноничке функције ($\chi^2 = 56.59$, $df = 11$, $p < .001$). Каноничка корелација (.462) показује да између каноничке дискриминативне функције, одговорне за постојеће разлике у степену изражености особина личности и варијабле припадности групи осуђених на затворске или групи осуђених на алтернативне казне постоји повезаност, што нам у исто време указује на интензитет разлика између ове две групе испитаника. Укупно 21.4% варијансе групних разлика објашњено је предикторима.

Табела 34. Карактеристике каноничке функције дискриминације група: осуђени на затворске казне и осуђени на алтернативне санкције

λ	Каноничка корелација	Вилксова ламбда	χ^2	df	p
.272	.462	.786	56.591	11	< .001

Као што се из Табеле 34 може видети каноничка корелација (.462) је супстанцијалне природе, али недвосмислено потврђује да су преступници из групе осуђених на затворске казне по својим позицијама на овој дискриминативној функцији значајно удаљени од испитаника из групе осуђених на алтернативне казне. Дакле, између дискриминативне функције и припадања једној од две групе преступника постоји 20.3% заједничке варијансе.

Табела 35. Структурална матрица корелација између особина личности и стандардизоване каноничке функције дискриминације група: осуђени на затворске казне и осуђени на алтернативне санкције

Особине личности и Вредносне оријентације	с	г
Екстравертност	.204	-.574
Хистеричност	.006	.617
Анксиозност	.391	.661
Агресивност	.188	.708
Дисоцијативност	.962	.819
Социјална интегрисаност	-.640	.554
Хедонистичка	-.090	.129
Економско-утилитаристичка	-.225	-.224
Алтруистичка	-.265	-.310
Активистичка	.135	-.014

Напомена: с - стандардизовани дискриминативни коефицијент; г- линеарна корелација особина и вредности са каноничком функцијом. Болдираним бројевима су означене вредности изнад 0.30.

Методолошки гледано, трагање за тим шта чини разлике између две групе преступника спровели смо у претходним каноничким дискриминативним анализама, где смо најпре посматрали разлике када је садржај дискриминативне функције омеђен само особинама личности, а затим када је дискриминативна функција екстрахована само из скупа вредносних оријентација. У овој анализи желимо да утврдимо природу дискриминативне функције онда када је она одговорна за разлике у степену испољености и особина личности и вредносних оријентација. То нам најбоље показују стандардизовани дискриминативни коефицијенти приказани у Табели 35.

Позиције на центроидима су -.671 за испитанике осуђене на алтернативне санкције и .402 за затворенике.

Када анализирамо величине стандардизованих дискриминативних коефицијената можемо закључити да латентну димензију која раздваја припаднике

групе осуђених на затворске казне и алтернативне санкције чине исте особине личности и вредносне оријентације за које је утврђено да су значајне у раздвајању ове две групе преступника и када је дискриминативна функција била омеђена само особинама личности, односно само вредносним оријентацијама. Дакле у скупу особина и вредносних оријентација издваја се дисоцијативност са коефицијентом од чак .962. Ова особина дефинитивно даје највећи допринос разликама. Њен парцијални допринос је сада, када се особина посматра у склопу заједничког простора са вредносним оријентацијама, већи него што је био када је посматрана у скупу особина (.745). У сваком случају ову особину можемо сматрати непосредним предиктором разлика две групе преступника.

Друга особина која даје значајан допринос разликама две групе преступника је социјална интегрисаност чији је коефицијент - .640 и чији негативан предзнак доказује да група затворских преступника има лошију социјалну интегрисаност од преступника који су осуђени на ванзатворске казне. И овај коефицијент је сада нешто већи у односу на претходну каноничку дискриминативну анализу, где је скуп варијабли био само скуп особина личности (сада - .640 у односу на претходни -.545), што је можда резултат међусобних интеракција ове особине са вредносним оријентацијама и ако су те корелације, како смо у претходним анализама видели биле ниске. Лоша социјализација која доводи до социјално маладаптивног понашања према моделу Момировића који смо користили у истраживању одлика је поремећаја система за интеграцију регулативних функција (Момировић, 2002), а доказана је као предиктор криминалног понашања и у радовима других аутора (Радуловић, 2006; Calle, 2006; Кнежевић, 2003).

Налаз да је агресивност особина која успешно диференцира тешке и лакше криминалце није никакава новост када се ради о истраживачкој пракси, тако да су наши резултати компатибилни налазима бројних истраживања која су се бавила предиктивном улогом агресивности у вршењу кривичних дела (Eysenck, 1977; Burt SA. & Donnellan MB., 2008, Levine SZ & Jackson CJ., 2004, Оташевић, 2014; Гвозден и сар., 2014; Међедовић и Стојиљковић, 2008; Lovett e& Sheffield, 2007; Jolliffe & Farrington, 2004; Радуловић, 2006, Радовановић, 2002; Момировић и Хошек, 1998).

Анксиозност доследно остаје један од непосредних предиктора разлике две групе преступника (.391) и као што видимо њен парцијални допринос разликовању група је скоро исти као када је ова особина посматрана у скупу особина личности (сада .391, претходни .324). Детаљнији увид у дискриминативне коефицијенте и коефицијенте корелација са функцијом показује да анксиозност поред парцијалног доприноса, који и није тако велики, има значајну корелацију са функцијом (.661) преко повезаности са другим особинама и вредносним оријентацијама. О улози анксиозности у раздвајању групе преступника психопатског склопа личности од преступника непсихопата говорила је и Радуловић (2006). Наиме њени налази сугеришу да се преступници са психопатијом разликују од преступника без психопатије по чешћем и интензивнијем испољавању анксиозности, да је анксиозност својство тих преступника због истовременог присуства хистеричних, дисоцијативних и социјално дисфункционалних тенденција и да њену улогу треба и посматрати кроз однос са тим другим тенденцијама, а не парцијално. Анксиозност заправо има супресорску улогу у дискриминацији психопата од непсихопата, односно њено учешће у том раздвајању је посредне природе (видети Радуловић, 2006:503). Већ смо помињали Ајзенков став да је високи неуротицизам код делинквената у вези са екстраверзијом (Eysenck, 1996). И студија Ван Дама и сарадника показала је да је неуротицизам стабилни предиктор криминалног понашања (van Dam et al., 2005).

И према емпиријским налазима и мета студијама других истраживача примарне карактеристике особа које врше тешка кривична дела јесу управо поремећаји у функционисању конативних регулатора (Радовановић и сар., 2002; Радуловић, Хошек и Момировић, 2002). Тако је присуство високог степена дисоцијативности, агресивности и социјалне неинтегрисаности доказ да се ради о психопатским преступницима који врше тежа кривична дела (Радуловић, 2006), аморалност, дезинтеграција и неуротицизам (Кујачић и сар., 2015), односно аморалност (Гвозден и сар., 2014) разликују учиниоце кривичних дела од припадника опште популације, да су аморалност индукована бруталношћу и дезинтеграција најважнији предиктори рецидивизма (Међедовић и сар., 2012), да кривична дела са елементима насиља чине

особе са високим степеном секундарне агресивности и социјалне неинтегрисаности (Хошек и Момировић, 1998).

Што се тиче екстравертности наши налази показују да је њен допринос дискриминативној функцији низак (.204), међутим исто као и код анксиозности постоји релативно висока негативна корелација ове особине са функцијом (-.574), што значи да је извесно да ова особина учествује у разликовању две група осуђеника али кроз повезаност са другим особинама. Корелације ове особине са другим особинама кад су у питању осуђени на казну затвора и алтернативне казне крећу се од $r = .008$ до $r = .147$ и нису статистички значајне, док у групи испитаника опште популације има нешто више заједничке варијансе са другим димензијама личности ($r = .209$, $p < .05$). Резултати две велике мета-студије нису нашли повезаност између екстраверзије и криминалног понашања (Miller & Lynam, 2001; van Dam et al., 2005).

Када су у питању вредносне оријентације видимо да група затвореника има позитиван предзнак центроида, а то значи да на варијаблама које негативно корелирају са функцијом (а то су економско-утилитарна и алтруистичка оријентација) испитаници ове групе имају ниже скорове од испитаника групе осуђених на алтернативне казне. Висина дискриминативног коефицијента за алтруистичку (-.265) и економско-утилитарну (-.225) вредносну оријентацију говори да ове вредности имају мало заједничке варијансе са дискриминативном функцијом (испод .03), што је случај и са другим вредносним оријентацијама (хедонизам -.090 и алтруизам .135). Пошто група затвореника има позитиван предзнак центроида то значи да на варијаблама које негативно корелирају са функцијом, а то су економско-утилитарна и алтруистичка оријентација, испитаници ове групе имају ниже скорове од испитаника групе осуђених на алтернативне казне. Њихов парцијални допринос разликама група је у овој анализи низак, као уосталом и допринос других вредности, што је вероватно последица интеракције са особинама личности.

Резултати ове анализе, да још једном поновимо, имплицирају да је у групи преступника осуђених на затворске казне много више оних који су дисоцијативни и социјално маладаптивни.

4.2.2. *Каноничка дискриминативна анализа осуђених на алтернативне казне и субузорка из опште популације путем особина личности и вредносних оријентација*

Резултати приказани у Табели 36 показују да каноничка корелација није висока, могло би се рећи да је супстанцијалног нивоа (.387) што доказује да између дискриминативне функције одговорне за разлике у степену особина личности и вредносним оријентацијама и припадања групи преступника из групе осуђених на алтернативне казне или групи испитаника из опште популације, постоји само 14,9% заједничке варијансе, што би се могло сматрати занемарљивим резултатом. Као што смо у претходним дискриминативним каноничким анализама видели (видети Табелу 18. и Табелу 28) ове две групе испитаника се нису значајно разликовале у особинама личности, али јесу у вредносним оријентацијама.

Табела 36. Карактеристике каноничке функције дискриминације група: осуђени на алтернативне санкције и субузорак из опште популације

λ	Каноничка корелација	Вилксова ламбда	χ^2	df	p
.176	.387	.850	37.619	11	< .001

Према величини стандардизованих дискриминативних коефицијената приказаних у Табели 37 можемо закључити да једна особина даје свој парцијални допринос разлици између припадника групе осуђених на алтернативне санкције и испитанике из опште популације, то је екстравертност са величином дискриминативног коефицијента од .331. А из групе варијабли вредносне оријентације значајан допринос разликама две групе испитаника дају алтруистичка (-.624), економско-утилитаристичка (-.413) и

хедонистичка оријентација (.392). Дакле, екстравертност, коју сада посматрамо у садејству са вредносним оријентацијама, је непосредни предиктор разлика између групе осуђених на алтернативне казне и групе испитаника из некриминалне популације. Према позицијама центроида на дискриминативној функцији може се констатовати да је у групи испитаника из опште популације много више екстравертних, то јест оних који су социјабилни, отворени према другим људима, оптимистични, веселе природе, склони хедонизму и уживању (што је показала и матрица корелације екстраверзије и хедонизма, коефицијент корелације .236).

Табела 37. Структурална матрица корелација између особина личности и стандардизоване каноничке функције дискриминације група: осуђени на алтернативне санкције и субзорак из опште популације

Особине личности и вредносне оријентације	с	г
Екстравертност	.331	.267
Хистеричност	-.034	.111
Анксиозност	-.048	.057
Агресивност	-.025	.151
Дисоцијативност	-.165	.114
Социјална интегрисаност	.173	.082
Хедонистичка	.392	.463
Економско-утилитаристичка	-.413	-.488
Алтруистичка	-.624	-.496
Активистичка	.143	-.222

Напомена: с - стандардизовани дискриминативни коефицијент; г- линеарна корелација особина и вредности са каноничком функцијом. Болдираним бројевима су означене вредности изнад 0.30.

У пређашњим анализама, када су особине без вредносних оријентација биле укључене у анализу, видели смо да је улога екстраверзије била безначајна у разликовању група преступника са затворским казнама и преступника са алтернативним казнама, као и група преступника у затвору и испитаника из опште популације. Ова особина је наине имала веома низак парцијални допринос у разликовању поменутих група, као и ниске корелације са функцијом. Када говоримо о овој особини можемо се сложити са више пута помињаним налазима аутора који су тврдили да екстраверзија није у корелацији са криминалним понашањем (Miller & Lynam, 2001, Sale, 2006). О повезаности ове особине и делинквентног понашања другачије емпиријске налазе је пружао Ајзенк. Према њему екстраверти, због високе кортикалне побуђености, стално трагају за новим узбуђењима, односно додатном

стимулацијом. Такође, екстраверти се због своје физиолошке структуре и наслеђеног тешко побуђујућег нервног система у коме доминирају процеси инхибиције, много теже условљавају, те је тако и процес социјализације отежан, слаб или и изостаје. Због ових карактеристика екстраверти чешће крше норме и правила понашања и постају делинквенти и криминалци (Eysenck, S. B. & Eysenck, H. J.,1977).

Што се тиче групе варијабли вредносне оријентације три вредносне оријентације доприносе разликама група а то су: алтруистичка, економско-утилитаристичка и хедонистичка оријентација. Као што видимо алтруистичка и економско утилитаристичка оријентација су са негативним предзнаком, а према анализи предзнака група на центроидима закључујемо да испитаници из опште популације имају ниже скорове на овим вредносним оријентацијама. У првој дискриминативној каноничкој анализи када је анализиран допринос вредносних оријентација као самосталне групе варијабли ове три вредносне оријентације (алтруизам, хедонизам и материјализам, односно економско-утилитаристичка вредносна оријентација) су такође биле непосредни предиктор разлика између осуђених на алтернативне санкције и субузорка из опште популације и биле су више изражене у групи некриминалне популације (видети Табелу 29). Сада, у садејству са особинама личности, као што видимо по промени предзнака до које је дошло у односу на ранију анализу (негативан предзнак имају економско-утилитаристичка и хедонистичка оријентација), ове вредности губе улогу непосредног предиктора разлика и постају посредни предиктори.

По релативно високим коефицијентима корелације са функцијом закључујемо да ове вредносне оријентације управо заједно са особинама личности одређују разлику између особа које врше лакша кривична дела и некриминалних особа.

4.2.3. *Каноничка дискриминативна анализа осуђених на затворске казне и субузорка из опште популације путем особина личности и вредносних оријентација*

Као што се у Табели 38 може видети каноничка корелација реда величине .488 упућује на закључак да је разлика између припадника опште популације и испитаника из групе осуђених на затворске казне статистички значајна. Вредност коефицијента детерминације који износи .238 значи да између дискриминативне функције и припадности групи постоји 23,8% заједничке варијансе.

Табела 38. Карактеристике каноничке функције дискриминације група: осуђени на затворске казне и субузорак из опште популације

λ	Каноничка корелација	Вилксова ламбда	χ^2	df	p
.312	.488	.762	37.619	11	< .001

Као што се у структуралној матрици корелације приказаној у Табели 39 може видети може видети добијена дискриминативна функција сумира у себи патолошке тенденције личности и једну вредносну оријентацију. Дакле, њену природу најбоље изражавају висока дисоцијација (.860), лоша социјална интегрисаност (- .655) и висока агресивност (.322), а из домена вредносног опредељења хедонистичка жеља за лагодним животом, импулсивна потреба за узбуђењима, аморалност (-.285).

Према позицијама центроида група види се да је удаљеност ове две групе велика, на негативном полу дискриминативне функције налазе се особе из опште популације, а на позитивном полу осуђени на затворске казне. Позиције на центроидима су -.564 за испитанике из опште популације и .549 за затворенике.

Табела 39. Структурална матрица корелација између особина личности и стандардизоване каноничке функције дискриминације група осуђених на затворске казне и опште популације

Особине личности и вредносне оријентације	с	г
Екстравертност	-.027	.031
Хистеричност	.168	.518
Анксиозност	.189	.569
Агресивност	.322	.636
Дисоцијативност	.860	.660
Социјална интегрисаност	-.655	.464
Хедонистичка	-.285	-.198
Економско-утилитаристичка	.140	.124
Алтруистичка	.077	.040
Активистичка	.135	.142

Напомена: с - стандардизовани дискриминативни коефицијент; г- линеарна корелација особина и вредности са каноничком функцијом. Болдираним бројевима су означене вредности изнад 0.30.

Дакле, особе из субузорка опште популације, која носи негативан предзнак центроида, имају веће скорове на варијаблама које имају негативан предзнак (а то су социјална интегрисаност и хедонизам), а мање на варијаблама са позитивним предзнаком (у овом случају то су агресивност и дисоцијативност). То значи да је још једном потврђено да је у групи испитаника селектованих из затворске популације, више оних са дисоцијативним симптомима, лошом социјалном интеграцијом и високом агресивношћу. У групи испитаника из опште популације налази се више хедониста и социјално добро интегрисаних.

Величина дискриминативних коефицијената особина анксиозности (.189) и хистеричности (.168) нам показује да ове особине својим парцијалним доприносом

врше одређену, додуше релативно слабу, дискриминацију група (као што смо рекли, постављен критеријум за идентификацију предиктора је у величини каноничког дискриминативног коефицијента изнад .300). Међутим, треба прокоментарисати да су фактори корелације ових особина са дискриминативном функцијом високи (.569 и .518), што само доказује да је њихова улога у разликовању група посредне природе, односно ове особине свој утицај врше кроз повезаност са другим особинама. Анксиозност је као што се у табели види без довољне предиктивне снаге (њен дискриминативни коефицијент је испод постављеног нивоа .03) да допринесе разликама група. Овакви резултати су у неку руку различити од налаза аутора који извештавају да је анксиозност важан предиктор криминалног понашања (додуше психопатских преступника)(Levine & Jackson, 2004; Момировић, 2002; Радуловић, 2006). Подсетимо има емпиријских налаза да је ова особина чешће у вези са малолетничким криминалом, него са криминалом одраслих (Eysenck, 1977; Cale, 2006; Момировић, 2007; Радовановић, 1997). Међутим постоје и истраживачки докази да психопатски учиниоци тешких кривичних дела нису анксиозни (Hare, 1993, Blackburn, 1998).

Поред ових патолошких тенденција личности на основу наших података могло би се закључити да је претерана потреба за материјалним вредностима и стицањем богатства вредносна оријентација која је блиско повезана са криминалним понашањем, па тако цео овај систем особина и вредности указује на један склоп личности склон агресивном, дисоцијативном, нефункционалном, безобзирном, аморалном, манипулативном, емоционално неосетљивом понашању.

* * *

Када у целини посматрамо резултате нашег истраживања можемо рећи да се групе испитаника осуђених на затворске казне значајно разликују од групе испитаника осуђених на алтернативне санкције у односу на склоп особина личности који носе, односно да се разликују по степу испољености патолошких тенденција, чиме смо

потврдили нашу *прву хипотезу* да се ове две групе преступника разликују у степену патолошких тенденција личности.

Такође, две групе пресупника значајно су се разликовале по томе која вредносна оријентација за њих лично има највећи значај и која је по њима најпожељнија, односно најмање пожељна, чиме је потврђена и наша *друга хипотеза* да се две групе преступника - осуђени на затворске и алтернативне казне, разликују у односу на врсту и степен пожељности вредносних оријентација.

Када смо посматрали групу осуђених за тежа кривична дела, односно оне који су се налазили на извршењу казне затвора у односу на групу испитаника из опште популације утврдили смо да се оне статистички значајно разликују и по сложају особина и по вредносним оријентацијама чиме је потврђена наша *трећа хипотеза* која гласи да се патолошке тенденције личности и вредносне оријентације особа осуђених на казну затвора значајно разликују од тих истих карактеристика код контролне групе испитаника из опште популације.

Резултати су показали да је потврђена и *четврта хипотеза* која гласи да се патолошке конативне тенденције и вредносне оријентације особа осуђених на алтернативне казне значајно разликују од тих истих карактеристика и вредносних оријентација код контролне групе испитаника из опште популације.

Важно је истаћи и оне налазе испитивања који су добијени када смо особине личности и вредносне оријентације посматрали изоловано, а не као синдром. Те анализе показују да између група осуђених на казне затвора и алтернативне казне као и осуђених на казне затвора и опште популације постоје разлике у изражености патолошких тенденција личности, док између групе осуђених на алтернативне казне и опште популације те разлике нису нађене. Анализа вредносних оријентација показује да постоје разлике између групе осуђених на затворске и алтернативне казне, као и групе осуђених на алтернативне казне и опште популације, док разлике нису нађене између групе осуђених на затворске казне и опште популације. Имајући у виду да је криминално понашање исход интеракције између процеса који се дешавају на неколико различитих нивоа и да су особине и вредности концептуално слични психолошки конструкти, а за шта поткрепљење налазимо у теоријском моделу Шварца

(Bilsky & Schwartz, 1994), закључке овог истраживања заснивамо на налазима који су анализирали особине личности и вредности као синдром.

VII ДЕО

ЗАКЉУЧЦИ

Особине личности и вредносне оријентације су важне психичке карактеристике сваког појединца и служе као важни индикатори различитих понашања. Ови конструкти су до сада у истраживањима најчешће проучавани одвојено остављајући тако ограничено поље за разумевање њиховог међусобног односа (Fischer & Voer, 2014). Ми смо у нашем раду покушали да истражимо како се конативне димензије из кибернетичког модела личности и вредносне оријентације изражене кроз четири животна стила уклапају у шири модел личности и то личности које су склоне криминалу. Дакле, неспорно је наше полазно теоријско уверење да је криминално понашање детерминисано базичним димезијама личности. Циљ нашег истраживања је био да утврдимо да ли постоје и које су разлика у степену изражености патолошких тенденција личности и прихваћености вредносних оријентација између две различите групе пореступника и између преступника и непреступника.

Са научног и практичног становишта било је оправдано утврдити у каквом су односу вредносне оријентације и особине личности и да ли се особине личности и вредносне оријентације разликују код преступничке и непреступничке популације. Најупадљивије разлике када су питању вредносне оријентације нађене су код припадника две групе преступничке популације (затворске и незатворске). Могуће је да је један од разлога за то утицај конфудирајућих варијабли када се ради о затвореничкој популацији.

Наши налази сугеришу да вредносне оријентације могу да буду посредујуће варијабле између особина личности и понашања. Комбинација патолошких тенденција личности, нарочито дисоцијативности, агресивности и лоше социјалне интеграције и

вредносних оријентација као што су економско-утилитаристичка и хедонистичка може бити подстицајна за преступничко понашање. С друге стране приврженост вредносним оријентацијама као што су алтруизам и активизам, код затворске популације може се схватити као вид њихове социјалне интегрисаности у затворски систем. Повезаност материјалистичке вредности и агресивности све чешће се може срести као стил живота у нашем друштву, а посебно забрињава што је овај стил чест код младих особа.

Вредност за коју је наше истраживање показало да нема велики значај како се очекивало сходно досадашњим истраживањима је хедонизам. Наиме, ова вредносна оријентација је мање значајна како припадницима опште тако и преступничке популације, док велики значај има материјалистичка вредносна оријентација, што би било сагласно налазима других истраживача вредности код нас. Могли бисмо рећи да у друштву у коме живимо, које је озбиљно угрожено тешком материјалном ситуацијом грађана, свакодневном борбом за очување егзистенције и константним страхом од губитка посла, где је у значајној мери присутна конфузија вредносног система, налаз да економско-утилитаристичка оријентација има доминантан значај ни мало не изненађује. Можемо се сложити са ставом Кордића (2007) који указују да за већину младих није важан лични развој већ инструментална материјалистичка вредност-успех, материјална сигурност и задовољство.

Вредносне оријентације се могу у одређеним временима, животним околностима и услед разних фактора мењати. Таква релатива променљивост вредности даје основ за планиране интервенције у циљу корекције одређених „погрешних“ вредности, што је нарочито важно када се ради о особама према којима се примењују затворске или незатворске санкције. Концепт третмана осуђених који су на извршењу казне треба да буде заснован између осталог и на стицању увида ових особа у везу појединих раније усвојених вредносних оријентација и актуелног понашања.

Узбудљив живот и успех у животу и јесу вредности које пропагира либерална тржишна економија. Присутност у исто време и хуманистичке вредности као што је

алтруистичка и модерних материјалистичких вредности као што је економско-утилитарна може се разумети као дуализам вредносних оријентација.

Знамо да неки истраживачи виде јаку, а неки пак врло слабу повезаност особина и вредности. Наша намера није била да се одредимо за један или други модел објашњења, већ превасходно да интегрисањем особина и вредности покушамо да свобухватније разумемо појединаце који се упуштају у тежи или лакши криминал, да утврдимо односе између особина и вредности код ових особа као и могућности предвиђања криминалног понашања на основу ова два одвојена конструкта. Тиме је начињен први корак ка разумевању значаја везе вредности и особина код преступника.

На основу налаза овог истраживања закључци би били следећи:

1. Постоје разлике у конативном функционисању особа осуђених на затворске казне у односу на особе осуђене на алтернативне санкције и неосуђиване особе из опште популације.
2. Утврђено је да код особа осуђених на алтернативне казне као и код опште популације нису присутне конативне дисфункције.
3. Све испитиване варијабле из подручја особина су успеле да успешно дискриминишу испитанике из три групе, само се разликовао степен њихове значајности за одређене групе. Тако су четири варијабле из групе особина личности значајно дискриминисале испитанике из групе затвореника у односу на испитанике из групе осуђених на алтернативне санкције. Те особине су: дисоцијативност, агресивност, аоцијална интегрисаност и анксиозност. Ове особине, свака за себе, дају свој парцијални, линеарни допринос разликама и када се посматрају издвојено од групе варијабли вредносне оријентације и када се посматрају заједно са њима.
4. Резултати анализа показали су да се три групе испитаника не разликују статистички значајно једино на активистичкој вредносној оријентацији, а да на

три преостале вредносне оријентације постоје значајне разлике између три групе.

5. Економско-утилитаристичка вредносна оријентација је најпожељнија оријентација у сваком од субузорака. На нивоу целог узорка друго место по пожељности заузима активистичка оријентација, затим хедонистичка, а алтруизам као вредност је најмање пожељна оријентација.
6. Интригантан је резултат да се при испитивању пожељности вредносних оријентација показало да је хедонистичка вредносна оријентација најмање пожељна у сва три субузорка, али да је и стопа избора ове оријентације као најмање допадљиве далеко већа у групи осуђеника оба типа у односу на општу популацију. Овај резултат је у потпуној супротности са преовлађујућим ставом да је хедонизам одлика преступника и да високо корелира са асоцијалним и криминалним понашањем.
7. Хедонистичка вредносна оријентација је значајно израженија код неосуђиваних лица, али само у односу на лица на алтернативним санкцијама што се може тумачити тиме да затвореници потискују хедонизам као вредносну оријентацију из разлога што нису у прилици да је реализују, или је у питању давање социјално пожељних одговора.
8. Резултати су показали да постоји статистички значајна корелација између агресивности и хедонизма у групи осуђених на затворске казне. Паралелно са порастом агресивности расте и потреба за непосредним и неодложним задовољавањем потреба, за уживањима у тренутним задовољствима, за необузданим испуњавањем сопствених жеља на уштрб других људи. Резултат да је обим заједничке варијансе агресивности и хедонизма 3% даје основ за закључак да је вршење кривичних дела у извесној мери резултат утицаја ове повезаности.
9. Резултати су показали да у групи осуђених на алтернативне санкције постоје статистички значајне корелације између агресивности и хедонистичке оријентације и у негативном смеру веза дисоцијативности и алтруизма. Овакав резултат корелација наводи на исти закључак као и код објашњења везе између

агресивности и хедонизма код затворске популације, односно особе са високом агресивношћу и изаженим хедонистичким животним стилем склоне су вршењу кривичних дела.

10. Резултати су показали да су корелације особина и вредносних оријентација потпуно другачије у групи испитаника из опште популације. Наиме добијено је да високу дисоцијативност прате ниски алтруизам, активизам и хедонизам. Само код особа које су изузетно екстравертне хедонизам је високо вреднован. Екстравертни припадници опште популације су и већи алтруисти.
11. Резултати су показали да већу склоност ка алтруизму имају особе које се због извршених лакших кривичних дела налазе на незатворским казнама, у односу на особе које су извршиле тежа кривична дела и налазе се у затвору.
12. Укупно 21,4% варијансе разлика између групе осуђених на затворске и незатворске казне објашњено је склопом особина личности и вредносних оријентација. Овај синдром чине: дисоцијативност, социјална маладаптивност, висока агресивност, висока анксиозност, економско-утилитарна и алтруистичка оријентација
13. Укупно 14,9% варијансе разлика између групе осуђених на незатворске казне и припадника из опште популације објашњено је склопом особина личности и вредносних оријентација. Овај синдром чине: екстравертност, алтруистичка, економско-утилитарна и хедонистичка оријентација.
14. Укупно 23,8% варијансе разлика између групе припадника ИЗ опште популације и групе осуђених на затворске казне објашњено је склопом особина личности и вредносних оријентација. Овај синдром чине: дисоцијативност, социјална неинтегрисаност, висока агресивност и хедонизам.

Естраполирани закључци могу послужити као оријентир за будућа истраживања односа особина личности и вредности код различитих сегмената криминалне популације, а у циљу смањења криминала и његових штетних последица. Рад такође указује да би третман осуђених у затвору требало да буде базиран на промени њихових вредносних оријентација и усмерен ка томе да стекну увид у везу појединих раније

усвојених вредносних оријентација и актуелног понашања. Уосталом промене вредносног система, одосно животног стила и понашања и јесу циљ процеса ресоцијализације и реинтеграције учиниоца кривичних дела.

ЛИТЕРАТУРА :

1. Ajduković, M. (1986). Influence of the institutional treatment on valuable orientation of the juvenile delinquents. *Penološke teme*, 1(1-2), 49-56.
2. Alargić, D.Đ. (2013). *Karakteristike pojedinca kao činioci sistema vrednosti pripadnika Vojske Srbije*. Докторски рад. Београд: Филозофски факултет.
3. Allport, G. W. (1954). *The nature of prejudice*. Cambridge, MA: Perseus Books
4. Allport, G. W. (1966). Traits revisited. *American psychologist*, 21(1).
5. Allport, G. W. (1969). Comment on earlier chapters. *Existential psychology*. New York: Random House.
6. Allport, G. W., Vernon, P. E., & Lindzey, G. E. (1960). *Study of values: A scale for measuring the dominant interests in personality*. Houghton Mifflin.
7. Almagor, M., Tellegen, A., & Waller, N. G. (1995). The Big Seven model: A cross-cultural replication and further exploration of the basic dimensions of natural language trait descriptors. *Journal of Personality and Social Psychology*, 69(2), 300-307.
8. Applegate, B. K., Cullen, F. T., & Fisher, B. S. (2002). Public views toward crime and correctional policies: Is there a gender gap? *Journal of Criminal Justice*, 30(2), 89-100.
9. Bandura, A. (1973). *Aggression: A social learning analysis*. Prentice-Hall.
10. Batson, C. D. (2014). *The altruism question: Toward a social-psychological answer*. Psychology Press.
11. Begin, G. & Couture, H. (1980). Construction and Validation of a Scale for Attitudes Toward Prisoners and Ex-prisoners. *Canadian Journal of Criminology*, 22(4), 390-403.
12. Bilsky, W. & Schwartz, S. H. (1994). Values and personality. *European journal of personality*, 8(3), 163-181.
13. Blumstein, A., Cohen, J., & Farrington, D. P. (1988). Criminal career research: Its value for criminology. *Criminology*, 26(1), 1-35.
14. Boduszek, D., Hyland, P., Bourke, A., Shevlin, M., & Adamson, G. (2013). Assessment of psycho-social factors predicting recidivistic violent offenses within a sample of male prisoners. *The Irish Journal of Psychology*, 34(1), 24-34.
15. Buđanovac, A. (1990). Relacije Eysenckovih dimenzija ličnosti i socijalnih vrijednosti osoba u KPD zatvorenog tipa. *Defektologija*, 26(2), 215-228.
16. Buđanovac, A. i Todorović, Lj. (2010). Povezanost između procjene samoeфикаsnosti u izbegavanju činjenja krivičnih dela i razine kriminogenih rizika i potreba. *Kriminologija i socijalna integracija*. 14(2), 1-126.

17. Burt, S. A., & Donnellan, M. B. (2008). Personality correlates of aggressive and non-aggressive antisocial behavior. *Personality and Individual Differences*, 44(1), 53-63.
18. Васиљевић-Продановић, Д. (2010). Електронски надзор: контрола и превенција преступништва. У: *Превенција и третман поремећаја понашања. Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију, Београд*, 239-257.
19. Васиљевић-Продановић, Д. (2011). Теорије кажњавања и њихове пенеолошке импликације. *Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију, Београд*, 10, 3, 509-525.
20. Van Dam, C., Janssens, J. M., & De Bruyn, E. E. (2005). PEN, Big Five, juvenile delinquency and criminal recidivism. *Personality and individual differences*, 39(1), 7-19.
21. Gao, Y., & Raine, A. (2010). Successful and unsuccessful psychopaths: A neurobiological model. *Behavioral sciences & the law*, 28(2), 194-210.
22. Giancola, P. R., & Zeichner, A. (1994). Neuropsychological performance on tests of frontal-lobe functioning and aggressive behavior in men. *Journal of Abnormal Psychology*, 103(4), 832.
23. Gudjonsson, G. H., & Sigurdsson, J. F. (2007). Motivation for offending and personality. A study among young offenders on probation. *Personality and Individual Differences*, 42(7), 1243-1253.
24. Gvozden, T. V., Dražić, R., Tenjović, L. (2014). Počinioci krađa, počinioci razbojništva i neosuđivana populacija: razlike u amoralnosti i socioekonomskim karakteristikama. *Psihološka istraživanja*, XVII (2), 105-118.
25. Daruši, J. D. (2015). Narkokarijera u ogledalu kriminala. Novi Sad.
26. Digman, J. M. (1990). Personality structure: Emergence of the five-factor model. *Annual review of psychology*, 41(1), 417-440.
27. Dinić, B., Mitrović, D., Smederevac, S. (2014). Upitnik BODH (Bes, Osvetoljubivost, Dominacija, Hostilnost): Novi Upitnik za procenu agresivnosti. *Primenjena psihologija*, 7(3-1), 297-324.
28. Dowler, K. (2003). Media consumption and public attitudes toward crime and justice: The relationship between fear of crime, punitive attitudes, and perceived police effectiveness. *Journal of criminal justice and popular culture*, 10(2), 109-126.
29. Đorić-Želeskov, J., Batrićević, A. (2014). Offender supervision in Europe: General trends and Serbian experience. *Nauka, bezbednost, policija*, (2), 75-94.
30. Đurđević, S., Krivokapić, Ž, Šapić, R., Vićentić, S. (2016). Stavovi zaposlenih prema osuđenima na kaznu rada u javnom interesu. *Specijalna edukacija i rehabilitacija*, vol.15, br.2 (pad u uštanu)
31. Eysenck, H. J. (1947). *Dimensions of personality*. London, Routledge & Kegan Paul.
32. Eysenck, H. J. (1954). *The psychology of politic*. London: Routledge

33. Eysenck, H. J. (1964). *Crime and personality*. London, Routledge & Kegan Paul.
34. Eysenck, H. J. (1970). *The biological basis of personality* (Vol. 689). Transaction publishers.
35. Eysenck, H. J. (1975). The structure of social attitudes, *British Journal of Clinical Psychology*, 14, 323-31.
36. Eysenck, S. B., & Eysenck, H. J. (1977). Personality differences between prisoners and controls. *Psychological Reports*, 40(3c), 1023-1028.
37. Eysenck, H. J., & Eysenck, M. W. (1987). *Personality and individual differences*. Plenum.
38. Eysenck, H. J., Milton, T. E., & Simonsen, E. (1998). Personality and crime. *Psychopathy: Antisocial, criminal, and violent behavior*, 40-49.
39. Eysenck, H. J., & Gudjonsson, G. H. (1989). *The causes and cures of criminality*. Springer Science & Business Media.
40. Жунић-Павловић, В. (2004). *Евалуација у ресоцијализацији*. Партенон, Београд.
41. Закон о извршењу ванзаводских санкција и мера. „Сл. Гласник РС“, бр.55/2014
42. Zuckerman, M. (2007). *Sensation seeking and risky behavior*. Washington DC: American psychological association.
43. Ignjatović, Đ. (2013). Normativno uređenje izvršenja vanzavodskih krivičnih sankcija u Srbiji. *CRIMEN*, IV(2), 144–175.
44. Plić, Z. (2010). Zaštitni nadzor uslovno osuđenih lica-altrenativa koja obećava. *Prevenција i tretman poremećaja ponašanja*, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju. Beograd. 217.
45. Илић, З., Јованић, Г. (2009). Криминалитет и заводске санкције. у: Радовановић Д.(ур.) *Истраживања у специјалној педагогији*. Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију, Београд, 243-256.
46. Илић, З., Јованић, Г. (2011). *Затвор и/или слобода под надзором*, Београд: Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију.
47. Inglehart, R. (1971). Changing value priorities and European integration. *Journal of Common Market Studies*, 10(1), 1-36.
48. Inglehart, R. (1977). Political dissatisfaction and mass support for social change in advanced industrial society. *Comparative Political Studies*, 10(3), 455.
49. Inglehart, R. (2000). Globalization and postmodern values. *Washington Quarterly*, 23(1), 215-228.
50. Jakobwitz, S., & Egan, V. (2006). The dark triad and normal personality traits. *Personality and Individual Differences*, 40(2), 331-339.
51. Johnson, D. (2009). Anger about crime and support for punitive criminal justice policies. *Punishment & Society*, 11(1), 51–66.
52. Јованић, Г. (2007). *Негативне последице извршења казне затвора*, Магистарска теза одбрањена на Универзитету у Београду – Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију.

53. Јованић, Г. (2010). Кривично-правни и педолошки рецидивизам осуђених лица, *Специјална едукација и рехабилитација број 2*: 271-281, Београд: Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију.
54. Јованић, Г. (2010а). Потребе за третманом и његова реализација у пенитенсијарним условима. У: Жунић Павловић, В. и Ковачевић Лепојевић, М. (ур), *Превенција и третман поремећаја понашања*: 257-276, Београд: Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију.
55. Jolliffe, D., & Farrington, D. P. (2004). Empathy and offending: A systematic review and meta-analysis. *Aggression and violent behavior*, 9(5), 441-476.
56. Јоксимовић, С. (1992). Однос ученика према појединим начинима живота као показатељ њихових вредносних оријентација. *Психологија*, 25, 1-2, 7-24.
57. Јоксимовић, С. (2001). Структура и корелати вредносних оријентација средњошколских ученика. *Зборник Института за педагошка истраживања*, 33, 201-214.
58. Јоксимовић, С., Јањетовић, Д. (2008). Појам о себи и вредносне оријентације адолесцената. *Зборник Института за педагошка истраживања*, 288-305.
59. Јоксимовић, С., & Максић, С. (2006). Вредносне оријентације адолесцената: Усмереност према сопственој добробити и добробити других. *Зборник Института за педагошка истраживања*, 2, 415-29.
60. Jones, S. E., Miller, J. D., & Lynam, D. R. (2011). Personality, antisocial behavior, and aggression: A meta-analytic review. *Journal of Criminal Justice*, 39(4), 329-337.
61. Yang, C. H., Rumpf, S., Xiang, Y., Gordon, M. D., Song, W., Jan, L. Y., & Jan, Y. N. (2009). Control of the postmating behavioral switch in *Drosophila* females by internal sensory neurons. *Neuron*, 61(4), 519-526.
62. Kajonius, P. J., Persson, B. N., & Jonason, P. K. (2015). Hedonism, Achievement, and Power: Universal values that characterize the Dark Triad. *Personality and Individual Differences*, 77, 173-178.
63. Kluckhohn, F. (1951). *Values and Value-Orientations in the Theory of Action: An Exploration in Definition and Classification in Parsons T, Shils EA (eds.): Towards a General Theory of Action.*
64. Kluckhohn, F. L. (1962). *Naked Rise of Communism*. Monarch Bks. Incorporated.
65. Kluckhohn, F. R., & Strodtbeck, F. L. (1961). Variations in value orientations.
66. Кнежевић, Г. (2003). *Корени аморалности*. Београд: Центар за примењену психологију и Институт за криминолошка и социолошка истраживања.
67. Konstantinović-Vilić, S., Nikolić-Ristanović, V., Miomira Kostić, M. (2009). *Kriminologija*. Niš: Pelikan print, 2009.-558str
68. Kordić, Lj. (2008). *Osvajanje slobode. Ekonomska socijalizacija mladih u Srbiji*. Novi Sad. Cenzura.

69. Kujačić, D., Međedović, J., Knežević, G. (2015). The relations between personality traits and psychopathy as measured by ratings and self-report. *Psihologija*, 48(1), 45-59.
70. Кузмановић, Б. (1990). Вредносне оријентације ученика на завршетку основног образовања. *Настава и васпитање*, 4-5.
71. Кузмановић, Б. (1995). Друштвене промене и промене вредносних оријентација ученика. *Психолошка истраживања*, 7(17-47).
72. Кривични законик, "Службени гласник Републике Србије", бр. 85/2005, 88/2005 - испр., 107/2005 - испр., 72/2009, 111/2009, 121/2012 и 104/2013).
73. Lovett, B. J., & Sheffield, R. A. (2007). Affective empathy deficits in aggressive children and adolescents: A critical review. *Clinical Psychology Review*, 27(1), 1-13.
74. Marvin, Z. (2007). Sensation Seeking and Risky Behavior. *Washington, DC: American Psychological Association*.
75. McEllistrem, J. E. (2004). Affective and predatory violence: A bimodal classification system of human aggression and violence. *Aggression and Violent Behavior*, 10(1), 1-30.
76. Međedović, J. (2009). Bazična struktura ličnosti i kriminalitet. *Primenjena psihologija*, 2(4), 339-367.
77. Međedović, J., Kujačić, D., Knežević, G. (2012). Personality-related determinants of criminal recidivism. *Psihologija*, 45(3), 277-294.
78. Mejovšek, M., Buđanovac, A., Šućur, Z. (2000). The relationship between inmates' aggression and their socioeconomic and family characteristic. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 36(1), 75-86.
79. Miller, J. D., & Lynam, D. (2001). Structural Models of Personality and Their Relation to Antisocial Behavior: A Meta-Analytic Review. *Criminology*, 39(4), 765-798.
80. Millon, T., Simonsen, E., Birket-Smith, M., & Davis, R. D. (Eds.). (2003). *Psychopathy: Antisocial, criminal, and violent behavior*. Guilford Press.
81. Milutinović, M. (1990). *Kriminologija*. Savremena administracija, 1990.
82. Министарство правде, Билтен бр.3 . Алтернативне санкције , 2012. Доступно на: <http://www.uiks.mpravde.gov.rs/lt/articles/izvestaji/>
83. Momirović, K., Horga, S., & Bosnar, K. (1982). Prilog formiranju jednog kibernetičkog modela strukture konativnih faktora. *Kineziologija*, 14(5), 83-108.
84. Момировић, К., Радовановић, Д. (1992). Утицај конативних особина на поремећаје у друштвеном понашању деце. *Психологија*, 1-2, 24-4.
85. Момировић, К., Гојковић, В.Р. (1996). Когнитивне и конативне детерминанте анализе агресивности. У :Радовановић, Д. (ур.) *Психологија криминала, Веоград, Институт за криминолошка и социолошка истраживања*, 2, 134-158.
86. Momirović, K., & Hošek, A. (1997). Osobine ličnosti maloletnih delinkvenata. *Časopis za kliničku psihologiju i socijalnu patologiju*, 4(1-2), 28-66.
87. Момировић, К., Хошек, А., Радовановић, Д., Радуловић, Д. (1998). Утицај конативне дезорганизације, агресивности и аморалности на интензитет

- криминалног понашања. У: Радовановић, Д. (ур), *Психологија криминала, Београд, 4*, 18-29
88. Momirović, K., Hošek, A. (1998). Uticaj kognitivnih i konativnih faktora na kriminalno ponašanje. *Psihologija, 1-2*, 29-44.
 89. Momirović, K., Hošek, A. V., Kostić, P., Janković, D. (1998). Metrijske karakteristike jednog testa cerebrotoničnosti. u: Sabor psihologa Srbije (XLVI). *Beograd: Savez društava psihologa Srbije*, 129-131.
 90. Momirović, K., Wolf, B., & Džamonja, Z. (1992). *KON 6: Kibernetička baterija konativnih testova*. Savez društava psihologa Srbije.
 91. Момировић, К., Поповић, Д. (2002). *Психопатија и криминал*, Универзитет у Приштини.
 92. Morris, C.W. (1956). *Varieties of human values*. Chicago, Chicago University Press.
 93. Morse, S. J. (2011). Mental disorder and criminal law. *The Journal of Criminal Law and Criminology (1973-), 101(3)*, 885-968.
 94. Mrvić-Petrović, N. & Đorđević, Đ. (1998). *Моћ и немоћ казне* (Vol. 1190). Војна Књига.
 95. Olver, J. M. & Mooradian, T. A. (2003). Personality traits and personal values: a conceptual and empirical integration. *Personality and individual differences, 35(1)*, 109-125.
 96. Otašević, B., Jovanov, M. & Oljača, M. (2015). Razlike u dimenzijama agresivnosti između nasilnih i nenasilnih prestupnika i pripadnika opšte populacije. *Primenjena psihologija, 7(4)*, 565-579.
 97. Pavlović, Z. (2009). Sociopsihološka analiza Inghartovog koncepta vrednosti samoizražavanja. *Primenjena psihologija, 2(2)*, 149-166.
 98. Пантић, Д. (1977). Вредности и идеолошке оријентације друштвених слојева. У М. Поповић (Ур.). *Друштвени слојеви и друштвена свест*, 269-406.
 99. Пантић, Д. (1981). Вредносне оријентације младих у Србији. *Београд: Истраживачко-издавачки центар ССО Србије*.
 100. Пантић, Д. (2005). Да ли су вредности бивших комунистичких земаља сличне? *Зборник Матице српске за друштвене науке, 118-119*, 4-11.
 101. Petrović, B., Međedović, J., Kujačić, D. (2014). Tipovi ličnosti u prostoru amorala i šizotipije: empirijska evidencija sa osuđeničkog i uzorka iz opšte populacije. *Institut za kriminološka i sociološka istraživanja (IKSI). XXXIII/1/7-28*.
 102. Poland, M. (1978). Subculture of Violence Youth Offender Value Systems. California State University, Sacramento. *Criminal Justice and Behavior, 5(2)*, 159-164.
 103. Попадић, Д. (1995). Узрасне и генерацијске разлике у преференцији животних стилова. *Психолошка истраживања, 7*, 71-88.
 104. Powell, A., Royce, J.R. (1981). An overview of a multifactor-system theory of personality and individual differences: III. Life span development and the heredity-environment issue. *Journal of Personality and Social Psychology, 41(6)*, 1161-1173.

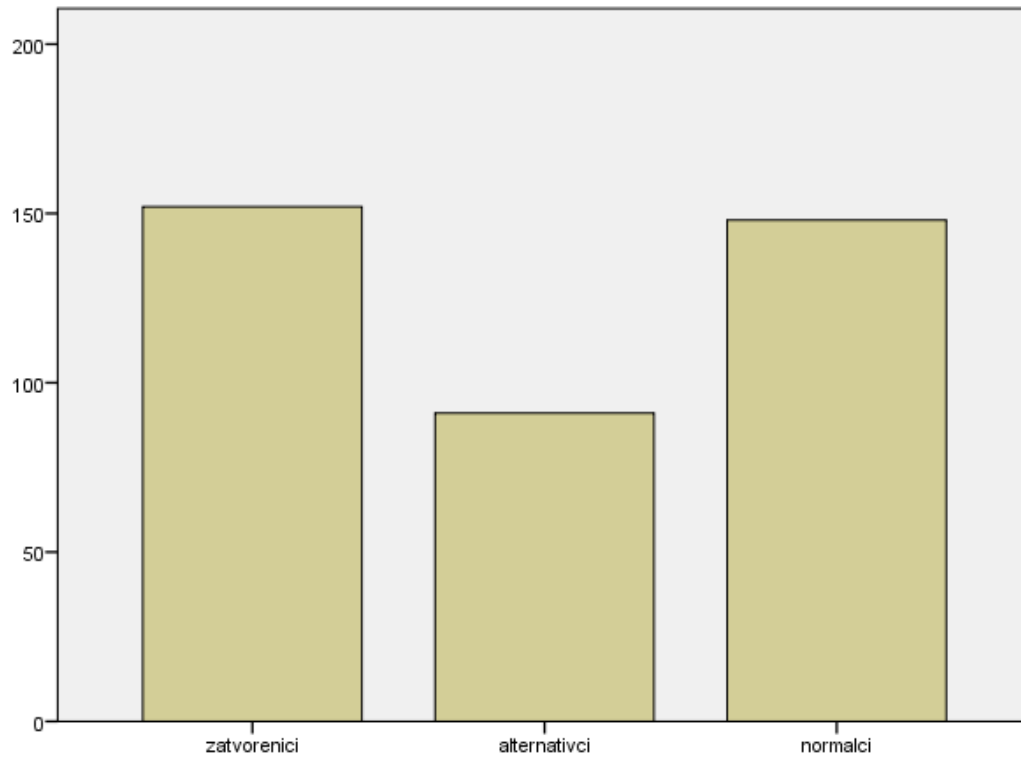
105. Правилник о извршењу казне рада у јавном интересу. "Сл. гласник РС", бр. 20/2008 и 24/2014.
106. Правилник о начину извршења казне затвора у просторијама у којима осуђени станује. „Сл.гласник РС“, бр 64/2010.
107. Putwain, D. & Sammons, A. (2013). *Psychology and crime*. Routledge
108. Радовановић, Д. (1992). *Човек и затвор*. Београд, Институт за социолошка истраживања.
109. Radovanović, D. M., Radulović, D. M., Momirović, K., & Hrnjica, S. (1995). Cognitive and conative characteristics of criminals. u: Radovanović Dobrivoje [ur.]. *Psihologija kriminala, Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja*, 75-86.
110. Radovanović, D. M., Radulović, D. M., Hošek, A. V., & Momirović, K. (2002). The recidivism of psychopathic criminals. *Glasnik Antropološkog društva Jugoslavije*, 37, 317-322.
111. Радуловић, Д. (2006). *Психологија криминала – психопатија и криминал*. Београд, Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију и институт за криминолошка и социолошка истраживања.
112. Radulović, D.(2012).The core problem of crime in society: psychopath offenders. Београд.*Социолошки преглед, XLVI* (4), 583–600.
113. Радуловић, Д., Вучинић, Б., Гојковић, (1997). О степену аморалности малолетних и пунолетних делинквената. *Часопис за клиничку психологију и социјалну патологију, 1-2*, 101-114.
114. Raine, A. (2013). *The anatomy of violence: The biological roots of crime*. Vintage.
115. Ross, S. R., Benning, S. D., Patrick, C. J., Thompson, A., & Thurston, A. (2008). Factors of the Psychopathic Personality Inventory: Criterion-related validity and relationship to the BIS/BAS and five-factor models of personality. *Assessment, 16*(1):71-87.
116. Roccas, S., Sagiv, L., Schwartz, S. H., & Knafo, A. (2002). The big five personality factors and personal values. *Personality and social psychology bulletin, 28*(6), 789-801.
117. Rokeach, M. (1973). *The nature of human values* (Vol. 438). New York: Free press.
118. Rolison, J. J., Hanoch, Y., & Gummerum, M. (2013). Characteristics of offenders: The HEXACO model of personality as a framework for studying offenders' personality. *The Journal of Forensic Psychiatry & Psychology, 24*(1), 71-82.
119. Romero, E., Luengo, M. A., & Sobral, J. (2001). Personality and antisocial behaviour: Study of temperamental dimensions. *Personality and Individual Differences, 31*(3), 329-348.
120. Rosenhan, D. L., Underwood, B., & Moore, B. (1974). Affect moderates self-gratification and altruism. *Journal of personality and social psychology, 30*(4), 546.
121. Рот, Н. (2003). *Основи социјалне психологије*. Београд. Завод за уџбенике и наставна средства.

122. Рот , Н., Хавелка, Н. (1973). *Национална вредност и вредности код средњошколске омладине*. Институт за психологију и институт друштвених наука, Београд.
123. Simović-Hiber, I. (2011) Strah od zločina. *Revija za kriminologiju i krivično pravo*, vol. 49, br. 2-3, str. 99-114
124. Simović-Hiber, I. (2009). Okviri viktimologije. Vol.6. Biblioteka Monografije. Beograd. Fakultet bezbednosti
125. Singer M, Mikšaj-Todorović Lj. (1989). *Delinkvencija mladih*, Globus-Zagreb.
126. Соковић, С. (2011). Криминал и државна реакција: феноменологија, могућности, перспективе. У: *Извршење кривичних санкција- могућности и перспективе*, Београд: Институт за социолошка и криминолошка истраживања, стр. 311- 327.
127. Смедеревац, С., Митровић, Д. (2006). *Личност, методи и модели*. Београд: Центар за примењену психологију .
128. Schwartz, S. H. (1992). Universals in the content and structure of values: Theoretical advances and empirical tests in 20 countries. *Advances in experimental social psychology*, 25(1), 1-65.
129. Schwartz, S. H. (1994). Are there universal aspects in the structure and contents of human values? *Journal of social issues*, 50(4), 19-45.
130. Schwartz, S. H., & Bilsky, W. (1990). Toward a theory of the universal content and structure of values: Extensions and cross-cultural replications. *Journal of personality and social psychology*, 58(5), 878.
131. Schwartz, S. H., & Boehnke, K. (2004). Evaluating the structure of human values with confirmatory factor analysis. *Journal of research in personality*, 38(3), 230-255.
132. Farrington, D. P., Gallagher, B., Morley, L., Ledger, R. J. S., & West, D. J. (1988). Are there any successful men from criminogenic backgrounds? *Psychiatry*, 51(2), 116-130.
133. Fischer, R., & Boer, D. (2015). Motivational Basis of Personality Traits: A Meta-Analysis of Value-Personality Correlations. *Journal of personality*, 83(5), 491-510.
134. Fondacija Centar za demokratiju i Viktimološko društvo Srbije. (2015). *Stavovi građana i stručnjaka o alternativnim sankcijama i restorativnoj pravdi*. Beograd: Fondacija Centar za demokratiju. Dostupno na URL: <http://www.centaronline.org/userfiles/files/publikacije/fcd-alternativne-sankcije.pdf>
135. Froggio, G., & Lori, M. (2010). Deviance among young italians: investigating the predictive strength of value systems. *International journal of offender therapy and comparative criminology*, 54(4), 581-96.
136. Хавелка, Н. (1998). Вредносне орјентације адолесцената: вредности и свест о себи. *Настава и васпитање*, 5, 803-824.
137. Hare, R. D. (1998). The Hare PCL-R: Some issues concerning its use and misuse. *Legal and criminological psychology*, 3(1), 99-119.

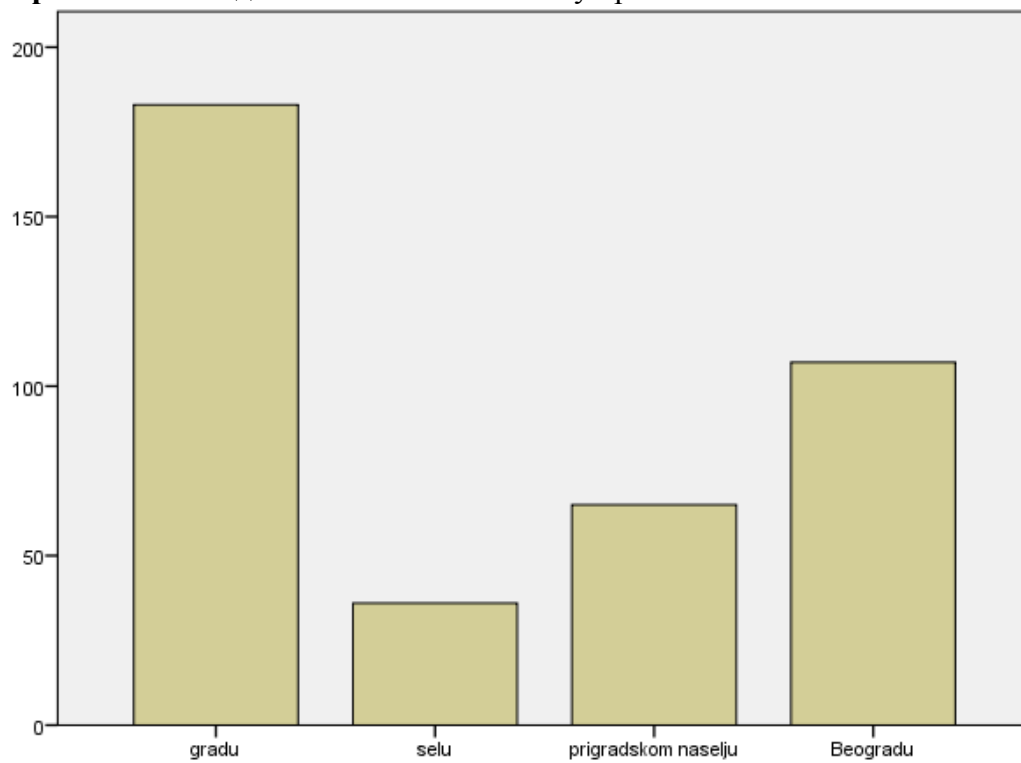
138. Hare, R. D., Harpur, T. J., & Hemphill, J. F. (1989). Scoring pamphlet for the Self-Report Psychopathy scale: SRP-II. *Unpublished document, Simon Fraser University, Vancouver, Canada.*
139. Hemphill, J. F., Hare, R. D., & Wong, S. (1998). Psychopathy and recidivism: A review. *Legal and criminological Psychology, 3*(1), 139-170.
140. Hirschfield, P. J., & Piquero, A. R. (2010). Normalization and legitimation: Modeling stigmatizing attitudes toward ex-offenders. *Criminology, 48*(1), 27-55.
141. Homer, P. M., & Kahle, L. R. (1988). A structural equation test of the value-attitude-behavior hierarchy. *Journal of Personality and social Psychology, 54*(4), 638.
142. Horga, S., Ignjatović, I., Momirović, K., Gredelj, M. (1982). Prilog poznavanju strukture konativnih karakteristika. *Psihologija, 15*(3), 3-21.
143. Hošek, A. V., & Momirović, K. (1997). Structure of the relations between the juvenile delinquents' social status and personality characteristics. *Psihologija, 30*(3), 197-230.
144. Cale, E. M. (2006). A quantitative review of the relations between the "Big 3" higher order personality dimensions and antisocial behavior. *Journal of Research in Personality, 40*(3), 250-284.
145. Chui, W. H., & Cheng, K. K. Y. (2014). A comparison of attitudes toward prisoners of religious and non-religious college students in Hong Kong. *International journal of offender therapy and comparative criminology, 1*(59), 1066-1078.
146. Cloninger, C. R., Švrakić, D. M., & Przybeck, T. R. (1993). A psychobiological model of temperament and character. *Archives of general psychiatry, 50*(12), 975-990.
147. Cochrane, R. (1971). The structure of value systems in male and female prisoners. *The British Journal of Criminology, 11*(1), 73-79.
148. Costa, P. T., & McCrae, R. R. (1985). NEO Personality Inventory--Form R.
149. Costa, P. T., & McCrae, R. R. (1992). Four ways five factors are basic. *Personality and individual differences, 13*(6), 653-665.
150. Cullen, F. T., Fisher, B. S., & Applegate, B. K. (2000). Public opinion about punishment and corrections. *Crime and justice, 1*-79.
151. Шрам, З. (2003). Вредносне оријентације и структура личности: релације на средњошколском узрасту завршног разреда. *Педагогија, 3-4*, 91-114.
152. Шрам, З. (2004). Вредности и девијантно понашање младих. У: *Млади загубљени у транзицији*, Београд: Центар за проучавање алтернатива, 65-93.
153. Wilson, E. O. (2005). Kin selection as the key to altruism: its rise and fall. *Social Research, 159*-166.
154. Wikström, P. O. H., & Treiber, K. (2007). The role of self-control in crime causation beyond Gottfredson and Hirschi's general theory of crime. *European Journal of Criminology, 4*(2), 237-264.

ПРИЛОЗИ:

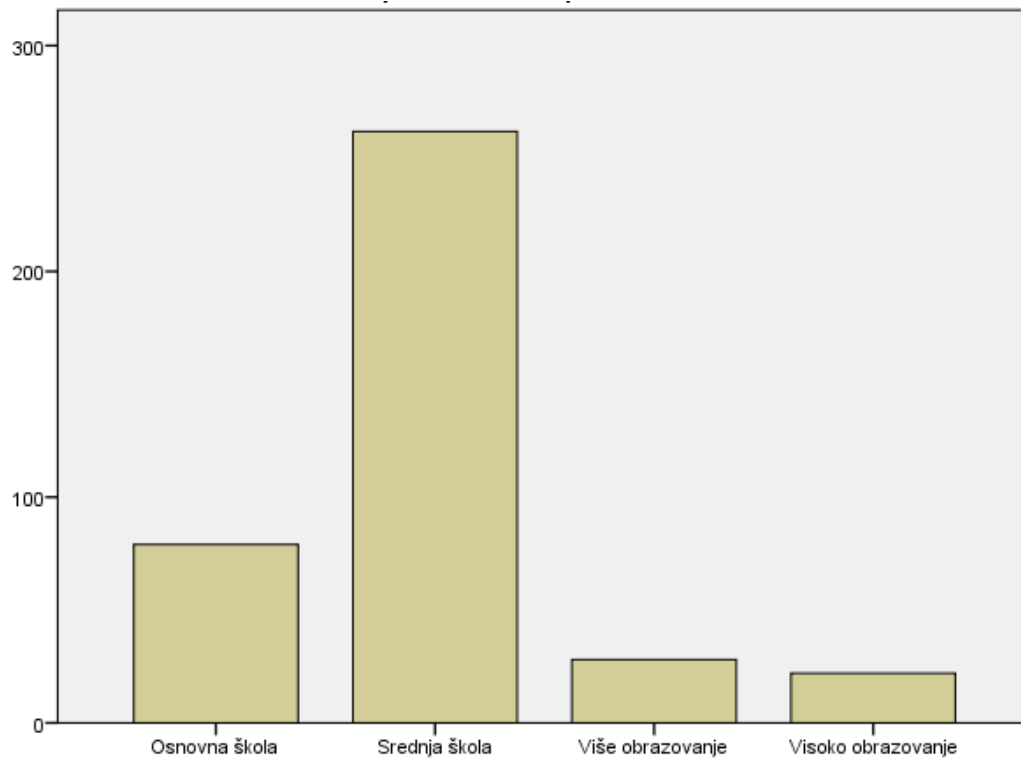
Прилог 1. Расподела испитаника по групама

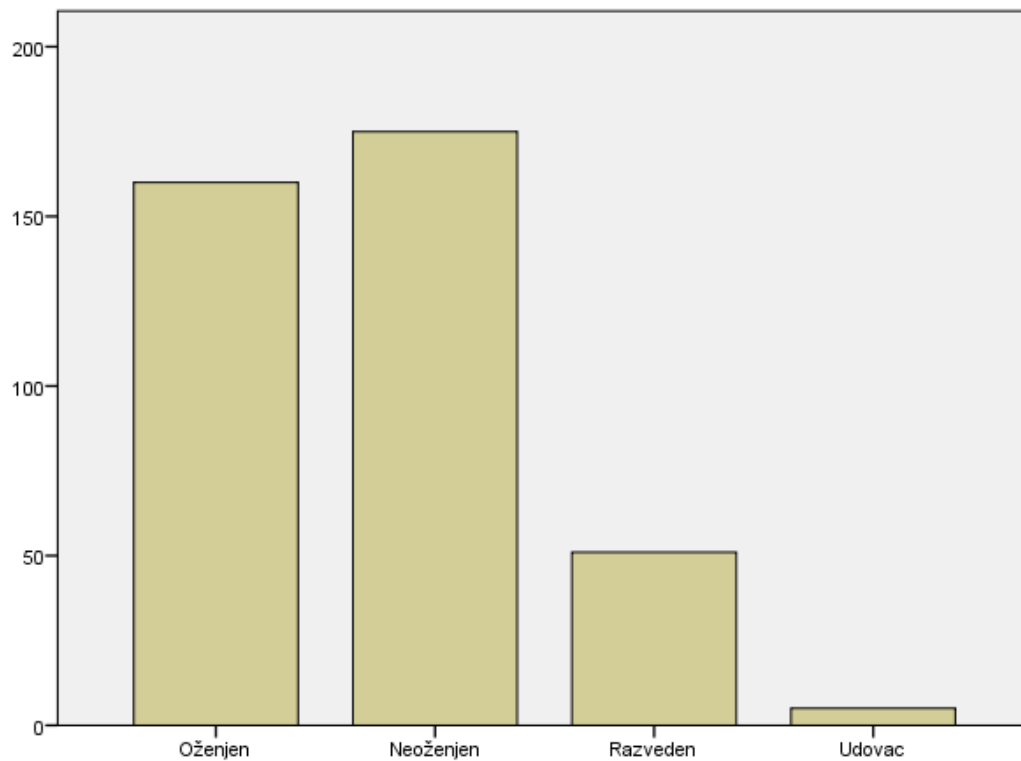
Прилог 2. Расподела испитаника по месту пребивалишта

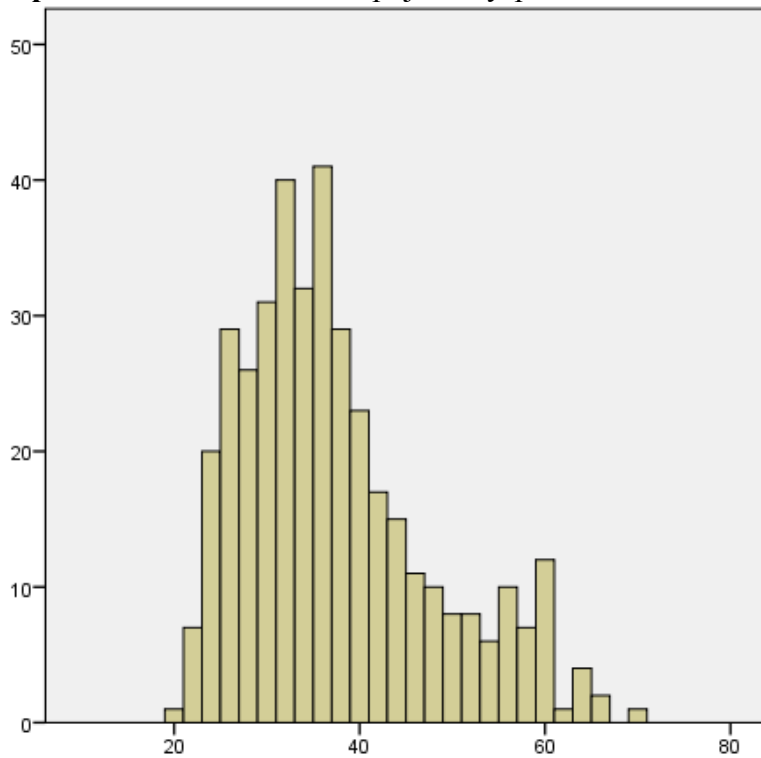
Прилог 3. Расподела испитаника по образовном нивоу

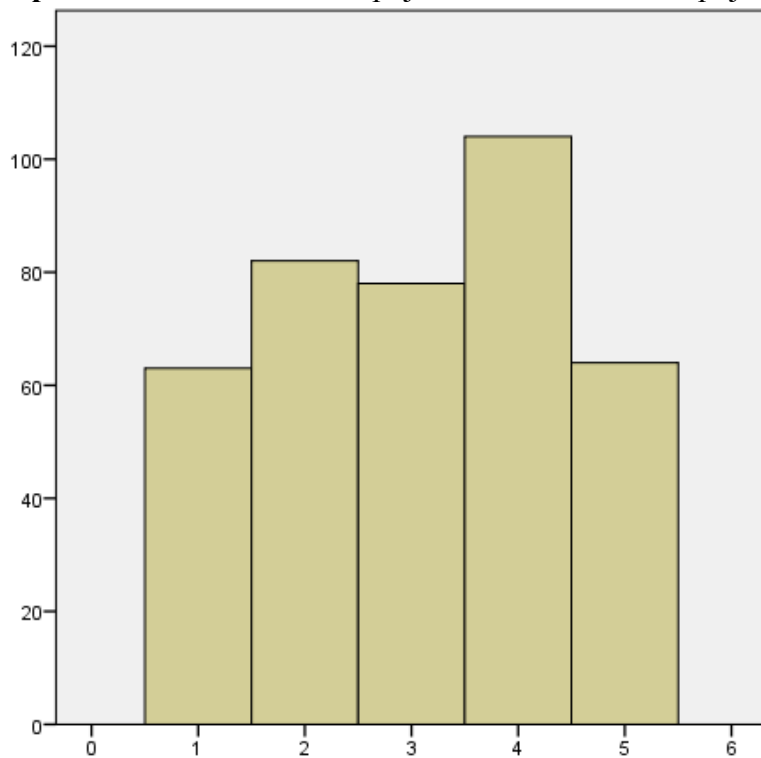
Прилог 4. Расподела испитаника по брачном статусу

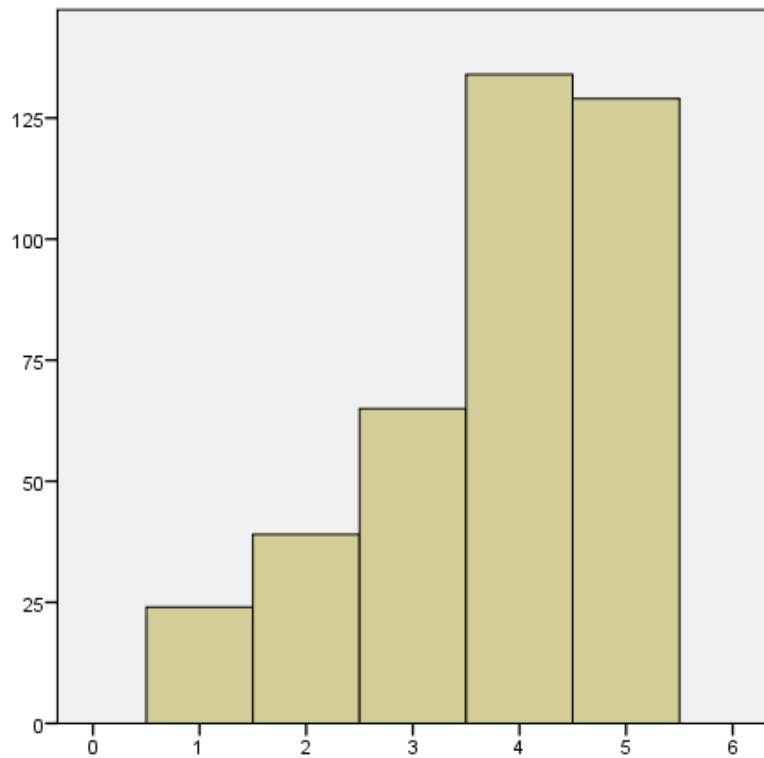
Прилог 5. Расподела на варијабли узраст

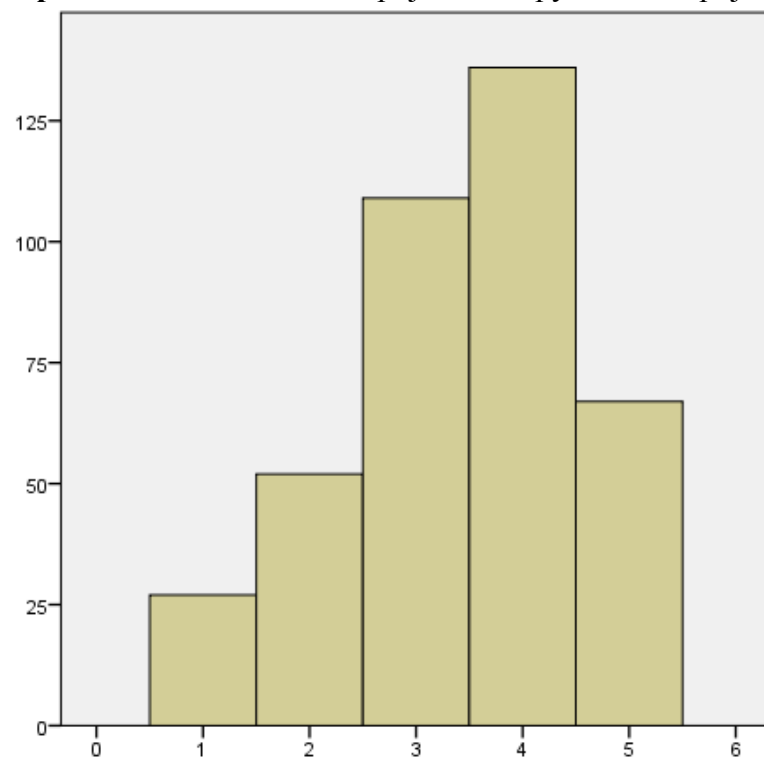
Прилог 6. Расподела на варијабли хедонистичка оријентација(N=391)

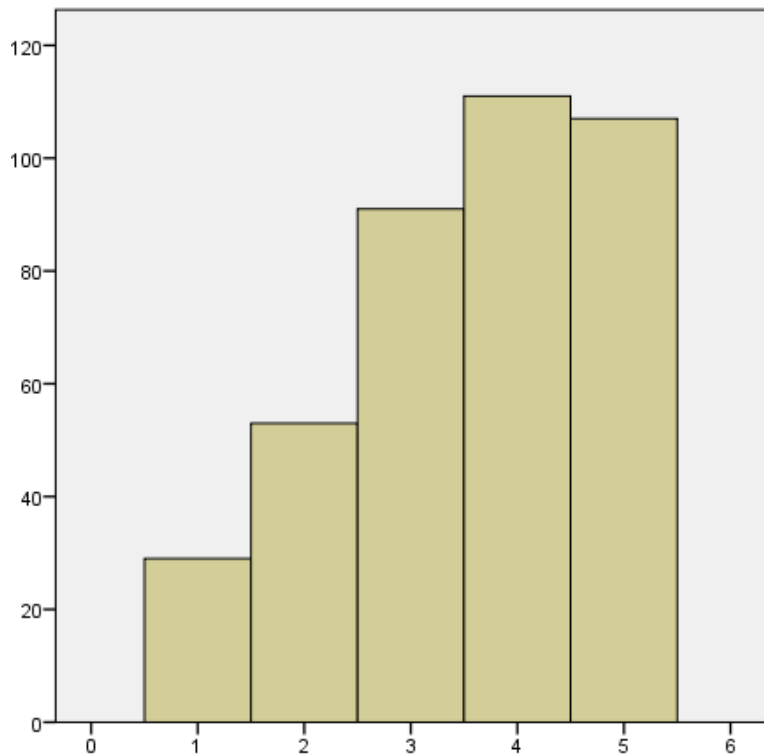
Прилог 7. Расподела на варијабли економско-хедонистичка оријентација(N=391)

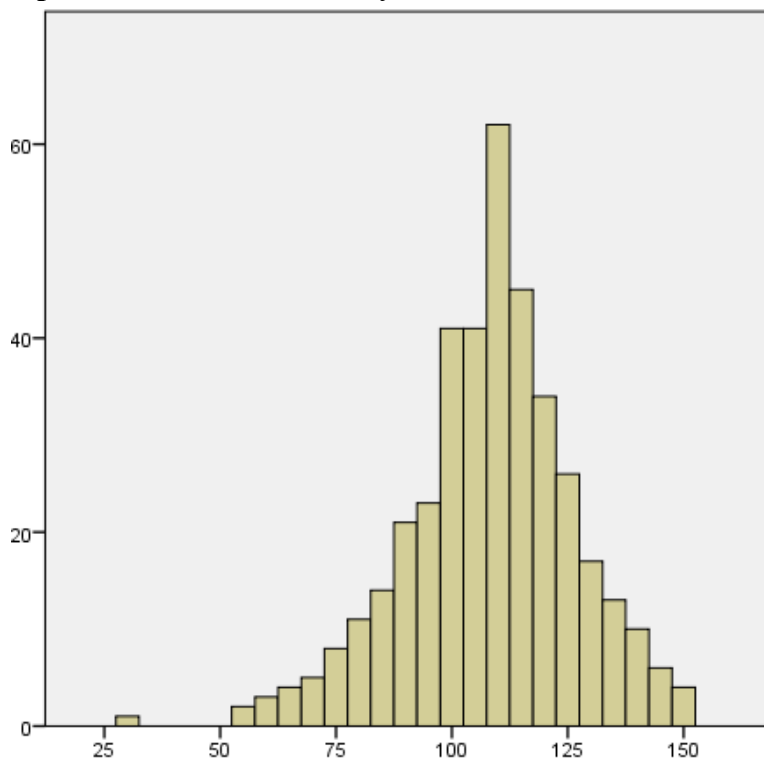
Прилог 8. Расподела на варијабли алтруистичка оријентација(N=391)

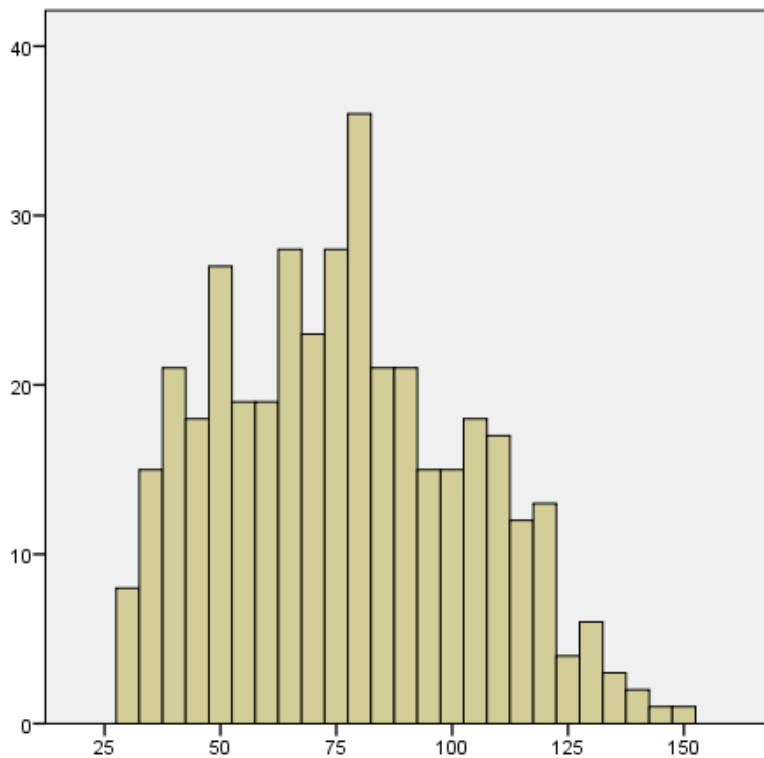
Прилог 9. Расподела на варијабли активистичка оријентација(N=391)

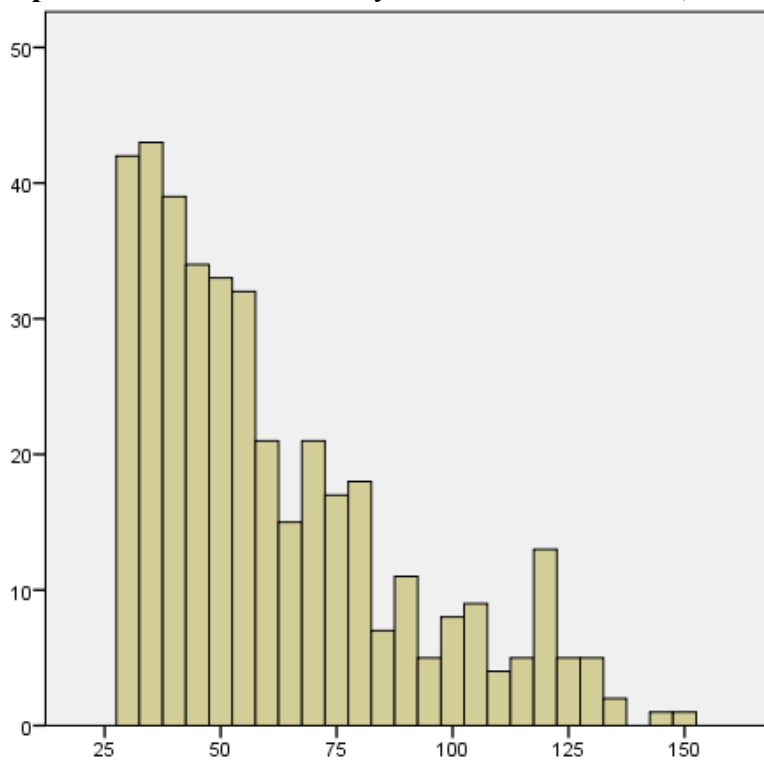
Прилог 10. Расподела на субскали ЕПСИЛОН из КОН 6(N=391)

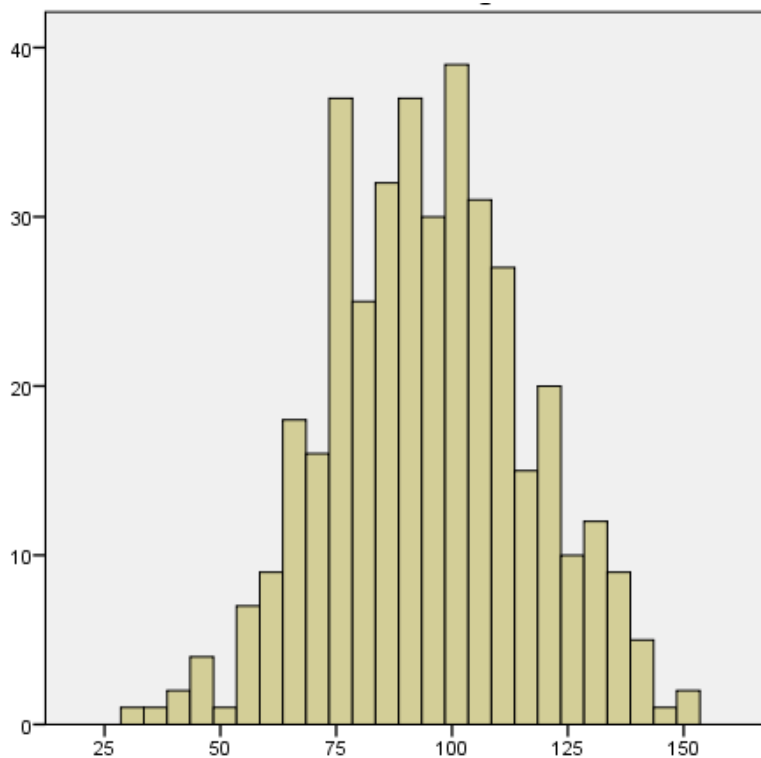
Прилог 11. Расподела на субскали АЛФА из КОН 6(N=391)

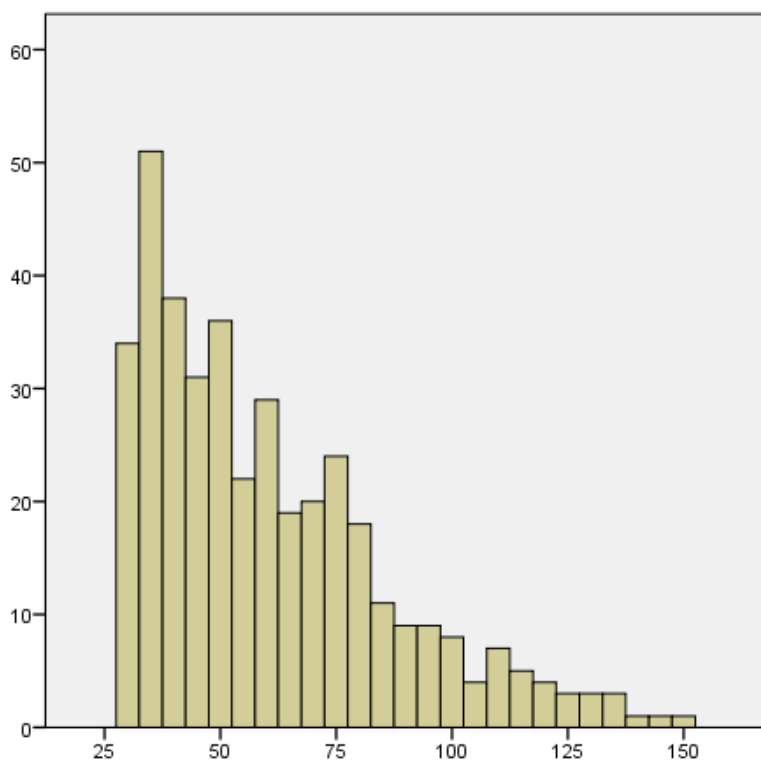
Прилог 12. Расподела на субскали ХИ из КОН 6(N=391)

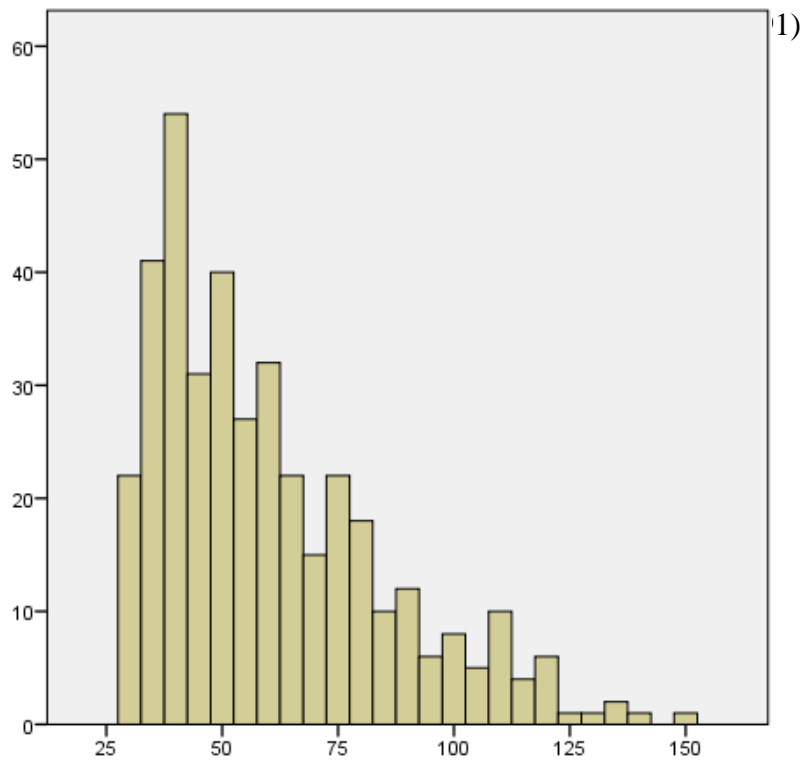

Прилог 13. Расподела на субскали СИГМА из КОН 6(N=391)

Прилог 14. Расподела на субскали ДЕЛТА из КОН 6(N=391)

I UPITNIK O DEMOGRAFSKIM I SOCIO-PSIHOLOŠKIM KARAKTERISTIKAMA

1. Koliko imate godina ? _____

2. Vaše prebivalište je u :

1) gradu 2) selu 3) prigradskom naselju 4) Beogradu

4. Vaša stručna sprema ?

1) Osnovna škola 2) Srednja škola 3) Više obrazovanje 4) Visoko obrazovanje

5. Vaš porodični status je ?

1) Oženjen 2) Neoženjen 3) Razveden 4) Udovac

6. Na koliko ste osuđeni ? _____

II UPITNIK VREDNOSNIH ORIJENTACIJA

Molimo vas da na skali od jedan (1) do pet (5) označite **U KOJOJ MERI VAM SE SVAKI OD NAVEDENIH STILOVA ŽIVOTA DOPADA.**

Značenja brojeva od 1 do 5 napisana su Vam iznad opisa stilova.

	1 = Uopšte mi sene dopada	2 = Ne dopada mi se	3 = Neodlučan sam	4 = Dopada mi se	5 = Veoma mi se dopada			
II/1	Prvi stil: Treba se prepustiti sadašnjosti i uživati u neposrednim zadovoljstvima. Novac trošiti na postizanje što više zadovoljstva u životu.			1	2	3	4	5
II/2	Drugi stil: Raditi, štedeti i novac trošiti na korisne stvari. Sticati materijalna dobra i težiti materijalnoj sigurnosti.			1	2	3	4	5
II/3	Treći stil: Pomagati druge ljude, posvetiti život drugima. Biti dobar i velikodušan prema drugim ljudima, žrtvovati se za druge.			1	2	3	4	5
II/4	Četvrti stil: Biti aktivan u menjanju stanja i odnosa u okolini i širem društvu. Boriti se za daleke ciljeve i ideje, čak i onda kada u tome nemamo uspeha i kada nailazimo na otpore okoline.			1	2	3	4	5

II/5 Koji Vam se od ovih stilova **NAJVIŠE** dopada? _____ (napišite njegov broj na liniji)

II/6 Koji Vam se od ovih stilova **NAJMANJE** dopada? _____ (napišite njegov broj na liniji)

БИОГРАФИЈА

Сања Ђурђевић , рођена 24.05.1965 године.

Дипломирала је на Дефектолошком факултету Универзитета у Београду 1990. године на Смеру за Превенцију и ресоцијализацију лица са поремећајима у друштвеном понашању и стекла звање Дипломирани специјални педагог.

Последиломске студије је такође, завршила на Универзитету у Београду, Факултету за специјалну едукацију и рехабилитацију, где је стекла звање магистра дефектолошких наука одбравивши магистарску тезу на тему: „Третман осуђених лица позоришним техникама“, 1.октобра 2013. године. Магистрирала је у оквиру уже научне области Превенција и ресоцијализација лица са поремећајима у друштвеном понашању.

Има завршену четворогодишњу едукацију из системске породичне терапије на Институту за ментално здравље у Београду; Лиценциран је психотерапеут, поседује Национални сертификат за психотерапију, издат од стране Савеза друштава психотерапеута Србије (СДПС) и Европски сертификат из психотерапије, издат од стране Европске асоцијације за психотерапију (ЕАР). Породични је терапеут за болести зависности и члан Савеза друштава психотерапеута Србије (СДПС) и Европске асоцијације за психотерапију (ЕАР).

- Радила је на пословима специјалног педагога и породичног терапеута у здравственим установама у Ћуприји и Јагодини, а бавила се и професионалним управљањем у култури у Јагодини и у Београду, где је између осталог активно учествовала у креирању и реализацији програма превенције у домену менталног здравља и поремећаја зависности младих. Похађала је бројне сертификоване едукативне семинаре из ширег подручја психотерапије, третмана алкохолизма, пословног планирања, руковођења и комуникације. Учествовала је у стручно –научним скуповима дефектолога и лекара.

Била је укључена у више националних и међународних апликативних пројеката из домена превенције и интервенција код поремећаја зависности, заштите деце жртва насиља и интервенција у кризама везаним за земљотрес и поплаве на нашем подручју. У неким од националних пројеката била је аутор и главни координатор попут пројекта: „*Сценско стваралаштво деце са сметњама у развоју*” и пројекта: „*Путеви и странпутице*” у оквиру кога су организоване трибине и едукације за младе из области менталног здравља. Ангажована као национални експерт - консултант у бројним пројектима Интернационалне организације за миграције (ИОМ) Канцеларије у Београду.

Од септембра 2015.године ангажована као сарадник у настави на Универзитету Бијељина, Факултету за Психологију, за наставни предмет основних академских студија - Развој психологије као науке и струке

Прилог 1.

Изјава о ауторству

Потписани-а Сања Ђурђевић

број индекса _____

Изјављујем

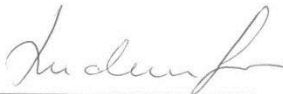
да је докторска дисертација под насловом

Разлике у карактеристикама личности и вредносним оријентацијама осуђених на казне затвора и на алтернативне казне

- резултат сопственог истраживачког рада,
- да предложена дисертација у целини ни у деловима није била предложена за добијање било које дипломе према студијским програмима других високошколских установа,
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио интелектуалну својину других лица.

Потпис докторанда

У Београду, мај, 2016

Прилог 2.

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Име и презиме аутора Сања Ђурђевић

Број индекса _____

Студијски програм Превенција и третман поремећаја понашања

Наслов рада „Разлике у карактеристикама личности и вредносним
оријентацијама осуђених на казне затвора и на алтернативне казне“

Ментор Проф. др Данка Радуловић

Потписани/а Сања Ђурђевић

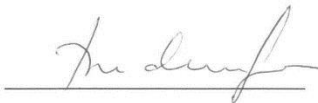
Изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла за објављивање на порталу **Дигиталног репозиторијума Универзитета у Београду**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског звања доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис докторанда

У Београду, мај 2016

Прилог 3.

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

„Разлике у карактеристикама личности и вредносним оријентацијама осуђених на казне затвора и на алтернативне казне“

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

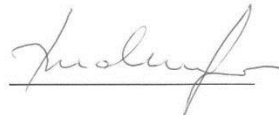
Моју докторску дисертацију похрањену у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство
2. Ауторство - некомерцијално
3. Ауторство – некомерцијално – без прераде
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима
5. Ауторство – без прераде
6. Ауторство – делити под истим условима

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци, кратак опис лиценци дат је на полеђини листа).

Потпис докторанда

У Београду, _____

ИЗЈАВА

Изјављујем да сам у циљу уписа на Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију добровољно дао личне податке и овлашћујем Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију и Универзитет у Београду да могу да унесу ове податке у електронску базу података као и да воде потребну евиденцију о мојим обавезама и резултатима током студирања у папирној и електронској форми. Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију и Универзитет у Београду се обавезују да ће ове податке користити само ради ефикасног вођења прописане евиденције о резултатима студирања студената, генерисања потребних статистичких података, достављања тражених података Министарству просвете, науке и технолошког развоја (без података о личности), као и да добијене податке неће учинити доступним неовлашћеним лицима.

У Београду, _____ 2015.

Потпис студента